

ભારતીય સંસ્કૃતિનાં તાર

[સંખ્યા-૧]

માણસ જનને સંસ્કૃતિ આપવા માટે જાણ, અજ્ઞાન, સંસ્કૃતિનાં નિર્માણ થાય છે. 'સંસ્કૃતિ'નો અર્થ 'સંસ્કાર' એટલે કે સંસ્કારોને માંડવા; એનો કરી શકાય છે. જે વિચારધારાના પ્રારંભ માનવજાતિને સંસ્કાર પરિમાર્જન થતું રહે તે સંસ્કૃતિ છે. સંસ્કૃતિની ભારતીય ભૂમિમાં જે શબ્દોનો પ્રચાર થયું તેના મને છે સભ્યતા અને નાગરિકતા। આ બંને વસ્તુઓ પણ સંસ્કૃતિના અંગો રૂપે આવી શકે છે; પણ સભ્યતાનો જે અર્થ પ્રચલિત થયો છે તે કેવળ બાહ્ય વેશ-ભૂષા અને રહેણી-કરણી સુધી જ કરવામાં આપ્યો. જા. ત. યુરોપીયન સભ્યતા જોઈએ યુરોપના લોકો કઈ રીતે રહે છે, કેવી રીતે ખાય છે ? કેટલી વાર કેવાં કેવાં કપડાં પહેરે છે—એ બધી બાબતો સભ્યતામાં આવી. ત્યારે સંસ્કૃતિમાં બાહ્ય વેશ-ભૂષા કરતાં આત્માના—અંતરના—સંસ્કરણને વધારે મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે. કેવળ બાહ્યથી કાળજી કરવાં કપડાં પહેરીને નહીં, પણ અંદરથી કાળજી રચવું આત્મા દોષો દૂર કરીને સંસ્કૃતિ વડે આવ્યું.

સભ્યતાની જેમ નાગરિકતાની વાતમાં પણ બાહ્ય બાબતોને જ સમાવી લેવામાં આવી. નાગરિક લોકોના લક્ષો અને ફરતો, ત્યાંથી લઈને પોતાના દેશનું રાષ્ટ્ર-ગૌરવ ત્યાં સુધી નાગરિકતાનો વિકાસ થયો, પણ, સાથે-સાથે તેમાંથી એક બીજી બાબતનો જન્મ થયો અને તે એ કે “અમારા જ નાગરિકો સારા—બાકીના નહીં।” આ નાગરિકતાની ગૌરવગ્રાંથિથી પીડાતા લોકો શું કરી શકે છે, તેના બે દાખલા ઇતિહાસમાં છે. બ્રિટીશ લોકોએ “અમે જ શ્રેષ્ઠ” એ વિચારધારાના અન્વયે આખી પૃથ્વી ઉપર બ્રિટીશ સામ્રાજ્યને ફેલાવ્યું; એટલું જ નહીં, આફ્રિકામાં તેમણે રંગદોષને જન્મ આપ્યો. આજે ખુદ બ્રિટનને તે સાફ ન લાગવા છતાં તેમના વડે બીજાને પિત થયેલ રંગબેદ કેવળ આફ્રિકામાં

જણાશે. એક નહીં, પણ હજારો લોકોની આગળ પોતાના અંગોનું અર્ધનગ્ન દર્શાવું પ્રદર્શન કરવું; એ ખરેખર સ્ત્રી-સમાજ માટે અશોભનીય છે. પણ સહુથી દુઃખદ બીના તો એ છે કે આજની યુવાન બાળાઓ-આવતી કાલની માતાઓ માટે એ વાત આદર્શ બની રહી છે. ભોગ-વિલાસ અને સંપન્નતાના નામે વિશ્વના અનેક સ્થળે નારી સમાજ પુરુષ વર્ગો આગળ રાત્રિ-કલ્પોમાં, ચિયેટરોમાં તેમ જ ઈતર સાંધ્ય પાર્ટીઓમાં જે રીતનો પોશાક પહેરીને નૃત્ય કરે છે, રીઝવવાના પ્રયોગો કરે છે અને તેમાં જીવનનો ઉત્કર્ષ જુએ છે—તે દરેક સમજુ માણસ માટે એક પ્રશ્ન બને છે કે શું આ જ નગ્ન-સબ્યતા સ્ત્રી સમાજ માટે આચરવી અને પુરુષો માટે જોવી બાકી રહી છે? આજે પશ્ચિમ માટે એ મૂંઝવતો પ્રશ્ન છે અને દિલ્લમાં પણ તેની અસર વધી રહી છે.

એનો ઉકેલ શું ?

એનો ઉકેલ એક જ છે કે સાચી સંસ્કૃતિનાં જૂનાં મૂલ્યોને પુનઃ સ્થાપિત કરવાં. આ સર્વ સંસ્કૃતિ એટલે ધર્મ—નીતિની દૃષ્ટિએ માણસનો માણસ સાથેનો વહેવાર—એક આત્માની બીજા આત્માને માન્યતા... એ સંસ્કૃતિનો આદર્શ હોવો જોઈએ; વિશ્વના દરેક જીવાત્માના જીવન-રક્ષણ પ્રતિ સજ્જગતા.

આવી સંસ્કૃતિઓ દુનિયાના ઈતિહાસમાં ત્રણ જોવા મળી છે :—

(૧) ભારતીય સંસ્કૃતિ (૨) ગ્રીક અને રોમન સંસ્કૃતિ (૩) અને મિસર તેમજ બેબિલોનિયાની સંસ્કૃતિ. ચીનનો ઉલ્લેખ આવે છે પણ સંસ્કૃતિ કરતાં ત્યાં માનવ-વિકાસ થયો એમ કહેવું વધારે યોગ્ય ગણાશે. ગ્રીક અને રોમન સામ્રાજ્યો નાશ પામ્યાં કારણ કે ત્યાં સંસ્કૃતિનો પ્રવાહ " માણસના પવિત્ર કર્તવ્યો " તરફ ન વળતાં નાગરિકતા તરફ અને અતે ગૌરવઅધિષ્ઠી પીડાતી મહત્વાકાંક્ષી પ્રજા તાનાશાહીમાં પરિણમી. પરિણામે ત્યાં પાંચ પચાંબરો થવા છતાં અને સોક્રેટિસ, ટોલસટોય જેવા વિચારકો હોવા છતાં સિકંદર, નેપોલિયન જેવા તાના-

વ્યાપક પ્રભાવ પડ્યો છે કે આજનું જાપાન પોતાના જોડું લાગતું નથી. જર્મનીનું પણ જોડું જ થયું છે.

આ બધા વચ્ચે સુસંસ્કૃત માનવ-સમાજની કલ્પના કરી શકાય, તે માટે આશાની મીટ કેવળ ભારતીય સંસ્કૃતિ તરફ જ માંડી શકાય છે. જ્યારે અન્ય સંસ્કૃતિઓ નાશ પામી છે ત્યારે આજે પણ ભારતીય સંસ્કૃતિની વિચારધારા જગતને નિર્દેશન આપી રહી છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિનો સળંગ પ્રવાહ અંદાજ પ્રમાણે-છેલ્લાં દશદશબ્દે વર્ષથી ઓકધારો વહી રહ્યો છે. રામયુગના આદિકાળમાં-ઋષભ દેવ; મનુ મહારાજના હસ્તે તેનાં શ્રીચરણ થયાં; રામના સમયે તે પોતાના સંપૂર્ણ પ્રકાશમાં આવી અને ત્યારબાદ બ. શ્રીકૃષ્ણ, બ. યુદ્ધ, બ. મહાવીર અને મ. ગાંધીજીના જીવનચારિત્ર્યથી તે વધુ ને વધુ ઉજ્જવળ થતી ગઈ. આ યુગપુરૂષો માટે નવી ભૂમિકાઓ સર્જવાનું કામ અનેક ઋષિઓ, મુનિઓ, તરવજો અને ચિંતકોએ ક્યું. વર્તમાન ઇતિહાસમાં તો કેવળ રાજાઓ અને તેમના યુધ્ધોને વધારે પડતા ચિતરવામાં આવ્યા છે; પણ તેને બાદ કરીએ તો માણસને માણસમાં સતત વિશ્વાસ પેદા કરવા માટે, જીવનને સુસંસ્કૃત કરવા માટે, સદી દર સદીએ કોઈને કોઈ મહાપુરૂષ ભારતમાં જન્મ્યા છે. શંકરાચાર્ય, રામાનુજમ, ગાંધવા-ચાર્ય, તિરુવલ્લૂર જે દક્ષિણમાં થયા તો ઉત્તરમાં નાનક, તુલસી, સૂર કળીર, રહીમ વગેરે થયા. પૂર્વમાં ચૈતન્ય, વિવેકાનંદ કે રામકૃષ્ણ થયા તો પશ્ચિમમાં નરસિંહ, અણો અને દયાનંદ પાક્યાં. મહારાષ્ટ્રમાં પણ તુકારામ, એકનાથ, રામેશ્વર, સંતસખુગાર્ધ વગેરે થયા. જેનોએ દેમચંદ્રાચાર્ય, રત્નપ્રભસૂરિ વગેરે આપ્યા તો શીખોએ ગુરૂ ગોવિંદ જેવાં રત્નો આપ્યાં... । આમ સંસ્કૃતિનો સળંગ પ્રવાહ આગળ વધતો જ રહ્યો. ભારતમાં અનેક જાતિઓ આવી, અનેક ધર્મો આવ્યા પણ અહીંની સંસ્કૃતિએ તેમનાં સારાં તરવો ગ્રહણ કરી પ્રજાને નવો સંસ્કાર આપ્યો. ચાર દિશાના ચાર ખુણે પવિત્ર તીર્થધામોના કારણે; ઉત્તરનું તરવજાન પૂર્વમાં આવ્યું, પૂર્વનું દક્ષિણમાં, દક્ષિણનું પશ્ચિમમાં; અને

માટે વાહરડાંને પારો લાવવામાં આવે—એ રીતનું આ જીવન છે. તેથી પરસ્પરનો વિશ્વાસ બંધાતો નથી.

એ જ રીતે નાગરિકતા, સામ્યવાદ કે સહનતા દરેકની શિદ્ધિ માટે અંતે સંઘર્ષ આવે છે. સંઘર્ષ લોકોનો પરસ્પરનો વિશ્વાસ તો તોડે છે, એટલું જ નહીં, તે એક જ દેશના લોકોને પોતાના બાંધબંધનું ખૂન વહેવડાવવા માટે પણ પ્રેરે છે. ખૂન-કતલથી લઈને શાસનની પડાપડી માટે ચતા બેકાશ ગોળીબારો અને સામુદ્રિક કલેઆમો, સંઘર્ષનાં પરિણામો છે. અને સંઘર્ષ હોય ત્યાં અનાક્રમણ તથા તાદાત્મ્ય અને તાટસ્થ્ય આવે જ ક્યાંથી ? તેમ જ તાદાત્મ્ય અને તાટસ્થ્યને સગળ્યા વગર અનાયાસ-આયાસની ભૂમિકા આવે ક્યાંથી ?

સહનતા-નાગરિકતાની આચાર-વિચાર-સરણી ભોગપ્રધાન લોકોને માતૃપૂજા અને શીલનિષ્ઠા આ બંને તરફ ત્યાં જોવા નહીં મળે ! એટલું જ નહીં “કૌભાય”ને હવે ત્યાંના ડોક્ટરો પણ એક જૂતું ધર્તિંગ બનાવવા બેઠા છે, એ ગદન વિચારનો પ્રશ્ન છે. આમ સહનતાની આડે વ્યભિચાર-દુરાચાર અને સ્વચ્છંદાચાર જે રીતે વધી રહ્યો છે તેણે નારીજાતિની જે અધોગતિ કરી છે તે સમજી માણસો માટે સ્પષ્ટ છે.

એક વસ્તુ તો ચોક્કસ છે કે સ્વાર્થ, સંઘર્ષ અને સ્વચ્છંદાચાર એ વિશ્વના દુર્યુજો છે અને તે ગમે તે બહાને કાંઈપણ પ્રજામાં ફેલાવાતા હોય તે પ્રજા ગમે તેટલો પ્રયાસ કરે તે છતાં સત્ય અને પ્રમાણિક જીવન વહેવાર આવશે એટલું જ કપરું કામ છે.

ત્યારે, વિશ્વને માર્ગદર્શન આપવાનું કામ ભારતીય સંસ્કૃતિ ઉપર આવે છે. આજે જો કે એના ઉપર પણ વિદેશી સહનતાનો પ્રભાવ પડેલો છે; તે છતાં તેનાં ઊંડાણમાં ઉપરના મદાન તરફ પડેલાં છે અને અંતે ત્યાગ કે શાંતિ માટે તેને અપનાવ્યા વગર છૂટકો નથી !

આ વિષયને બહુ જ વિસ્તાર અને ઊંડાણથી સાધુ-શિવિરમાં ચર્ચવામાં આવેલો. પૂ. મુનિશ્રી સંતબાલજી જેવા સમર્થ વિચારકે

બે મોડ

શ્રીમદ્ધર્મસંપ્રદાયને તમે જો નહોતા હતા, તેના સ્વયં કાલિદાસી
દેવે માધુ છે. તેઓ આત્મમાધનામાં મગ્ન રહેતા હતાં. સમાજવ્યવસ્થાની
અનેક પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય માર્ગદર્શન આપવાનું જોઈએ. આપના રહે છે.
તેઓથી માને છે કે હવે માત્ર વ્યવસ્થાથી માત્ર નહીં આપે પણ જે
સમાજ-જીવન ચૂંચાઈ ગયું છે; કમરે ને પગે અશાન્તિ દેખાય છે
તેના નિરાકરણ માટે માધુસંતોએ સક્રિય માર્ગદર્શન આપવું જોઈશે.
આ તોજી જની શકે જો સાધુસાધ્વીઓ પ્રાણ, પ્રતિષ્ઠા અને
પરિચરને મોડ છોડે અને સાંપ્રદાયિકતામાંથી મુક્ત જની, સર્વધર્મનો
અભ્યાસ કરે. આમ કરવાથી આયોગ્યાપ આગમનતાનો અને આગ-
મનતાનો સંપર્ક આપી જશે.

આજે કોઈ પણ એક પ્રશ્ન કે એક જ ક્ષેત્રના અનેક પ્રશ્નો લેવાથી
સમાજ વ્યવસ્થા પૂર્ણ નહીં જને. જે ધર્મમય સમાજરચના ઊભી કરવી
હશે તો માનવજીવનમાં જિભા ચતા સામાજિક, આર્થિક, ધાર્મિક, રાજકીય
અને દરેક ક્ષેત્રના પ્રશ્નોનો સર્વાંગી વિચાર કરવો પડશે. અને અમલ
પણ સંસ્થાદ્વારા જનતા વાટે કરવો પડશે. પ્રાચીન કાળમાં યુગાનુરૂપ
આમ થતું હતું; એટલે જ ભારતની સંસ્કૃતિ સર્વશ્રેષ્ઠ જની છે; અને
આજ સુધી ટકી છે. આપણે ત્યાં ધરના ધર્મની ચોક્કી સ્ત્રીઓ કરતી
એટલે કુટુંબ સ્નેહસભર અને પવિત્ર રહેતું. સમાજની ચોક્કી બ્રાહ્મણો
કરતા, તેઓ ક્યાંય વ્યસનો, અપ્રમાણિકતા કે ગેરરીતિઓ પેસી ન જાય
તેને માટે સતત ક્રિયાશીલ રહેતા; તેથી દેશ નીતિસભર રહેતો. અને સંતો
આખા દેશમાં પરિભ્રમણ કરી સંસ્કૃતિની ચોક્કી અખંડપણે કર્યા કરતા
હતા. રાજ્ય પણ સંતો, બ્રાહ્મણોને આધીન રહીને ચાલતું. આ બધાના
કારણે સમાજ શાન્તિથી જીવતો. અને અધ્યાત્મલક્ષી રહી શકતો; કોઈ
જલ્લીબ દુષ્ટ કૃત્ય કરનાર નીકળતો તો રાજ્ય તેને ચોગ્ય નક્કર કરતું.

આજે સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે. પૂર્વ પશ્ચિમ એક થવા લાગ્યાં છે.
વિજ્ઞાને દોટ મૂકી છે. એટલે મહારાજશ્રી એ જ પુરાણી સંસ્કૃતિને
નજરમાં રાખી, યુગાનુરૂપ નવી ઢળે સમાજ વ્યવસ્થા ગોઠવવા પ્રયત્ન કરે છે.

પણ તેઓ છકાયનાં પિયર (સમાજનાં માળાપ) છે તેથી સમાજને માર્ગદર્શન આપવામાં ઘણા ઉપયોગી થઈ શકે.”

તેમના આ શુભ વિચારથી અને પ્રયત્નથી આ પુસ્તકો છાપવાનું મહાન કામ શરૂ કરી શકાયું છે. આ પ્રવચનોનું મુખ્ય તત્ત્વ જાળવી અલગ અલગ મુદ્દાવાર નાનાં નાનાં પુસ્તકરૂપે છપાય; તે વાંચનારને સુગમ પડે એમ લાગવાથી દરેક વિષયના જુદાં જુદાં પુસ્તકો છાપવાનું નક્કી કર્યું છે. કુલ દશેક પુસ્તકો તૈયાર થશે એવી ધારણા છે.

આ પુસ્તકોનું સંપાદન પણ દૂંકાણુમાં છતાં મૂળ ભાવ અને અનિવાર્ય એવી વિગતો જાળવીને થાય એ જરૂરી હતું. એ માટે પણ શ્રી. મણિભાઈ લોખંડવાળાએ મદ્રાસના જૈન વિદ્યાર્થીગૃહના ગૃહપતિ શ્રી ગુલાબચંદ જૈનનું નામ સૂચવ્યું. તેમને રૂબરૂ મળવા બોલાવ્યા અને વાતચીત કરી અને તેમણે સહયોગ આ કામગીરી સ્વીકારી.

અંતમાં અમે પૂ. મુનિશ્રી સંતખાલજી તેમજ મુનિશ્રી નેમિચંદ્રજીએ આપું સર્વાંગ સુંદર અનુભવપૂર્ણ સાહિત્ય જનતાને આપ્યું; તે બદલ તેમનો આભાર માનીએ છીએ. તે જ રીતે સાયનમાં શીવ સોસાયટીમાં રહેતા વોરા મણિભાઈ લક્ષ્મીચંદ કચ્છ મુંદ્રાવાળાએ આ પુસ્તકો છાપવામાં પૂરતો સહકાર આપેલ છે, તેમજ મહેનત લઈ શેઠ શ્રી. પદમશીભાઈ તથા ખીજીઓ પાસેથી સહકાર અપાવેલ છે તે બદલ તેઓશ્રીઓનો આભાર માનીએ છીએ. તેમની મદદ વગર અમે આ સાહિત્ય પ્રકાશિત કરી શકત કે કેમ ? તે સવાલ હતો. અને મદ્રાસવાળા શ્રી. ગુલાબચંદ જૈન કે જેમણે અનેક જવાબદારીઓ દોવા છતાં આ કામને ધર્મકાય માની સમયસર સંપાદન કર્યું છે તેમનો પણ આભાર માનીએ છીએ. પૂ. શ્રી. દંડીસ્વામી, શ્રી. માટલિયા, વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિકસંઘ વગેરેએ પણ પ્રેરણા આપી છે, તેથી તેમનો અને જ્ઞાત, અજ્ઞાત સૌએ જે સહકાર આપ્યો છે તેમનો પણ અમે આભાર માનીએ છીએ.

સાધુમંત્રો, સાધ્વીઓ, સેવકો અને જનતા આ પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરી સ્વપર કલ્યાણનો સ્પષ્ટ માર્ગ અખત્યાર કરશે એવી અમને આશા છે.

સરવન ભારતીય સંસ્કૃતિ પામે વિશ્વશાન્તિની મોટામાં મોટી
પા રાખે છે.

‘વિજ્ઞાન, સાહિત્ય અને રાજકારણ સામે સાચા મુર્ખોના સાથ ન
એથી એ બધાં અર્થસાધકને પાડે એનર્થસાધક બની રવાં.’
કનાય દાકરની આ કહિણદ તથ્યપૂર્ણ છે. અને એથી જ ભારતીય
તિમાંના કોઈ એકાદ મુર્ખના અનુયાયીએ જગતનાં એકેએક કોને
નો પુટ લગાડવા માટેના બગીરથ કામમાં પડેલા કરી પડશે.

સદગાએ આની પૂર્વબૃમિદા મદાત્મા ગાંધીજીએ રચી કાઢી છે.
આની એ જૂથમાં વહેવારેલી અગાધ સત્તાઓને દેમે અદિસક ક્રાન્તિના
પદની બૂખ લેધડી છે. આ લખાવ છે તે પહેલાં એટલના પ્રાણુમાતક
પતરા પર આંશિક અંકુશ પર એમની સહીઓ ચર્મ ચૂકી છે.
યવાદે દવે અદિસક ક્રાન્તિ તરફનો વળાંક લેવાનું શરૂ કરી દીધું
સંસ્થાનવાદી દેશો બાહ્યે અગ્નિએ સંસ્થાનવાદ સ્વેચ્છાએ છોડવાની
રી કરી રહેલાં જણાવ છે. વિશ્વની માનવમત રાટીમેટી વ્યવહારથી
ચલા લાગી છે. વિશ્વ સરકારનું સ્વપ્ન સાકાર બનવા લાગ્યું છે.
ધર્મસમન્વયની વ્યાસપીઠ સ્થાપી રહી છે. ત્યારે ભારતીય સંસ્કૃતિમાં
પ્રાવાણાની જેમ વણાયેલાં તરવો બે જગચોગાનમાં ખુદલાં મૂકાય
અમત્કાર સર્જાય તેમાં કશી નવાઈ નથી.

આજની દશા

એવે ઠાંકણે ‘સાધુસાધવી શિબિર’માં છણાયેલા ‘ભારતીય સંસ્કૃતિ’
યનાં પ્રવચનો અને ચર્ચાઓ આ પુસ્તકમાં પ્રગટ થાય છે તે
એની રસિક વાતો વાંચકોને આ પહેલાં જણાઈ ચૂકી છે. આ
તકમાં મૂળે આઠ અભેડ ગુણોનું વર્ણન છે. અલગત આજના
સ્તમાં ગાંધીજી ગયા બાદ ફરી પાછી રાખ વળી ગયેલી દેખાશે.
ં એ રાખને ફૂંક મારીને દૂર કરી શકાય તેમ છે. આજથી જ
વાયું છે : “ઝૂકાનેવાલા યા જગાને વાલા ચાદિયે” જગતને
જે જગાડનારાની જરૂર છે. હા; એ સાચું છે કે એ જગાડનારાએ
અનુબંધ વિચારધારામાં કહેવાયું છે તેમ; જગતભરની આજની

અનુક્રમણિકા

ભારતીય સંસ્કૃતિનો સર્ગંગ પત્રાવ,	૧
ભારતીય સંસ્કૃતિના અંગો	૧૫
ભારતીય સંસ્કૃતિમાં અનાયાસ-આયાસ	૩૦
અનાયાસ-આયાસનું વિવેચન	૪૦
ભારતીય સંસ્કૃતિમાં માતૃમ્નતિની પ્રમ્ન	૫૫
ભારતીય સંસ્કૃતિમાં માતૃપ્રતિષ્ઠા	૭૦
ભારતીય સંસ્કૃતિમાં શીલ્પનું સ્થાન	૮૧
ભારતીય સંસ્કૃતિમાં શીલ્પનિષ્ઠા	૯૩
ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સત્યનું સ્થાન	૧૦૬
ભારતની સંસ્કૃતિમાં સત્યના પાસાંઓ	૧૧૮
સત્ય માટે સાધન શુદ્ધિનો આગ્રહ	૧૩૨
ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પ્રામાણિક જીવન વહેવાર	૧૪૫
આજના યુગે ભારતીય સંસ્કૃતિના અવશેષો	૧૬૦
ભારતીય સંસ્કૃતિમાં અનાક્રમણના અવશેષો	૧૭૦
આજના યુગે તાદાત્મ્ય અને તાટસ્થ્યનો વિચાર	૧૮૩
અનાયાસ-આયાસ ક્યાં અને કેવી રીતે ?	૧૯૩
ભારતીય સંસ્કૃતિના ચાર ગુણોનું સંકલન	૨૦૭

આપો : " પ્રસંગમાર્ગે એટલી પગારીએ દના. ત્યારે અમે કળું કે દને તમારી એમ તરી જશે. ત્યારે તેમણે કળું કે દુ કરી બાળક મર્મને તમારી પાસે આવીશ ત્યારે તમારી એમ નહિ. " આમ સંસ્કારનો ક્રમ ચાલ્યા કરે છે. બાળકો ધણી ધર્મને આને છે. મોટેમરી અને મી ગિજુમાર્ગે એ વાત શોધી. પણ એ વાત નથી નથી. કારણ કે પૂર્વ જન્મના સંસ્કારો બાળકમાં અમુક અંશે દેખા જ છે. પછી તેના ઉપર મા-બાપ, કુટુંબ, સમાજ અને વિજ્ઞાના સંસ્કારો પડે છે અને તે ધરાવે જાય છે.

સંસ્કૃતિની વ્યાખ્યા : એટલે સંસ્કૃતિની ઝાકકસ બાખ્યા આ પ્રમાણે કરી શકાય કે જેનાથી માનવજીવન સુસજ્જિત થતું જાય-શુદ્ધ થાય. ઉર્ધ્વગામી બને તે સંસ્કૃતિ છે. જ્યારે જીવનની 'ઉચ્ચતાને સંસ્કૃતિ માથે લેવાયેલ છે એ ત્યારે એ પણ ન વિસરી શકાય કે માનવજીવનને ઉન્નત કરતી કાંઈ પણ સાંસ્કૃતિક પ્રક્રિયાના પાયામાં ધર્મનો પવિત્ર પાથો દોરેલો જોઈએ. સામાન્ય રીતે એમ પણ કહી શકાય કે ધર્મનું આચરણ સમાજવ્યાપી થઈ જાય તેનું નામ સંસ્કૃતિ છે. સંસ્કાર શબ્દ ઉપરથી સંસ્કૃતિ શબ્દ બન્યો છે. એટલે ધર્મ જ્યારે સંસ્કારનું રૂપ લે અને તે પણ સમાજનું સદગ રૂપ લે ત્યારે તે સંસ્કૃતિ બની જાય છે. જેમ સોનું અને ઘરેણું છે તેમ ધર્મ સોનું છે; તેનું ઘડતર સંસ્કૃતિ (આચાર) છે, એ બંને એકત્રીત નહીં થાય ત્યાં સુધી ધર્મ ધર્મસ્થાનકો સુધી જ રહેશે. તે અંગત કે સમાજ જીવનમાં નહીં આવે, સંસ્કૃતિ દ્વારા જ ધર્મ સમાજવ્યાપી બની શકશે.

સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃતિનું અંતર

સંસ્કૃતિમાં પણ પૌર્વાત્ય અને પશ્ચિમાત્ય એ સંસ્કૃતિઓ છે. આપણે ત્યાં પ્રથમ સંસ્કૃતિ-સંસ્કાર (Culture) ને વધારે મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે, જ્યારે પશ્ચિમમાં (Civilization)-સંસ્કૃતિને વધારે મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે. એટલે સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃતિ એમ અલગ અલગ બાબતો સંસ્કૃતિના નામે ધરાવતી મઠ છે. અહીં પૂર્વમાં

ભારતીય સંસ્કૃતિનું છે. ગંગા નદીમાં આપણે 'જેથું' કે જેટલાં વસેલાં શહેરો છે તેનો કચરો પણ ઠલવાય છે. ઘણી ઠેકાણે તો મડદાં પણ તરતાં મૂકાય છે. તે છતાં એનું પાણી તે બધાને સાફ કરીને આગળ વધતું જ રહે છે અને સાગર પાસે અનેક ધારાઓમાં તે મળે છે. એવી જ રીતે આ ભારતીય સંસ્કૃતિનું સંશોધન અહીંના સમર્થ પુરુષોએ તો ક્યું જ તેમાં વૈદિક, જૈન, બૌદ્ધ સંસ્કૃતિનું મિલન થયું પણ તે એવી રીતે થયું કે ત્યારબાદ તેનો સળંગ પ્રવાહ; અહીં આવેલ ગ્રીક, શક, દ્રાવિડ, મગોલ, કિરાત, ચવન, કૃપાણુ, દ્રાવિડ, મુસલમાન, ઈસાઈ વગેરે બધા પ્રકારના લોકોની સંસ્કૃતિને પણ પચાવી; તેમને પણ પોતાના કરીને આગળ વધી રહ્યો છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશેષતા :

આજ એક એવું તત્ત્વ છે જે ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશેષતા રજૂ કરે છે; તે ટકી શકે છે; પરિવર્તનોને અપનાવી શકે છે તેમ જ અન્ય વિચારોને પચાવીને સાર ગ્રહણ કરી શકે છે. આ અંગે વધારે વિસ્તારથી વિચારીએ.

ભારતીય ઇતિહાસને સાચા રૂપે જાળનારા સંશોધનકારો જાણે છે કે જોમ તેના એક ભાગમાં રાજ્યોની ચડતી-પડતી રહેલી છે; તેમ તેના બીજા ભાગમાં માનવ-જીવનની બાબત બાવનાનો કડીયદ્ધ ઇતિહાસ પણ જોવા મળે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં કોઈ પણ સદી ખાલી નથી મળે જ્યારે અહીંના આધુનિકતાએ પ્રજા-જીવન અને ધર્મ-સદ્વિચારના પાઠ ન અનુભવ્યા હોય.

એવું જ નહીં ભારતના લોકો બહાર ગયા છે તેમાં આજે ભલે કોઈ પણ ક્ષેત્રની દૃષ્ટિ આવી મર્યાદા પણ તેમનું અંતર તો વિસ્તરેલું છે. તેમણે આજેના દુનિયાના સંસ્કૃતિ અને મંદિર આપવાનું જ કામ કરે છે. તેમણે જે પણ એક દેવ દોય છે. રામ રાવણ સામે યુદ્ધ કરે છે. આજેના દુનિયાના સંસ્કૃતિ ન થયા. સંદેહ મામમાં પણ ન

જેનાચાચ હરિભદ્રસુરિ કહે છે :—

યસ્માદેતે મહાત્માનો મવ વ્યાધિ મિપ્ત્વ વરા:.....

જેમ વૈદ્ય જુદા જુદા દરદીઓ અને રોગો માટે જુદી જુદી ચિકિત્સા કરે છે તેમ આ ભવરોગ નિવારક બ્રહ્મ વૈદ્ય સમા આ મહાત્મા ઓએ જુદા જુદા ધર્મો, દેશ, કાળ, પરિસ્થિતિ અને પાત્રતા જોઈ સ્થાપ્યા છે; એટલે સર્વિષ્ણુ ગ્રન્થુ જોઈએ.

યોગી આનંદધનજી કહે છે :—

પદ્મદર્શન જિન અંગ મળી જે

ન્યાસ પદંગ જે સાધે રે...

અને

રામ કહો, રહમાન કહો, કોઈ કદાન કહો મહાદેવ રે
પારમનાથ કહો કોઝ વ્રહ્મા, સકલ વ્રહ્મ સ્વયંમેવ રે

—એટલે રામ, રહેમાન, કૃષ્ણ, મહાદેવ કે પારસનાથ-અથા અલ્પ પેતાનામાં ગોળી છે. એજ પરપરામાં કથીરજીએ “ભજ મન રામ રહીમ” ગાયું અને મહાત્મા ગાંધીજીએ “હાથ અલ્લાહ તેરે નામ” ગાયું. આ પમાણે બારતના લગભગ બધા મહાત્માઓએ ધર્મ સંસ્કૃતિના અર્થો દેખાવ્યું; તે બારતીય સંસ્કૃતિની વિશેષતા છે. તેથી જ હિંદને આખું બારતમાં હિંદુવાના અથા ધર્મોનું પ્રચલન જોઈ શકીએ છીએ. અહીંના હિંદુધર્મો, બૈદિક, વૈજ્ઞાનિક અને ખ્રીસ્તીના દત્તા વગેરે તેમ જ અહીંના અન્યોના ધર્મ, મુસ્લિમ ધર્મ અને ઈસ્લામ ધર્મ આગળ આજે સુધે સુધે સુધે નથી ગયું.

(૬) આનંદ અદ્વૈત : આગળીય સંસ્કૃતિની બીજી વિશેષતા આનંદ અદ્વૈત છે. તેને જોઈ શકાય છે કે તેમાં તેને આત્મા વિશેષતા છે. આનંદ અદ્વૈત એટલે કે “અનંત સુખ”ની આવડ.

ભારતીય સંસ્કૃતિના યુગો :

પામ એ નદાસિખ સમય તરીકે ભારતીય સંસ્કૃતિના કાળને ત્રણ સમય તરીકે વહેંચવામાં આવે છે. તેને ત્રણ યુગોમાં વહેંચી શકાય. સંસ્કૃતિના કાળને ત્રણ પાંચ દહાસર તરીકે માનીએ તો ત્રણ મુખ્ય વહેંચણી થઈ શકે છે:—

(૧) રામયુગ	૧૨૫૦ વર્ષ
(૨) કૃષ્ણયુગ	૧૨૫૧ થી ૨૫૦૦ વર્ષ
(૩) બુદ્ધ-મદાવીર યુગ	૨૫૦૦ થી ૩૭૫૦ વર્ષ
(૪) ગાંધીયુગ	૩૭૫૦ થી ૫૦૦૦ વર્ષ

રામયુગે રામાયણ આપ્યું છે; કૃષ્ણયુગે ગીતા અને મદાભારત આપ્યાં છે. બુદ્ધ મદાવીરના યુગે આગમો અને પિટકો આપ્યાં છે, તેમજ ગાંધીયુગે ગાંધી-સાહિત્ય આપ્યું છે. હવે દરેક યુગની સંસ્કૃતિના પ્રતિનિધિ રૂપે આ સાહિત્યને ગણાવી શકાય. આમ દરેક યુગનો સમય ગણીએ તો ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રવાહન વહેતા ૫૦૦૦ વર્ષ ચર્ચિયાં છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિના આઠ અંગો :

ઉપર કહ્યા તે ચાર યુગોમાં ભારતીય સંસ્કૃતિનો સળંગ પ્રવાહ કેવા સૂત્રો કે તરવોના આધારે વહેતો રહ્યો કે તે દજી વહીજ રહ્યો છે તે ખાસ જોવાનું છે. આ એવી આધારશિક્ષાઓ છે કે જેના ઉપર ભારતીય સંસ્કૃતિની બધી છમારતનું એવું અણતર થયું છે જે પાંચ-દહાસર વર્ષ સુધી ટકી રહ્યું છે.

આ આઠ અંગો આ પ્રમાણે છે:—

(૧) વિશ્વકૃદ્દંખિતાની ચતુરંગિણી : માતૃદેવોભવ, પિતૃદેવોભવ, આચાર્યદેવોભવ, અતિથિદેવોભવ. ભારતના લોકજીવનમાં આ ચારે ભાવનાઓ આજે પણ ધનકે છે.

સકળા છે, સ્વેચ્છ રેખાંશ છે, પણ ખૂદ, અને મદાલીરના યુગ આદિ
સાન્યાસીઓને પ્રમાણ રાજ્ય ઉપર અને રાજ્યને પ્રમાણ પણ ઉપર
ધરો ઊંડો પડ્યો છે.

રામયણમાં રામ શામરીને ત્યાં ગયા; કૃષ્ણ વિદુરને ત્યાં ગયા; એ
ગરીબી અને આધુનાની પ્રતિષ્ઠા બતાવે છે. મદાલીર-પુદના કાળમાં
અષ્ટિક રાજ્ય પ્રાપ્ત્યને ત્યાં આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનાના અશુદ્ધ તરીકે ગયા
દના. આ બધા કાળના સત સંસ્કૃતિનું પ્રામાણ્ય બતાવે છે. સંત
સંસ્કૃતિ દર્શનાં ગરીબ, ક્ષતિ અને પતિનની પડખે જઈ તેને શુદ્ધતા
આર્થ પ્રતિષ્ઠિત કરાવે છે. તેથી જ આદી આદર્યા જેવી પતિત સ્ત્રીને
ઉદ્ધાર થઈ શકે છે. અને તે સતી કદાવે છે. આ તાકાત રાજ્ય કે
ખીજમાં ન દોઈ શકે તેથી જનતા રાજ્યોને નથી નમતી
પણ સંતોને નમે છે.

(૧૭-૭-૬૧)

(૩) આચાર્ય ક્રેનો ભાષા : જ્ઞાનનો જંગમ જંગમ વિદ્યા
 છે. જ્યાં તેમ તેમ કેળવે છે અને આચાર્ય જ માણસને સુખી
 છે. તે બદલે પણ પગલાં મારે છે. જેનાના જ્ઞાન માટે તે મુરુને
 છે. આવી જ્ઞાન ન મળે તો તેનો વિદ્યા ન મળે શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન
 છે. એ મુરુને માણસ પૃથ્વીના માનવો જન્મીએ. તેને નમન કરવું
 છે. ભારતમાં મુરુઆને પણ પડવાની પ્રમા આ મુરુના કારણે
 છે.

(૪) અતિથિદેવોભવ : મુરુ પાસે જ્ઞાન મળતાં, અને
 નમાં આવતાં માણસને ખ્યાલ આવે છે કે મારા વિદ્યાર્થી સમાજનો
 કાળો છે. તેજે ધણું આપ્યું છે. એટલે મારા આંગણે કોઈ પણ
 થિ આવે તે મારા માટે દેવ સમાન છે અને મારે જો જીતે એનો
 ર કરવો જોઈએ. દેવત છે કે ધરે આવ્યો તે માંડીનો જાયો ।
 મુરુઓ માટે તો 'અતિથિ સવિભાગ' નામનું વ્રત મૂક્યું છે.
 તેથિયસ્ય વચ્ચેશો ગેદાત્ પ્રતિનિવનને; સતસમે દુષ્ટતં દત્વા
 માદાય ગચ્છતિ ।' આ નીતિશ્લોકમાં એ જ બતાવ્યું કે અતિથિ

હોય છે. ખાવાનું જુએ છતાં કદેશે “મા મને ખાવાનું આપ !”
માતૃદેવોભવનો સંસ્કાર છે. એવી જ રીતે જે વસ્તુ જોઈતી હોય
તે પિતાને પ્રશ્નશે; એટલું જ નહીં પિતા તેને પાળે છે એ
ધડપણમાં હું નેમની સેવા કરી શકું એ બાવ પણ પિતૃદેવો
સંસ્કાર છે. એવી જ રીતે કોઈ સાધુ-સેવક આવે તો તેને તરત
કરવું; એ આચાર્યદેવોભવનો સંસ્કાર છે. કારણ કે તે જાણે છે
‘લોકો સંસ્કૃતિની રક્ષા કરે છે. એ સિવાય પણ એવું છે કે
વખત માતાપિતા મોહ કે સ્વાર્થવશ થઈ સંતાનનું દિત જોડી
સાધવા માગે છે ત્યારે આચાર્યનું શરણ માંગવામાં આવે છે.

કેદેવીએ ભરત માટે રાજ્ય માગ્યું. એ તેનું માતૃ દહન
એટલે વાતસલ્યની સાથે મોહનો અંશ વધારે દતો. પણ ભરતને
કે એ અધર્મ છે. માતા મોહમાં તણાઈ ગઈ છે. એટલે તેણે રા
સ્વીકાર ન કર્યો પણ તે વશિષ્ઠ વગેરે મુનિઓની સલાહ લેવા
એટલું જ નહીં રામે જ્યારે રાજ્ય તેના વતી કરવાનું કહ્યું ત્યારે
તેણે સાધુસંતોની સલાહ પૂછી. આમ ‘આચાર્યદેવોભવ’નું
મહત્વ છે.

આચાર્યની અંદર વિદ્યાગુરુ, ધર્મગુરુ, બ્રાહ્મણ, સાધુ, સન્યાસી
ફકીર, બધાનો સમાવેશ થઈ જાય છે. થોડા વખત પહેલાં સંત
બાણ દિલ્હી ગયેલા. તે વખતે મોટા-મોટા નેતાઓ અને પ્રધાનો
રાષ્ટ્રપતિ સુધાં તેમને સામે લેવા ગયેલા. ત્યારે પરદેશી પ
વિચારમાં પડી ગયા કે આ ડોસો આવા ફાટેલા તૂટેલા કપડાં પ
છતાં રાષ્ટ્રપતિ તેને સામા લેવા જાય છે, આ છે ભારતની સંસ્
વિશેષતા જે વિશ્વકુટુંબિતાની ચતુરંગિણીમાંથી મળે છે.

‘અતિથિદેવોભવ’ તો ભારતના ખમીરમાં જ છે. તેના તો
બધા અંદર દાખલાઓ મળે છે કે ભારતના એ પ્રગટકીય ખમીરને
કયા સિવાય રહેવાનું નથી.

શકું. પોટલાં બિસ્તરાં બાંધીને તૈયાર થાય છે. ગાંધીજી કહે છે કે જર્ઝ જર્ઝને ક્યાં જશો ? બેસો બેસો ક્યાંયે જવાનું નથી.” આમ ઇપકો આપતા અને પ્રેમ પણ બતાવતા. તાદાત્મ્ય અને તટસ્થતા બંને તેમનામાં હતાં.

કસ્તુરબા બિમાર હતા. તે ગાંધીજીના પરમ સંગિની. માત્ર જીવન-સાથી જ નહીં સામાજિક કામોનાં પણ સાથી. એવા સાથી ગંભીર બિમાર હોય અને પતિને યાદ કરે ત્યારે કેટલું લાગી આવે. પણ સિદ્ધાંતનું પાલન કરીને ત્યાં જર્ઝ શકાતું ન હતું. સત્તાવાળાઓ કહે કે મારી માગી લો ! ગાંધીજી કહે કે બૂલ કરી નથી; અન્યાય સામે હું લડવાનો, લડવાનો ને લડવાનો જ એ મારો ધર્મ છે. આમાં કસ્તુરબા સાથે તાદાત્મ્ય હોવા છતાં સિદ્ધાંતભંગ માટે ગાંધીજી તટસ્થ રહ્યા. વજ્ર જેવા કઠોર પણ ખરા અને ફૂલ જેવા કોમળ પણ ખરા !

ગાંધીજી કહેતા હતા કે હે ભગવાન ! હવે મને લઈ લે તો સારું ! બીજી બાજુ એમ પણ કહેતા કે ‘હું’ સવાસો વરસ જીવવાનો છું.’ આવા ઉદ્દગારો કેમ નીકળ્યા હશે તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. જ્યારે ગાંધીજીએ જોયું કે હવે તો મારા ગળાતા લોકો પણ સિદ્ધાંતવિહીન થતા જાય છે ત્યારે આ દુઃખના ઉદ્દગારો કાઢ્યા. તાદાત્મ્યની સાથે તટસ્થતા આવે ત્યારે આ ભાવ આવે છે.

જનકરાજનો પ્રસંગ :

જનક રાજ ગળાદૂખ નહીં, પણ માથાદૂખ સુધી સંસારમાં પડેલા હતા; છતાં નિર્લેપ રહેતા. એક બાજુ રાજ્યનો કારભાર સંભાળવો અને બીજી બાજુ યોગ સાધવો કેટલું કઠણ કામ છે ? એટલે જ જનક વિદેહી કહેવાયા.

યાજ્ઞવાલ્ક્ય મુનિ બેઠા છે. સભા ભરાઈ છે; પ્રવચનનો સમય થયો છે પણ જનક આગ્યા નથી. એટલે મુનિ પ્રવચન શરૂ નથી કરતા. ઘણા શિષ્યો અને સન્યાસીઓ અકળાઈ ઉઠે છે. ગુરુ તરફ ગમે તેટલો પૂજ્ય ભાવ હોય પણ અમૂક વખતે પોતાનું ધાયું ન થાય તો આક્ષેપ

રામનો પ્રસંગ :

રામ વનવાસ જાય છે. પિતા મૃત્યુ પામ્યા છે. દણ્ડ શ્રાદ્ધ કરવાનું પણ બાકી છે. તેવા વખતે ભરત આવે છે. જધા સંમત થઈને રામને પાછા જોડાવવા જાય છે. રામ માતાની અને પિતાની આજ્ઞા માટે વનમાં જતા હતા. એ જ માતા અને પિતાની આજ્ઞા અગ્રોધ્યામાં પાછા આવવાની થતી હતી. ગુરુએ પણ કહ્યું કે તમારું વચન પૂરું થાય છે. હવે પાછા ફરો. પણ, રામ માનતા હતા કે જે સમાજ અવ્યક્ત રીતે મને જોઈ રહ્યો છે; જે વચનપાલનથી સંસ્કૃતિનો વિકાસ થતો હોય તે બૌદ્ધિક સુખસગવડ માટે પાછા જવાય નહીં.

સ્વરાજ્ય વખતે ગાંધીજી જેલમાંથી છૂટ્યા કે ડો. દરિપ્રસાદે વાદી આપી કે બાપુ આપનું વચન છે કે સ્વરાજ્ય મળશે ત્યારે હું આશ્રમમાં પાછો આવીશ. તો, હવે પધારો ! આપનું વચન પૂરું થયું. પણ, ગાંધીજીએ કહ્યું કે સાચું સ્વરાજ્ય આવ્યું નથી એટલે મારે માટે આશ્રમ દૂર છે. નોઆખલી નજીક છે; ત્યાં જવાની પહેલી ફરજ છે.

માતા, પિતા, ગુરુ અને પ્રજા એ જધા સાથે આટલી બધી તદાત્મતા હોવા છતાં રામ ગયા નહીં, પિતાના શ્રાદ્ધ માટે પણ ગયા નહીં; પણ, પેલા જટાયુ જેવા પક્ષીના શ્રાદ્ધ માટે રોકાયા. યોગીઓને પણ હુલ્મ એવું પેલા ગીધ પક્ષીનું પિંડ તપાસુ કર્યું.

એવોજ એમનો પ્રસંગ કૈકેયી સાથેનો છે જેણે તેમને વનની વિદાય આપી એ જ કૈકેયી ભરત સાથે આવીને રામને પાછા લાવે છે ત્યારે રામ નવપ્રથમ વંદન કૈકેયીને કરે છે. પુત્ર સૌથી પહેલું વંદન માને કરે. મોટાને કરે; પણ તેમાં સગીમાને પહેલાં કરે અહીં તો રામ કૈકેયીને ઓરમાન માને; જેણે વનવાસ આપ્યો હતો તેને વંદન કરે છે. કારણ કે, તેનો કુટિલભાવ ચાલ્યો ગયો હતો; સરળભાવ આવી ગયો હતો. વળી તેને સંક્રાંત્ય પણ રહેતો હતો કે રામનું હૃદય ઋણ-નરમ થઈ ગયું હતું ત્યારે મારું હૃદય પથર થઈ ગયું હતું. હવે હું

કેટલાક પ્રસંગો :

શ્રી. દેવગુભાઈએ જેએક પ્રસંગો વખાણ્યા. -
 “ એક ખેડૂત મંડળના આગેવાન ખેડૂતને એક માલવારી સા
 હતો. એક વાર એના એરડાના ઇંડાનું બેખાખુ તે બોર્ડિંગ
 કરેલું; પણ તેમાં પેલાનાં દોર આવતાં કેમ કર્યો. શરમા
 ખેડૂતોએ ઘર બેઠા પંચક્યામ કર્યો; અને સાઠ રૂપિયા

ખેડૂત મંડળ આગળ કેસ આવ્યો. પણ તેજે પંચક્ય
 સાચ લીધું. ગામના ચોરિયાતનું સાચું કદાવીને માત્ર ના
 બદલ પાંચ રૂપિયા આપવાનું નક્કી કર્યું. વકીલે પેલા ખેડ
 કે “ આ ખેડૂત મંડળ તમારું હુકું જ મારશે. તમારો કેસ લાવો.

અદાલતમાં કેસ ગયો, પંચનામાવાળા બે ખેડૂત
 સચ્ચાઈની વકાદારીના બદલે ખેડૂતની શરમે દોરાર્ધ કાઢ્યાં
 વકીલના કહેવાથી ખેડૂતે ખોરો મુદ્દામાલ હાબર કર્યો
 એરડાના મૂળિયાં હતો.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં અનાયાસ-આયાસ

ભારતીય સંસ્કૃતિના પણ અગ્રીમ નિવેશન અત્યાર અગાઉ નીચું છે. આજે તેના ગોચર અંગ અનાયાસ-આયાસ એ ઉપર નિવેશન કરવાનું છે. સામાન્ય વહેવારમાં અનાયાસ શબ્દ ધર્મો પ્રચલિત છે. “મને અનાયાસે આ લાભ મળ્યો!” એવું કે કંઈ પણ પુરુષાર્થ મેળવે તેને આશ્ચર્ય નથી થતું. ત્યારે આયાસનો અર્થ પુરુષાર્થ જ થાય છે. ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશિષ્ટતાઓમાં સદા જ એવું પુરુષાર્થ કરવો. પરાજે. એવાર્થને કે જીતકામીની ન કરવો. એ પર ધણું મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે. તાદાત્મ્ય અને તટસ્થતા મેળવવા માટે અનાયાસ-આયાસ એટલું જ જરૂરી છે. જેને આપણે જીવન કાર્યક્રમ કહીએ છીએ તેની આ વહેવારિક ભૂમિકા અગર નો કાર્યની ભૂમિકા ગણવી શકાય. આને સમજવા માટે રામચંદ્રજીનું જીવન ધણું ઉપયોગી થશે.

૧. રામ-પ્રસંગો :

રામ વનવાસ જવા તૈયાર થયા ત્યારે સગા સંબંધીઓમાંથી કોઈ મને બાથું-પોથું સાથે લઈ જવા આપતા નથી. દશરથ મહારાજને આપ્યો અને સુગંત સારથીને તેમણે કહ્યું કે “મને રામ બહુ હાલા છે. તું એને રથમાં બેસાડીને લઈ જાજે. પ્રજા પણ સાથે છે. જન પ્રેમથી રામ મુંઝાઈ જાય છે. પણ જ. રામે છેવટે રથને અને સુગંત સારથીને પાછા મોકલ્યા અને પ્રજાને પણ પ્રેમથી સમજાવીને પાછી મોકલી. ઘણીવાર અતિપ્રેમ માણસને ઘેરો બનાવી મૂકે છે. પણ મ વિદાય થાય છે.

હવે વિચારવાનું એ છે કે જો રામે એ ત્રણ દિવસનું ભોજન સાથે લીધું હોત તો વાંધો હતો? કંઈ નહીં નો ફળાદાર સાથે ભેગો

નામ લેતાં પંડિત મરણુ આવે તેવું ઇચ્છે છે. ત્યારે રામને મુક્તિમાર્ગ મહાપુરુષ તરીકે લેખ્યા છે; ટાળી શક્યા નથી। આવું રામ નામવું છે.

વાલીના મરણુ બાદ સુગ્રીવને ગાદી સોંપી. સુગ્રીવ અને તેની પત્ની મળ્યાં. પ્રસંગે બધા પતી ગયા. તે વખતે પ્રવર્ણુ પર્વત ઉપર રામ-લક્ષ્મણુ વિચાર કરે છે કે સુગ્રીવે વિસરાવી દીધું। હવે શું કરશું? એ કામ કેવળ રામનું ન હતું. આખી નારી જાતિના સર્વંગ પ્રશ્નોની હારમાળ હતી. શગરીનો ઉદ્ધાર, સુગ્રીવ પત્નીનો ઉદ્ધાર અને હવે સીતાનો ઉદ્ધાર।

લક્ષ્મણુ કહે : "સુગ્રીવ તો કૃતબ્ધ ચર્ધ ગયો લાગે છે. ભોગ-વેલાસમાં પડી ગયો લાગે છે." તેને ખૂબ જ ક્રોધ થઈ છે.

રામ કહે : "ચિંતા ન કર। બધું સાટું થશે।"

સુગ્રીવને આની ખગર પડી જાય છે. અનાયાસ-આયાસ શરૂ થાય છે. લક્ષ્મણુ પાસે તે આવે છે અને ક્ષમા માગે છે. રામને પગે પડે છે અને કહે છે કે વિષયવાસના એવી છે કે માણસને મદમાં પૂબાડી દે છે." તે વખતે રામ, લક્ષ્મણુ, હનુમાન અને સુગ્રીવના વચારોનો અનાયાસ-યોગ ચર્ધ જાય છે.

સખુખાર્ધ દળતાં દળતાં ભગવાનને યાદ કરતા અને ભગવાન મદદે આવના. ભગવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ અને યોગાનુગોએ ચદન-તાણાની એવી સ્થિતિ પણ અનાયાસ-આયાસના યોગોનું પ્રતિગિય પાડે છે. પાંચીજીનો પ્રસંગ :

ક્યારેક ક્યારેક વિદ્યનો અનુગ્રંધ એવો દોષ છે કે જન્મે સાદની પદ્મિન્યાની ભાવનાએ એક જ રૂપે પદ્મિન્યે છે. કસ્તુરબાને મરતી બન હજીક થય છે કે મારૂ મારુ માંથીજના જોવામાં દોષ નો કહે! બીજી બાજુ નાંબીજીને દેસા જવાની મજા મર્ધ, પગ પાછો મારૂ જાવે છે કે "જા વિચાર કર! આજે ના કરવા જાકે ને!" ને પગ હજીક હતી. આમ જન્મેના ચેતન થન મળે. અનાયાસ

હતી. શિષ્યોને સાગવત્તા. તેમને શિશુઓ આપવું; બીજી જાણ શરીરે
જોઈ ન શકે, તેવું મહેજ પળ સગવળ ન દેખાતું તે પળ જોવાનું હતું.

શરીર પળ સમગ્ર ગર્ભ કે જો મારે ગર્ભી રહેવાનું છે તો
માતંગ યાગિને બધી રીતે અનુકૂળ થવું. બીજી મારે સદન કરવું પડે.
જ્ઞાન લેવું છે તો સુખેદુઃખે રહેવું અને સમન્વય કરતા જવું. ગુરુએ પણ
વિવેક વાપરી બધું જોઈતી આપ્યું. આમ અનાયાસ-આયાસે બધું
જોઈવાઈ ગયું.

પરંપરની સગવળ ઇચ્છાનો સુયોગ અનાયાસ-આયાસથી થાય છે.
અમારા ગુરુ પૂ. નાનચંદ્રજી મ. સા. ગાંધીજીને મળવા જતા - નિશ્ચય
ભાવે મળવા જતા. કારણ કે એમનામાંથી કંઈક જાણવા મળે એ
ઇચ્છાએ જતા, પણ ગાંધીજી કાયમ મદારાજને વંદન કરતા. સાધ્વી
ઉજ્જવલકુમારીજીને પણ વંદન કરતા. એટલે તેમની જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો
આશય જળવાતો. સાથે ગાંધીજી પણ તેમને નમન કરે છે એમ
માનતા. ખરેખર તો ગાંધીજી માનતા કે સાધુ-સંતો પૂજનીય છે.

ઉપરના જે બધા પ્રસંગો રજૂ કરવામાં આવ્યા; તે રામ-વા
પ્રસંગ, ગાંધી-કસ્તુરબાનો પ્રસંગ, રામ અને રાવણનો પ્રસંગ અના
આયાસનો સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ જાય છે.

અનાયાસ - આયાસ પાછળ સ્વાર્થ ન હોવો જોઈએ :

ઘણી વાર આ અનાયાસ - આયાસનો ઉપયોગ પોતાનો
સાધવા, સત્તા જમાવવા કે બદલો લેવાની ભાવનાએ, પ્રસંગો 5
કરવામાં થાય છે. એને તકવાદ કહેવાશે. સમાજનો હું પણ એક
હું; અને તે સ્વસ્થ-શુદ્ધ ન રહે તો હું પણ સ્વસ્થ શુદ્ધ ન રહી
તે માટે મને પ્રસંગો મળે, મારે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ એમ
અનાયાસ - આયાસ ગણાશે.

જનાવણે કે નહીં ? ”

જાના દિગ્ગર વિગાળ્યા જતાં ત્રી. પૂંજભાઈએ તો
રોડરનો દાખલો રોડી હતું કે તે જનાવામ-આવામ કહેવાય
આપણે અહીં છીએ અને કમળામાં પદ્મિ શાય તો તે જ
આવાસ ન કહેવાય. પાસનાપુરમાં મુનિશી હતો અને બારોડ પ્રજા
આગો, અને લેવાગો, તેમજ એ પ્રજા જેવડે તો સામાજિક
ઉપર ઝોડી દેવાગો હતો. સંત-માધુએ તો જગતના છે એટલે
અનુસાર તેમણે બધાએ પ્રશ્નો લેવા જોઈએ. મમાજ સંગઠનો
તે દ્વારા તેમણે તેને કલેશવા જોઈએ. ખરે વખતે પ્રશ્નોથી
નાસભાગ કરે તે ન આવે ! ”

શ્રી. માર્દલિયા : “ વિનોબાજીની વિચારસરણી એવી છે
માત્ર વિચારો આપે છે. ધર્મને આજના વિજ્ઞાન યુગની બાબા
દે પણ, કામ તો બીજા કાર્યકરોએ જ કરવું જોઈએ. વિ
પરિવાજક ધ્વજચારી કે સંત ભલે દોય. પણ કાર્યકરો પો
કાર્યક્ષેત્ર લઈને જોડા છે; બાલબચ્ચાવાળા પણ છે. તેમણે
પોતાની મર્યાદાનુસાર પ્રશ્નો લઈને પ્રજાસંગઠનો દ્વારા ઉ
જોઈએ. સંત વિનોબાજીએ શ્રી. નાનાભાઈ મદ્દ જેવા વ્યાપક અસ્

યજ્ઞીસર મદ્યજ પુણ્યાને તત્ત્વો પડે એ અવગત મર્ષી તમ છે.
 ધન્ય એમ પશ્ય પહેલે કે સદ્યજ પુણ્યાને તત્ત્વ કરો હો તો આ
 સંગઠનો તમારા સાથે કરો હો કે તેનો જગત્ત્વ એટલો જ છે કે જ્યાં
 અસાધ્ય કામ માટે અનિષ્ટ સંગઠનો તમારા થયા હોય ત્યાં ધન્ય - સારા
 સંગઠનો કરવા જ પડે. એ તમર નિષ્કાલસમય ધ્યેય સધાવું નથી.
 જાંબ તૂટી પડે, ચારે બાજુ પાણી નીકળવા માટે અને અપાર તુકશાન
 આવે તે વખતે જાંબને જોડવાનો કે સાંધવાનો પ્રયાસ કર્યા સિવાય છૂટ-
 કો જ નથી. તે વખતે એમ કહીને ન બેસી રહેવાય કે "ધાયુ" દશે,
 તે પ્રમાણે કુદરત કરશે. હું તો બેઠો છું!" એ બરાબર નથી. આ તો
 ગોશાળકનો નિયતિવાદ છે કે "જગતમાં બનવા જોગ બને છે. એમાં
 કોઈ ફેરફાર કરી શકતું નથી." આમાં પુરુષાર્થવાદનો અવકાશ રાખ્યો જ
 નથી. આ એકાંત નિયતિવાદને બગવાન મદાવીરે મિથ્યા કહી દેતો.
 તેઓ એમ કહેતા : "બનવા કાળ બન્યું છે એની ખાતરી શી છે?
 તમે કમને જોઈ શકતા નથી. સંભવ છે કે તમે જે નવું કમ કરો
 છો તેથી સારું પરિણામ પણ આવે અથવા પહેલાં કરતાં મોટું પરિ-
 નામ પણ આવે. એટલે સંસ્કૃતિની રક્ષા માટે વ્રત, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ
 પ્રમાણે સહજ પુરુષાર્થ તો કરવો જ પડશે. "ધાયુ" ધણીનું થાશે રે!"
 એ વાક્ય આળસુ લોકોનું છે.

તે વખતે રામ કહે છે : “આપણું ઝંખનું નેહવા મળ્યા નથી. પણ અનાયાસે એ ચાલી ચલાવીને આપણે છે. તો ઝંખના વગર નિઃશ્વાસ રાખીને ચાલવું ક્ષેત્રજીએ એની સાથે આંતરે રાખવો નહીં. ચાલવાનું બંધ રહી પણ, શંકાશીલ ન રહો ! જ્યાં સત્ય એકસ દેખ છે ત્યાં તમને હેતરનારો પોતે જ હેતરારો. માની લો કે તે શુભચર દર્શો તો પણ આપણે કંઈ શુભાવવાનું નથી.”

શ્રી રામમાં આ વસ્તુ આવી તે અનાયાસ-આયાસ વગર ન બની શકત. વિભીષણનું આકર્ષણ તો હનુમાનજીની મુલાકાતના કારણે થયું હતું. લંકામાં હનુમાનજી વિભીષણના આવાસમાં રામનામ જુએ છે. અને તેમને વિભીષણને મળવાનું મન થાય છે. આમ વિભીષણ અને હનુમાનજી મળે છે—બન્ને રામપ્રિય, આત્મા મળે છે અને તે સદેજે રામ તરફ ખેંચાય છે.

દરિયો પાર કરીને લંકામાં જવાનું થાય છે ત્યારે રામ કિનારા

તે વખતે દુર્યોધન કહે છે :—

सन्तानं नैव दास्यामि विना गुणेन केशव ।

—“હે કૃષ્ણ ! શુદ્ધ વગર હું સોયની ગાણી નેટશે. પણ ભાગ્ય નહીં આપું.” શ્રીકૃષ્ણ તેને શુદ્ધતાં ભાગં કર પરિણામે સમજાવે છે અને તે ન કરવા સમજાવે છે. પણ તે માનતો નથી. કૃષ્ણ પાછા ફરે છે.

તે જ માથુસ નિર્જનજન ચર્મને ભગવાન કૃષ્ણ પાસે પાછો ફરે છે અને કહે છે : “મારે લડાઈ કરવી છે. મને મદદ કરો !”

જેણે કૃષ્ણની એકેય વાત ન માની, વિષ્ટિકાર તરીકે તેમનું સ્વાગત તો બાજુએ રહ્યું; અભિમાનવશ અપમાન કર્યું, તેને બીજે કોઈ હોય તો ધસીને ના પાડી દે ! પણ આ હતા શ્રીકૃષ્ણ ! તેમણે કહે કાળજે કહ્યું : “તું અને અર્જુન બે જણુ મારી પાસે મદદની માગણી કરવા આવ્યા છો ! અર્જુન અને તું બન્ને મારા કુટુંબી અને મિત્રો છો. મારો તમારા બન્ને ઉપર સરખો ભાવ છે. તે છતાં અર્જુન પહેલો આવ્યો છે; એટલે માગવાનો એનો હક્ક પહેલો !”

દુર્યોધન વિચારે છે કે વાત તો વ્યાજબી છે અને તે હા પાડે છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે : “મારી પાસે બે વસ્તુઓ છે. એક તો હું ચોતે અને બીજામાં મારી નારાયણી સેના. બન્નેમાંથી ગમે તે એક વસ્તુ અર્જુન પહેલાં માગી શકે છે !”

દુર્યોધન વિચાર કરે છે કે આ અર્જુન ક્યાંક સેના માગી બેસશે તો આપણે મુશ્કેલીમાં મૂકાવું પડશે. અર્જુન શ્રીકૃષ્ણને માગી લે તો સારું ! કારણ કે એમણે શસ્ત્ર-સંન્યાસ કર્યો છે, એટલે નિરાંત રહેશે.

અર્જુન અહીં બે દષ્ટિએ વિચારે છે. એક બાજુ સંન્યતા (ઉપર છેલ્લો શિષ્ટાચાર સંન્યાસ વગેરે) છે અને બીજી તરફ સંસ્કૃતિના પ્રતીક સમા શ્રીકૃષ્ણ છે. હવે કોને પસંદ કરવાં ! સંસ્કૃતિની રક્ષા, સંસ્કૃતિના રક્ષકથી જ થાય છે. તે માટે દુનિયાને જતી કરવી હોય તો જતી કરવી. કહ્યું છે કે :—

નામનો જ આશ્રય હોવો જોઈએ !” ચોડી વારમાં જ બા માંથી
ખોળામાં ગાળ્યા ગયા. અહીં ગાંધીજીની અંદર તટસ્થતા - તાદાન
અનાયાસ - આયાસ બધા ગુણો સૂચિત થાય છે.

અવ્યક્તબળ ઉપરનો અજબ વિશ્વાસ :

બકતોના ચરિત્રોમાં ધાંગધ્રાના દેશલ ચોડીદારનું ચરિત્ર આવે છે.
તે ચોડી કરતો; પણ કહેવાય છે કે તે ભજન કરતો કરતો પણ
ચોડીદારીની ફરજ બજાવી શકતો. એક વખત કોઈએ તેને પૂછ્યું :
“ તમે અહીં ભજન કરો છો-પછી ચોડી કોણ કરશે ? ”

દેશલે કહ્યું : “ મારે તો બન્ને તરફની - આત્માની અને જગતની-
ચોડી કરવાની છે. તે હું જ કરું છું । ”

ભગવતની ભાષામાં કહીએ તો દેશલ ભગતની ચોડીદારીની ફરજ
ભગવાને પૂરી કરી. કોઈ પણ ચોર ત્યાં ચોરી કરવા આવે ત્યાં તેને
દેશલ દેખાયજ ! અવ્યક્ત જગતની ભાષામાં કહીએ તો તેને અવ્યક્ત
બળની મદદ મળતી હતી.

ખરે અનાયાસ-આયાસ તેની મર્યાદા :

ભારતીય સંસ્કૃતિનો સળંગ પ્રવાહ જે વહી રહ્યો છે. તેની =
આ અનાયાસ - આયાસનું તત્ત્વ સતત જોવા મળશે. સંસ્કૃતિ =
સદ્ગુણ પુરુષાર્થ કરવો; તેને શુદ્ધ કરવા માટે પ્રયત્નો કરવા એ આ ભૂમિ
સંતોનું અવિરતપણે કાર્ય રહ્યું છે. બુદ્ધ કે મહાવીરને રાજ્યશાસન મંડળ
કુખોને તિલાંજલિ આપી ઠેર ઠેર લિધાડા પગે ફરીને સંસ્કૃતિની રક્ષા
રવાનું કોઈએ કહ્યું ન હતું; પણ તે સુસંસ્કૃત આત્માનો અનાયાસ-
આયાસ હતો. આવો અનાયાસ - આયાસ જે કરે છે તેને હમેશાં
અવ્યક્તબળોની મદદ મળતી જ રહે છે.

રાજા પ્રતાપનું જ્યારે ધૈર્ય ખૂટવા આવે છે, ત્યારે મામાશાદ
વે છે ! આ અવ્યક્ત બળની મદદ જ છે ને ! પણ જે અનાયાસ-
આયાસ થાય તે લોકકલ્યાણ માટે સદ્ગુણ થવો જોઈએ !

નવમીથી મુરમે પર્વજાતમાં રમા, બહેન માર્થ માર્થ ૨૦ અને
 જાતકે મામા મામા ૨૨, લેવે બહુ પડેલા, નેમને મરે પડેલા
 પણ નેમને મરે ક્યાંને જ્યા ન લીધો, મુજબ કામ એક દિવસને કાલે
 તે મે પતાવ્યું. પણ, ચોક્કસ નમતમાં એ કુદૃષ્ટ ગિરગિમિત બની ગયું.
 ન જાણે જગતમાં આવા કેવાને આદ્ય જગતે આનાવાસે બંધાય છે
 અને પ્રયાસ કરતાં જિદગી નથી જાય તોને જે જગત ન બંધાય તેને
 સંબંધ પણવારમાં બંધાય જાય છે. આમ આપું જગત આપણું
 કુદૃષ્ટ દોષ એમ સાગે છે અને તેની પાછળ અવસ્થાએ અમલકારે કો
 અવ્યક્ત બળોની કાર્ય પ્રક્રિયા ચાલતી દોષ છે તેમ સાગે છે અને
 અનાયાસે વિચરે પોતાના એક મદાન કુદૃષ્ટ માનવાનું મન થઈ આવે
 છે. એ જ માનવની મદાસંસ્કૃતિ નથી તો બીજું શું છે ?

અનાયાસ-આયાસે પરસ્પર પ્રેમ સંપાદન કરતા અંગેના મહાવીર
 ગૌતમ તેમ જ વિવેકાનંદ અને અમેરિકન બાઈના પ્રસંગે રજૂ થયા
 હતા. અને તારણ એ નીકળ્યું હતું કે વાત્સલ્ય વધે છે તેમ તેમ
 અનાયાસે સ્વ-પર કલ્યાણના કામે ચોક્કસ વિવેકમય પુરુષાર્થથી
 મવા જ માંડે છે.

(તા. ૭-૮-૬૧)

કરી : “ તમે જૂન જાગો છો, તો મારા કુટુંબને સાચી સમજાવો ! ”
અને તેમણે ચાલતી પકડી.

અને ચાલુ કે ફોનવાર છતાં કેટલો વિશ્વાસ છે. કેવો માનવ છે !

નવલખી મુકામે ધર્મશાળામાં રતા. બહેન બાઈ-બાઈ કરે અને બાળકો મામા મામા કરે. છેવટે જૂન પહોંચ્યા. તેમને ઘરે પહોંચ્યા પછી તેમણે મને ક્યાંયે જવા ન દીધો. જૂનનું કામ એક દિવસનું હતું. તે મેં પતાવ્યું. પણ, થોડા વખતમાં એ કુટુંબ ચિરપરિચિત બની ગયું. ન જાણે જગતમાં આવા કેટલાયે ગાદ સંબંધો અનાયાસે બંધાય છે; અને પ્રયાસ કરતાં જિંદગી વહી જાય તોયે જે સંબંધ ન બંધાય તેવો સંબંધ પળવારમાં બંધાઈ જાય છે. આમ આખું જગત આપણું કુટુંબ હોય એમ લાગે છે અને તેની પાછળ વ્યક્તપણે અમાકારો કે અવ્યક્ત બળોની કોઈ પ્રક્રિયા ચાલતી હોય છે તેમ લાગે છે અને અનાયાસે વિશ્વને પોતાના એક મહાન કુટુંબ માનવાનું મન થઈ આવે છે. એ જ માનવની મહાસંસ્કૃતિ નથી તો બીજું શું છે ?

અનાયાસ-આયાસે પરસ્પર પ્રેમ સંપાદન કરવા અંગેના મહાવીર ગૌતમ તેમ જ વિવેકાનંદ અને અમેરિકન બાઈની પ્રસંગો રજૂ થયા હતા. અને તારણ એ નીકળ્યું હતું કે વાતસલ્ય વધે છે તેમ તેમ અનાયાસે સ્વ-પર કલ્યાણનાં કામો થોડા વિવેકમય પુરુષાર્થથી મવા જ માંડે છે.

(તા. ૭-૮-૬૧)

મે (ભગવાને) મુખેને આ મનાવન પોમ પનાવો દનો મને
 સર્વે મનને પનાવો. મનાવવાને પ્રદિસાદને આ પોમ કરો. એટલે મે
 મનમગવાન કરે છે તે મે પનાવું છે. એમાં જુદું કશું પણ નથી. જિ
 રક્ષિત મીમારે, મર્ગ રક્ષિત મીમારે! પાવન સ્થાનિરે માતે ન સ્ત્રી
 સ્વાતંત્ર્યમર્ષિ ॥” સ્ત્રીના ક્રમાદાવચ્ચમાં પિતા રક્ષણ કરે છે,
 જીવાનીમાં પતિ અને ઘડખણમાં પતિ રહે છે. આમ સ્ત્રી સ્વતંત્રતાને
 લાયક નથી. આમ મનુ કરે છે ત્યારે નારી પ્રિતજ્ઞા કે નારી સ્વાતંત્ર્યની
 વાત ક્યાં રહી? એજ મનુમગવાને મનુસ્મૃતિમાં સ્ત્રીઓ આગે કહ્યું છે :—

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા :

યત્રેતાસ્તુ ન પૂજ્યન્તે સર્વાસ્ત ત્રાફલાઃ વિદ્યા :

—જ્યાં સ્ત્રીઓ પૂજ્ય છે ત્યાં દેવો પણ રમવા આવે છે. એટલે
 કે ત્યાં દિવ્ય પુરુષોનો વાસ દેવા છે; પણ જ્યાં તેમની પૂજા થતી નથી
 ત્યાં બધી ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થાય છે.

મનુએ આગળ ઉપર સ્ત્રીની પ્રશંસા કરતાં એક સુંદર શ્લોક આ
 પ્રમાણે કહ્યો છે :—

અજ્ઞા મુક્તો મેઘ્યા, ગાવો મેઘ્યાશ્ચ પૃષ્ઠત : ।

ત્રાક્ષણાઃ પાદત પૂજ્યાઃ સ્ત્રિયો મેઘ્યા સર્વાંગત : ॥

—બકરી મુખેથી પૂજવા લાયક છે; ગાય પૂંછડીથી પૂજવા લાયક
 છે, બ્રાહ્મણ ચરણથી પૂજવા લાયક છે પણ સ્ત્રીઓ બધા અંગેથી પૂજવા
 લાયક છે. એનું કારણ પણ બતાવવામાં આવ્યું છે કે, બકરી કાંકરા
 સિવાય બધું ખાધને મીઠું દૂધ આપે છે. ગાય ગમે તેવું ખાધને દૂધ નો
 આપેજ છે; સાર્થે તેનું જાણ પણ ઉપયોગી છે તેમજ ગોમૂત પણ
 શુદ્ધ માટે પવિત્ર મનાય છે. એટલે તેની પૂજા પૂંછડીથી કરવામાં આવે
 છે. બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિનું રક્ષણ કરતો સતત કરતો જ રહે છે. એટલે એના
 પગ પૂજવા યોગ્ય છે. પણ સ્ત્રીઓનું દરેક અંગ પૂજવા લાયક છે.
 કારણકે તેના અંગે અંગમાં પવિત્રતા ભરી છે.

જન્મ આગનાર દોષ તો ને આ માતૃવતિ છે. જે પોતાની જાતને
કષ્ટમાં નાખીને પોતાનાં સંતાનોનો ઉદ્ધાર કરે છે.

મરુદેવી આ યુગના પદેલાં કેવળી

યોગાનુયોગે જોવી જ એક માતાને જોનપગે પ્રથમ કેવળી તરીકે
મણ્યાનીને મુક્તિનાં દાર પોતાનારી પ્રથમ વ્યક્તિ જાહેર કરી છે.

બગવાન ત્રણમદેવ દીક્ષા લઈને ગયા. માતા મરુદેવીને થતું હતું
કે મારો ત્રણમ કેવો દશે? તે ઘેર ઘેર બિદા મારે છે તો તેની શું
સ્થિતિ દશે? માને મન તો ત્રણમ દશ નાનો બાળક જ. તે જોના
હાલ જોવા આવે છે. ત્યાં બગવાનનું સમવસરણ જુએ છે તેનો અતિશય
અને પ્રભાવ જોઈને માતા મરુદેવીનો દુઃખ વાતસહ્ય-ભાવ વિશ્વ વિશાળ
થાય છે....આનંદમાં ને આનંદમાં વિવેક જગતાં સાચું જ્ઞાન થાય છે
અને તે મોક્ષે સિધાવે છે.

રામ પાર્વતીને નમન કરે છે

હવે શંકર પાર્વતીના જીવન વિષે જોઈએ. શંકર રામને નમે છે
એટલે સતી (પાર્વતી)ને થાય છે કે એ રામ વળી કેવો દશે? એટલે
તેને જોવા માટે તે સીતાનો વેશ કરીને રામ પાસે આવે છે. રામ
આ વાત કળી જાય છે એટલે સતીને બે હાથે નમે છે. તેથી
આશ્ચર્ય પામી સતી શંકર પાસે આવે છે. શંકર પૂછે છે: "રામે
શું કયું?"

પાર્વતી કહે: "તેમણે મને વંદન કર્યાં." "

તો શંકર કહે: "તમે મારા ગુરુના પશુ ગુરુ થયા એટલે તમે
મારા પશુ પૂજનીય છો." "કેવો અદ્ભૂત ભાવ છે? માતૃત્વ કેળવવું
અને વિશ્વમાં વહેંચાવવું એજ સંસ્કૃતિનું મહત્વનું અંગ છે. પાર્વતીનું
સતીનું માતૃત્વ વિશ્વવ્યાપી બન્યું અને શંકરના માયામાંથી નીકળેલી
મંત્રા-આખા વિશ્વમાં પોતાનું મહત્વ ફેલાવનારી થઈ.

કામીયાબી મળી ગયા. ગોળીઓમાં જે માનવી હતો તે જગનમાં પડ્યો. આવી માનવી જ્યારે મર્યાદા સીમિત બને છે ત્યારે મર્યાદાને જીતી શકે છે.

બચાન મહાવીર અને માતૃગતિનો ઉદાર

પણ આવી નારી ગતિ માટે માન અને મુક્તિના દ્વારા શોક કરી નાખ્યા. મનને બચાન માનનારા જ કહેતા હતા કે સ્ત્રીઓ અને મુક્તિનો અભિકાર નથી. એટલે બચાન મહાવીરે મહાઅંધારામાં ક્યો; તે પણ એક નારીનો.

કાંઈને એના વિચાર નથી આવતો કે મહાવીરનો અભિયંત્રણધારી વિચાર તેઓ કેમ કરી શકે? સ્ત્રીનું વહેવારિક રૂપ તો ભોળાઈમાં છે. પણ આમ તે માતા જ છે. તે વખતે એ જ ગતિની જ ન હતી તે એમનાથી ન એવાઈ. ગમે તેવી કન્યાને-પત્નીને-વહુને બજારમાં વેચી શકાય. અને તે પણ કહેવાતા મુસંસ્કૃત સમાજની વચ્ચે. એ પ્રભુએ કોયું અને તેમણે અભિગ્રહ કર્યો કુમારી દોય અને વળી દાસી દોય; માથે મૂડેલી દોય અને હિંદુસની બૂખી દોય. અડદના બાકળા ફાકતી દોય. આંખમાં દોય. આ અભિગ્રહની એક એક શરત ઉપર વિચાર કરતા જઈને આ વશો કે તે વખતે માતૃગતિનું કેટલું બધું અપમાન થયું હશે? કહેનારા કરી શકતા હતા?

બચાન મહાવીરે એટલે ચંદનબાળાના માધ્યમ વડે તે વખતની ગતિની દુર્દશાની કલ્પનાનો ખ્યાલ આપ્યો એટલું જ નહીં, તેમણે ગૌતમ આવે તે પહેલાં માતાને સ્થાન આપી દીધું. તેમણે મારું માધ્યમ સ્ત્રી છે. ચતુર્વિધ સંઘની રચનામાં સ્ત્રીનો પણ રજાનો રહેશે અને તે પવિત્ર સંઘ બનશે. એમાં મુખ્ય કાણુ? કે આ ચંદનબાળા. સાધવી સંઘની ચંદનબાળા આગેવાન થાયો. માટે ૧૪ શિષ્યો પસંદ કર્યા પણ ૩૬૦૦૦

“આ અપમાન શબ્દો મારી માતા સમાન છે. તેમની જમ વિશે કારણે ચર્ચા છે.”

પણ સોક્રેટીસે કે સ્ત્રીમાં જ્યારે માતૃત્વ આગમ્યું તે જ આવું કેમ બન્યું ? પણ સોક્રેટીસે નારીને નાગણી-રાક્ષસી-નરકની ખ —એમ કહ્યું છે. આપણે જોડો વિચાર કરશું તો જાણીએ કે ન સ્ત્રીમાં વાસના આવે છે ત્યારે તે નાગણી બને છે. એટલે જ આચાર્યશ્રી જ્યાં જ્યાં એ શબ્દો આપ્યા છે, ત્યાં મેં કહ્યું છે કે : “વાસના તે રાક્ષસી છે.”

સ્ત્રીને માતા સમાન ગણો એ પ્રભુસ્વરૂપ છે :

સ્તુત્તિમદ્ર એક જૈન સાધુ છે. એ એવા પવિત્ર સાધુ છે કે સંબ્રુતિ વિન્ય કહે છે કે, “તારે જ્યાં આતુર્ભાસ કરવું હોય ત્યાં કર ત્યારે તેઓ કહે છે કે મારે કાશા વેશ્યાને ત્યાં ચોમાસું કરે મારી ઇચ્છા છે !”

શુરુ કહે છે : “સુખ કપજે એમ કહે.”

અહીં વિચારવાની વાત એ છે કે તે જૈન સાધુ છે, તેના જૈનધર્મે નવવાડ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યની વાત કરી છે. એક ધરમાં પા સ્ત્રી રહેતી હોય તો પણ ત્યાં રહેવાની જૈનધર્મ મના કરે છે. કારણ અમુક પ્રકારની કામ ચેષ્ટા થતી હોય તેના અમુક શબ્દો કાને પડશે તો મન વિકારી થશે. અપ્રતિતકારીને ઘરે નિક્ષા સેવા જવાની પણ ના છે. તેવા જૈનધર્મના એક મહાન સાધુ વેશ્યાના ધરમાં ચોમાસું રહે છૂટ આપે છે; એ ખૂબ સમજવા જેવી વાત છે.

સ્તુત્તિમદ્ર જાય છે. પ્રથમ તો કાશા રાજી થાય છે કે જૂનો પ્રેમી પાછો આવ્યો ખરો ? પણ જ્યારે તે સમજી જાય એટલે પૂછે છે : “આવા સુકા કેમ ચર્ચા ગયા ? રમ ક્યાં જોડી ગયો.”

સ્તુત્તિમદ્ર કહે છે : “હું તને સાચો ધર્મ-રસ ચખાડવા આવું છું.” તે કાશાને બધી વાત કરે છે અને ચોતાને રસ્તે વાળે છે.

છે કે એ મને કશી વાત નથી; એટલું જ નહીં તેમને મારિયમી પડતા
પણ એમ કોશા ગાનાર છે. ત્યારે તેમને ખબર પડે છે કે સ્થુલિભદ્રે તેના
વિશિષ્ટ પદ્ધતિ ગયા છે તેઓ જ આનાં કામો કરીને પાર ઉતારે છે.

રામકૃષ્ણની માતૃદષ્ટિ

એજ રીતે રામકૃષ્ણ પરમહંસને જોઈએ. તેઓ આધુનિક યુગના
દૃષ્ટા છે કાલીમાતા માત્ર ગડિકા નથી; એ પ્રેમાળ હાથ પણ ફેરવે
છે. કાલીનું માતૃત્વ બીજા સ્વરૂપે પોતાની સામે છે. તેમણે શારદામણિને
કહ્યું: “હું તો આજથી તને માતા માતું છું.”

શારદામણિને કેટલા કાંડ દશે પણ તેઓ સમજી ગયાં અને
વિશ્વની માતાનું સ્વરૂપ માન્ય કર્યું. રામકૃષ્ણ ને પરમહંસ બનાવવામાં
શારદામણિ માતાનો એટલો જ ફાળો છે.

ગાંધીજી અને કસ્તુરબા

ગાંધીજીને વિચાર આવ્યો કે મારે વિશ્વસેવક બનવું છે તો માં
આ વિકાર વાસના અને બાળકોની જબ્બરમંથી નીકળી જવું જોઈએ.
કસ્તુરબાએ તે માન્ય કર્યું. તે દેશના બા બની ગયા. ગાંધીજીએ બા
પાસેથી ઘણીવાર પ્રેરણા લીધી.

માતૃજાતિનું માધ્યમ

આ વાતનો વિચાર સંસ્કૃતિના મહત્ત્વના અંગોમાં કરવો પડશે
કારણ કે ક્રાંતિના કાર્યમાં આ બધી બાબનો ઘણી ઉપયોગી નીવડે છે.
ક્રાંતિના માર્ગમાં ખાડા ટેકરા, ખરબચડાં અને લપસણાં ઘણા છે,
તેમાંથી કેવી રીતે બહાર નીકળવું તે સંત-મહાત્માઓનાના જીવનમાંથી
મળી આવે છે. જે યુગપુરુષો થયા છે તેમણે માતૃત્વને માધ્યમ બનાવ્યું
છે. રામે પાર્વતીને, કૃષ્ણે ગોપીઓને, મહાવીરે ચંદનબાબાને, સ્થુલિભદ્રે
કોશાને, રામકૃષ્ણે શારદામણિને અને ગાંધીજીએ કસ્તુરબાને માધ્યમ
બનાવ્યા છે.

અર્ચા - વિચારણા

શ્રીમતી શ્રીપૂજ

શ્રી. માટલિયાએ આજની રમતોનો પ્રારંભ કરતાં કહ્યું: “વિદ્યા
પ્રાપ્તિને કારણે યુરોપમાં જનસંખ્યામાં સ્ત્રીઓનો આદર થયો. જા”
ને તેઓ પૂજા શ્રી સન્માન કરે, સ્ત્રી આવે કે જગ્યા આપે-પોતે જોઈ
ય; પણ એમાં દેવપૂજન રૂપ પૂજન જ મુખ્ય રહી છે. એથી જ
ગમતી છે એ ભાવનાથી ત્યાં આદર દેખાય છે.

એવે-સમાં સુંદરમાં સુંદર સ્ત્રીઓનાં નગ્ન પૂતળાં દેખાશે. યુરોપની
સ્ત્રીઓ પણ એમ સમજીને બેઠી છે કે અમારું મૂલ્ય જાણ સૌંદર્યથી

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં માતૃપ્રતિષ્ઠા

આપણે આ અગાઉ ભારતીય સંસ્કૃતિમાં માતૃપ્રતિષ્ઠાની પૂજા અને પાંચમા અંગના સંબંધમાં વિચાર કરી ગયા છીએ. પૂજા ત્યાં સુધી ન થઈ શકે જ્યાં સુધી કોઈ વસ્તુની પ્રતિષ્ઠા ન કરવામાં આવે. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં માતૃપ્રતિષ્ઠાનું અંગ અર્ધોની પ્રજ્ઞના ખમીરમાં વ્યાપકપણે જોવા મળશે. અર્ધોની માતાઓએ સંસ્કૃતિના ઘડતરમાં કેટલાક કામ કર્યું છે, તે અંગે વિચાર અગાઉ થઈ ચૂક્યો છે.

આવી સ્ત્રી-નારીજાતિને તેના કરેલ ત્યાગ, બલિદાન તેમ સંસ્કૃતિક કાર્ય અંગે વધાવવામાં આવી છે. જીવનમાં ઘણી સ્ત્રીઓ આવે છે પણ માનું સ્થાન અનોખું છે. ભારતના સંસ્કૃતિક પ્રતિષ્ઠામાં પાંચ સ્ત્રીઓને માતા માનવાનું કહ્યું છે :—(૧) રાજમાતા રાજની પત્ની (૨) શુરુમાતા-શુરુની પત્ની (૩) મિત્રપત્ની-મા (૪) પત્નીની માતા (૫) પોતાની માતા.

તે અંગે સ્મૃતિકાર કહે છે :—

રાજપત્ની, શુરુપત્ની, મિત્રપત્ની તથૈવચ, ।

પત્નીમાતા, સ્વમાતા ચ પંચૈતે માતરઃ સ્મૃતાઃ ॥

—એટલે કે ઉપર કહી તે પાંચેયની પત્ની સ્ત્રીઓ જગત માતા સમાન છે. લક્ષમણજીએ પોતાની બાબી સીતાજીને મા

શિવાજી અને મુસ્લિમખાન :

જ્યારે શિવાજી દક્ષિણના પાંચમાં પ્રકાર ગણાવતા હતા. ત્યારે વૃદ્ધ મગાનવાની સાથે તેમને સંપર્ક થવાની. એકવાર એક મિત્રેદશાધારે સંપર્કિત થાય એક મુસ્લિમ ખાનને પણ લાગીને દાગર ફરી, તે પુરખામાં હતી. શિવાજીએ તેનો પુરખો દરાખ્યો. ખાન રૂપરૂપનો અપ્પાર હતી. યુવાન હતી તેમજ દેખાવડી હતી. આવી સ્ત્રી પોતાના દાયમાં આવે તો માખસને ફેનો બાન માય ? પણ, શિવાજીને સમર્થ રામદાસનો રંગ લાગ્યો હતો. તેમણે ક્યુ : “ મારી માતા તારા જેવી સુંદર દેવ તો તારા પેટ મેં જન્મ લીધો દેવ તો હું કેવો સુંદર દેવ ? ”

તેણે એ ખાનને માતા બનાવી-માનપાન સાથે તેના ઘરે મોકલાવી દીધી. ભારતની સંસ્કૃતિની જ એ વિશેષતા હતી જેના કારણે તે ટકી છે અને બચી બની છે.

દુર્ગાદાસ અને ગુલેનાર :

ઔરંગઝેબને દુર્ગાદાસને વશ કરવો હતો. આમ તો એ જોલમાં હતો પણ રાજપુત્રીથી વશ થાય તો ઘણું કામ થઈ જાય તેમ હતું. તેની ચિંતા જોઈ તેની એક ખૂબસુરત બેગમ ગુલેનારે કહ્યું કે હું એને વશ કરીશ. બાદશાહે છૂટ આપી; એટલે તે જોલમાં ગઈ. દુર્ગાદાસ જેવો તેવો માખસ ન હતો. તે રૂપાળો અને દેખાવડો હતો.

બેગમે દુર્ગાદાસને કહ્યું : “ દુર્ગાદાસ ! તું મને પત્ની તરીકે સ્વીકારી લે તારા બંધન છૂટી જશે. ઔરંગઝેબને મારી નાખવો હોય તો તે પણ સરળ બનશે.”

દુર્ગાદાસ પાસે બે પ્રલોભનો હતાં. એક તો ઔરંગઝેબ સાથે ‘લડાઈ’ બંધ થાય અને રાજ્ય સાચા ક્ષત્રિયોનાં હાથમાં આવે. બીજું એ આકંપણ હતું કે રાતનો વખત હતો, એકાંત હતું અને ખૂબસુરત સ્ત્રી સામે હતી. પણ એને વિચાર કર્યો કે મારે એક માતા છે તેમ

પડશે. અમારા જૈન સમાજમાં જ્યાં સ્ત્રી-પુરુષ સમાનાધિકાર આપી સાધ્વી દીક્ષાને અને મુક્તિનો અધિકાર આપ્યો છે ત્યાં પણ રૂઢિગત એક વાત જોવામાં આવે છે કે સંયમે અને વયે મોટાં એવાં સાધ્વીઓને; સાધુને નમવાનું હોય. પ્રિય નેમિમુનિ સામે એવો પ્રસંગ આવ્યો. અમારા ગુરુ મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી સ્વામી સાથે દીક્ષાએ મોટા સાધ્વીને વાંદતા તેમને સંકેત થતો હતો. તેમના ગુરુભાઈ હુંગરસિંહજી મુનિ કહે કે 'હું દીક્ષાએ મોટો છું છતાં તમે ન નમો અને હું નમું તો સારું ન લાગે.' ક્રાંતિકાર્યમાં સંકેત ન ચાલે. મારો પ્રસંગ એમનાથી જુદો છે. જ્યાં મેં સાધ્વીને વંદન કર્યાં તેવા તે ભાગી ગયા. કહે કે તમે વંદન કરો તો પાપ લાગે. આનું કારણ એ જાતનાં સંસ્કાર પડી ગયા હોય છે. આ સંસ્કારો દૂર કરવાના છે.

તે સ્ત્રીને સમજાવીને જ કરવાનું છે. આજે સ્ત્રી જાતે જ જન્મતાં સ્ત્રીજાતિને હીણી માને છે. કારણકે પાયામાં એ સંસ્કાર પડ્યા છે. છોકરી આવે તો કદેશે કે પહાણો આવ્યો છે. ઉમ્મર લાયક થાય તો કદેશે કે છાતી ઉપર સાપનો મારો પડ્યો છે. છોકરો આવે તો કદેશે કે રતન આપ્યું. અંદર ભલે તે દીકરીને ચાહતી હોય પણ દેખાવ કરે કે દીકરાનેજ ચાહે છે. દીકરીને દીકરો મારો તો કદે વીરો છે ને? કોઈ વાંક આવે અને બદેન ભાઈને મારી બેસે તો ઉપરથી બે આવી પડે. આ દાહત બદલતી જોઈએ.

આજે નારી જાતિની ઘણી દુર્દશા જોવામાં આવે છે. આપદ્માત, અગ્નિસ્નાન, કન્યાવિક્રય, કળ્મેડાંલગ્ન વગેરે દુઃખો એને ભોગવવા પડે છે. આ બધામાં પણ માતૃજાતિની જે સહનશીલતા અને શક્તિ છે તેને પરિચય મળે છે. જે લોકો વિકારી છે તેઓ ભલે શીલરક્ષા ન કરી શકના હોય પણ, તેમનું માથું શીલવતી મા-બહેન આગળ નમી જાય છે; તેનો દૃઢ પલટો તરત ચમ્પ જાય છે. એની પાછળ ભારતીય સંસ્કૃતિમાં રહેલ માતૃપૂજના સંસ્કારો જ પડ્યા છે. આજે નારી જાતિમાં જે માનુસનો પડ્યા છે તેમને સંકલિત કરીને સ્ત્રીશક્તિને વિકસાવવાનું

ગાંધીજી સહી વિચારવા છે. એ રીતે કે શીતના પાપમાં પણ પાપતેનો અમારેય પરહમાં આવ્યો છે :- (૧) બદાયમી, (૨) સમાજનો અપમાદ મહામાર, (૩) સમાજમાં નારીને શીય-મુશ્કેલી ખાતરી, આ ત્રણ પાપનના પાપથી આ દેશની મંરકતિનું આ અંગ ખેડાયેલું છે.

દોષે આપણે તમે અંગેને અપમાદ અપમાદ તરફ નિશ્ચય કરીએ :-

(૧) શાક્ષ્યાર્થ : આ શીતનું પાપેય અંગ છે. દરેક નારીમાં જે આપતલ મદન રહેતું જોઈએ કે બારે પોતાનો પ્રાણ તથા પણ શક્તિયો તે તેનું ખાંડિત ન જાય તેનું જોઈએ. પરિગ્રિત સ્ત્રીઓ માટે પણ પોતાના પતિ સિવાય અન્ય પ્રકારનું સાદચર્ય ન થાય તેની તકેદારી રાખવી જોઈએ. ભારતના ઇતિહાસમાં જેવા અનેક દાખલાઓ છે. જોદર કરીને બડમડતી ગિતામાં કદી પડનાર રાજપૂત લક્ષ્મણાઓ આના ભવ્ય પ્રસંગો ઊભા કરે છે. એટલું જ નહીં ભારતીય નારીનાં એ ગૌરવને નાદિરશાહ જેવા લૂંટારૂ પાદશાહે પણ સન્માન્ય છે.

અમારે લૂંટ મચાવી તે મદેસમાં જાય છે ત્યારે દુકમ કરે છે કે જાવ...બધી બેગમો અને શાદજનદીઓને શણગાર સજી મારી સામે નાચવાતું કરેા ! ”

નાદિરશાહનું નામ અને પ્રાણનો ભય... બધી બેગમો શણગાર સજી નાચવા માટે હાજર થાય છે. બેગમોને નાચવાતું કદી નાદિરશાહ કઠાર ખુલ્લી મુઠ્ઠી મુઠ્ઠી જાય છે. ચોડીવાર પછી તે જાય છે. વળી બેગમો નાંચતું શરૂ કરે છે. તે વખતે નાદિરશાહ તેમને કહે છે : “તે સાંભળેલું કે દિંદી નારીને પોતાના શીય માટે મગરૂની દોષ છે. તમારામાંથી કોઈએ પણ વિદ્રોહ કર્યો હોત કે મારી અહીં પડેલી ખુલ્લી કઠારને અડીને મને મારવા પ્રયત્ન કર્યો હોત તો હું રાજ થાત ! પણ તેમુર ખાનદાનની અને હિંદની કોઈ પણ ખાનદાની સ્ત્રીને તેમ કરવાતું ન સૂઝતું એટલે મને તો લાગે છે કે આ ખાનદાનનો સિતાનો તૂટવાનો છે ! ”

સુલોચના અને રામયુગ :

સુલોચના આ તત્વ અંગેનું સુંદર ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે. તે રાવણના પુત્ર મેઘનાદની પત્ની હતી. મેઘનાદ ન્યારે લગ્નમાં જાય છે ત્યારે તેણે પતિને કહ્યું : “ તમને કંઈક ચાય તો તેની ખબર મને મળવી જોઈએ ! ”

પણ, તેને કોઈ સમાચાર મળતાં નથી તેના કાને એવી વાત આવે છે કે તેનો પતિ મરાયો છે. ઝોટલે તે સામ્રાજ્યને જઈને કહે છે : “ મારા પતિને શોધવા જાઉં ! ”

સુલોચના સતી હતી તેમ મંદોદરી પણ સતી હતી. અસુરો શક્તિશાળી હતા છતાં શક્તિ ખોટા માર્ગે વાપરે એવા કુળમાં જન્મ્યા છતાં બંનેના સંસ્કારો ઉચ્ચ હતા. પતિ તરફ વફાદારી, અહમય અંકિત ન ચાય અને બીજા પુરુષોનો પણ ભાઈ-બાપ જેવો વિશ્વાસ એ ત્રણે દષ્ટિએ સતી ચાય છે.

સુલોચના સામ્રાજ્યને પૂછે છે કે “ હું પતિ - પાસે જાઉં તો ખરી ? પણ કોઈ મારી સામે કુદ્રષ્ટિ તો નહીં કરે ને ? ”

કારણ કે, યુદ્ધ ચાલતું હતું અને વખતે સૈનિકો મગજ ગુમાવી એસે તો ? દારૂનો નશો અને વિકારનો નશો બંને માણસમાં ગાંડપણ આણે છે. સોદજરો જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં આસપાસની સ્ત્રીઓને ખીક લાગે છે એ સ્થિતિ આજે પણ ગઈ નથી. એ લોકો દારૂનો નશો કરતા દોષ છે. નશો કરે તે માંસાદાર પણ કરે અને અત્યે વ્યભિચાર તરફ વળે. અમુક પવિત્ર સૈનિકો દશે પણ વધારે પડતા બીજી પ્રકૃતિના લોકો છે. દારૂ, માંસાદાર અને વ્યભિચાર એ માનવજાતિ માટે અભિશાપ રૂપે છે અને એ ન્યારે દૂર યશે ત્યારે સંસ્કૃતિ ખરા અર્થમાં ખીલી ઊઠશે.

એટલે ન્યારે સૈનિક-યુદ્ધ પરિસ્થિતિ પ્રવર્તતી દોષ ત્યારે, એક સતી સ્ત્રી હિંમત મુજબનો પ્રશ્ન કરે એ સ્વાભાવિક છે. ત્યારે મંદોદરી તેને કહે છે : “ તારે ચિંતર કરવાની જરૂર નથી તારી રક્ષા યશે; કારણ કે

પરાણે તેને દાસીના કપડાં પહેરાવવાં, રાણીના કપડાં ઉતારવા તત્તપપાક થતો હતો. દ્રૌપદીએ ત્યારે વિચાર્યું કે બલે હું વેચાઈ પણ મારા શીલને તો કોઈને વેચવાનો અધિકાર નથી. તેણે સભા સામે પડકાર કર્યો ? નારી જાતિનું—સતીનું જ્યારે અપમાન થાય ત્યારે તે વંશનો નાશ થયા વગર રહેતો નથી. કૌરવોનો નાશ થયો; પણ તે વખતે તો શક્તિમાં હતા !

દ્રૌપદીના પ્રશ્ન અંગે સભામાં એકલા બધા બ્રાહ્મણો, વડીલો; નીતિજ્ઞો વિચારમાં પડ્યા કે વેચાયેલી સ્ત્રીની લાજ લૂંટાતી હોય તો તેને બચાવવાનો અધિકાર ખરો કે નહીં ? તેઓ એ ચર્ચા-વિચારણામાં રહ્યા અને દુઃશાસને ઘોળે દહાડે ભરી રાજસભામાં અનાચાર આદર્યો !

દ્રૌપદીએ કૃષ્ણનું ધ્યાન ધર્યું. સભામાં કોઈ સાધુ તો હતા નહિ બ્રાહ્મણોની ઉતરતી દશા હતી એટલે કોઈ ક્ષત્રિયે જાગવું જોઈએ. શ્રીકૃષ્ણ જાગ્યા. તેમણે ત્રણે બાજુની જવાબદારી અદા કરી. નવસો નવાણું સ્ત્રીર પૂર્યા અથવા એમણે પ્રશ્નો પૂછ્યા. એટલે પેલા જવાબ આપતા અટકી ગયા. શીલ, સદાચાર અને વિશ્વાસના વાતાવરણથી તેમણે નવું મોજું ફેલાવી દીધું. વિક્રણું અને દ્રૌણાચાર્ય તો સભા મૂકીને ભાગી ગયા સામું પણ ન જોઈ શક્યા. બીજાપિતામહ અને બીજા વડીલો નીચું જોઈ ગયા. આંખ માંડે તો રેકા મળી જાય. પણ આમ કરવાથી કામ પતતું નથી એટલે શ્રીકૃષ્ણે બોલ્યા વગર સક્રિય આચાર કરી બતાવ્યો ન ઠપકો આપ્યો કે ન હિંસા કરી.

તેમણે અનુકંપાથી ઠપકો આપ્યો. ક્ષત્રિયોને કહ્યું : “ તમે ફરજ ચૂક્યા છો. નહીંતર સ્ત્રીનું અપમાન જોઈ શકો નહીં ! ”

બ્રાહ્મણોને કહ્યું : “ તમારું બ્રહ્મતેજ્ય શું કામનું, જે સદાચારનું રક્ષણ ન કરી શકે ? હવે શું બોલ્ય જોતરો છો ? ”

વિક્રણુંને કહ્યું : “ તમે નાશી છૂટ્યા ! તમારી ફરજ શું હતી ? ”

આખી રાજસભાના ક્ષત્રિયોને કહ્યું કે ક્ષત્રિયોનું કામ રક્ષણ કરવાનું છે. તેમાં પણ આ એક અગળા સ્ત્રી અને વળી રાજસ્વદ્વા છે.

પરાણે તેને દાસીના કપડાં પહેરાવવાં, રાણીના કપડાં ઉતારવા તત્કપપા
યતો હતો. દ્રૌપદીએ ત્યારે વિચાર્યું કે ભલે હું વેચાઈ પણ મારા
શીલને તો કોઈને વેચવાનો અધિકાર નથી. તેણે સભા સામે પડકાર
ધ્યો ? નારી જાતિનું—સતીનું જ્યારે અપમાન થાય ત્યારે તે વંશનો
નાશ થયા વગર રહેતો નથી, કૌરવોનો નાશ થયો; પણ તે વખતે તો
શક્તિમાં હતા !

દ્રૌપદીના પ્રશ્ન અંગે સભામાં એટલા બધા આત્મણો, વડીલો;
નીતિઓ વિચારમાં પડ્યા કે વેચાયેલી સ્ત્રીની લાજ લૂંટાતી હોય તો તેને
બચાવવાનો અધિકાર ખરો કે નહીં ? તેઓ એ ચર્ચા-વિચારણામાં
રજા અને દુઃશાસને ઘોળે દહાડે ભરી રાજસભામાં અનાચાર આદર્યો !

દ્રૌપદીએ કૃષ્ણનું ધ્યાન ધર્યું. સભામાં કોઈ સાધુ તો હતા નહિ
આત્મણોની કિતરતી દશા હતી એટલે કોઈ દાત્રિયે જાગવું જોઈએ.
શ્રીકૃષ્ણ જાગ્યા. તેમણે ત્રણે બાજુની જવાબદારી અદા કરી. નવસો નવાણું
ગીર પૂર્ણ આગવા એમણે પ્રશ્નો પૂછ્યા. એટલે પેલા જવાબ આપતા
આટકી ગયા. શીલ, સદાચાર અને વિશ્વાસના વાતાવરણથી તેમણે નવું
મોજા ફેલાતી દીધું. વિકણ અને દ્રૌણાચાર્ય તો સભા મૂકીને
બાગી ગયા માથું પણ ન જોઈ શક્યા. બીજામિતામદ્ અને બીજા
વડીલો નીચું જોઈ ગયા. આંખ માટે તો ટેકો મળી જાય. પણ
આમ કરવાથી કામ પાનવું નથી એટલે શ્રીકૃષ્ણે બોલ્યા વગર મહિય
આચાર કરી બનાવ્યો ન હપકો આપ્યો કે ન દિસા કરી.

તેમણે અનુકંષાથી હપકો આપ્યો. દાત્રિયોને કહ્યું : “ તમે ફરજ
ચુક્યા છે. નહીંતર સ્ત્રીનું અપમાન જોઈ શકો નહીં ! ”

અદાચારને કહ્યું : “ તમારું જ્ઞાતનેજ શું કામનું, જે અદાચારનું
જ્ઞાન ન કરી શકે ? હવે હું જોઈ જોતો છું ? ”

વિકણને કહ્યું : “ તમે તાણી છોડ્યા ! તમારી ફરજ શું હતી ? ”

આમ ન જાન્યમાન દાત્રિયોને કહ્યું કે દાત્રિયોનું કામ આમ
કરવું જ નહીં. તેનાં બધાં જા એક અગળા સ્ત્રી અને વળી રજસ્વલા છે.

આપણા જ એક દાખલો આમલના પના રાજાશાહીના જમાનામાં
તે વખતે રાજાનાં રાજ્ય નવું થયું તે મંદિર સ્થાપના પોતા
ભોગ-વિગ્રહ માટે શોધનાં દત્તા. તે એને પકડીને મદેરામાં મંગાવ
યાને અભિચાર કર્યો. પણ દાખલો તેની જામે થવાની દિ
ન ચાલતી.

તે વખતે સદોશા કરીને એક રૂપાળી ચારણ્યાઈ હતી. મુળ
નજર એના હાથ પડી. તેને પકડી લઈ ગયા. પણ તે બાઈએ તી
તલવારથી પોતાના રતનો કાપીને સુગા આગળ ધર્પાં. આખો સમ
જે નમાસો બની થીઈ ગયો હતો તે હકળી હાઠ્યો. ચારણો
થીઈ પ્રજા તૈયાર થઈ ગઈ; દાદાદાર મચી ગયો. મુળો એટલો
ડાઢ્ય ગયો કે તેણે જાદાર નીકળવાની દિગત ન કરી.

આખા શહેરમાં એક છાપ હાડી કે ઓઝોનું શીલ ન લાં
જોઈએ; પછી મુળો કદિ આવું અનાચરણુ ન કરી શક્યો. સમ
માટે એ અદ્ભુત પ્રસંગ બની ગયો. આજે પણ અમદાવાદમાં સદો
નામનો મહેલો છે.

ઓઝોએ આમ સમાજને ધણી જાગૃતિ આપી છે. તેના કેટ
પ્રસંગો આપણે ગયા વખતે જોઈ ગયા. થોડાક હમણાં વિચારી ગ
જે દરેક બદેનો હિંમતપૂર્વક દુરાચારીનો સામનો કરે તો કાઈ
પુરુષ ઓનાં શીલને તોડવા પ્રયત્ન ન કરી શકે. પણ તે માટે ખરે
હિંમત જોઈએ.

પરાક્રમ પણ શીલ નિષ્ઠાથી

આમ બાણી શકાય છે કે શીલ નિષ્ઠા કાયમ કરવા માટે જે તેમજ સાધુ બ્રાહ્મણ એ બન્નેએ સમાજમાં વિશ્વાસ કેળવાય તેવું આચરણ કરવું જોઈએ. આવું શીલ નિષ્ઠાનું પોતાનું બળ છે; તે નવું પરાક્રમ પેદા કરે છે.

સાધુ-બ્રાહ્મણ સંત-સતી પછી સમાજમાં શીલ-નિષ્ઠાની સ્થાપના કરવાનો ભાર ક્ષત્રિયો ઉપર આવે છે. ખરા ક્ષત્રિયોની શીલ નિષ્ઠાની પણ ઘણી વાતો આવે છે. આવી શીલ નિષ્ઠા માટે જેમ સાધુ સંતોએ એકાંત અંગે ઘણી સાવધાની રાખવી પડે છે તેવું દરેક માટે છે. આપણે યાં માણસે બાળકો હોય ત્યારે કેવી રીતે વર્તવું; અને નાનાં બાળકોની દાબરીમાં કેમ રહેવું એ અંગે ઘણા નિયમો બનાવેલા છે. જે કે મર્યાદા વગેરેના નિયમોમાં અતિશયોક્તિ આવી ગઈ છે. તે છતાં શીલ નિષ્ઠામાં અને તેના અન્વયે 'અભિચાર્ય' પાળવામાં એક બાબત તેમજ પાન રાખવી ઘણી જરૂરી છે; તે એક મા-બાપે પોતાના બાળકની મર્યાદા પાળવી જોઈએ. તેનો એક દાખલો છે. જો કે આવા બાબતોમાં ઘણીવાર અતિશયોક્તિ ખૂબજ જણાય છે પણ આપણે તે સેવાનો છે.

રાજસ્થાનના રજપૂતોએ વિચાર કર્યો કે આપણે ત્યાં વનરાજી કે વીર પાકે નો? રાજસ્થાનની ઉન્નતિ ચાય! તેમણે એ ખ્યાલે વિચાર કર્યો કે તેનો બાપ ને જયશિખર! આ જયશિખરને લઈ જઈને રાજપૂત કન્યા સાથે પરણાવીએ અને તેનો જે પુત્ર ચાય તેથી પછી ઉદ્ધાર ચાય.

માટે-ચારણો જ્યારે બોલાવા ગયા ત્યારે જયશિખરે પૂછ્યું: "એ અને શા માટે લઈ જાય છે?"

તેમણે બધી વાત કરી ત્યારે જયશિખરે કહ્યું: "પણ, વનરાજ કરવા માટે તેની મા જેની રૂપગુંદરી ત્રીઝો તમારે ત્યાં છે?"

પણુ અમનું જરૂરી છે; તેજ આગે મનાવે રહી શકે. આજે શીખે પાગલો બીજો પરી ગયો છે. હાથના નિયમો પગાય છે પણ અંતરના નિયમો નીચળા ગયા છે. એટલે સમાજનો વિચાર કપી રહ્યો છે. જો સમાજનો નીતિ નિયમો પાળે ના હેણ નો લનનિષા કરે રહે નહીં. તેનીજ મીઠે શીખ નિષ્ઠા માટે પરસ્પર વિચાર સ્વચ્છતા જોવાએ કે કદિ શંકા થાય જ નહીં.

ગાંધીજી અને અંગ્રેજ કુમારિકા

આખી શંકા ન થાય તે માટે માણસે અને જનમૂલ મનું જોઈએ.

ગાંધીજીનો આ અંગેનો દાખલો જાણવા જાય છે. તેઓ લાંડનમાં રહેતા હતા. તેઓ જેને ત્યાં રહેતા તેમની યુવાન કન્યા સાથે ફરવા જતા. ત્યાંની સંસ્કૃતિમાં શરીર સ્પર્શ એ સામાન્ય બાબત છે તેમજ ધણી છૂટછાટો ત્યાં લેવાય છે. ગાંધીજીને વિચાર આવ્યો કે જો કરતુરના આ બધું જુએ તો તેના મનમાં શું બાવ જાય ?

એટલે તેમણે ઘરે જઈને કન્યાની માને કહ્યું: માફ કરજો; અવિચારમાં હું તમારી કન્યા સાથે ફરવા નહીં જઈ શકું કારણકે હું પરણેલો છું.

ગાંધીજી આટલા બધા સાવચેત હતા. એવોજ એક બીજો દાખલો મળે છે. તેમના પુત્રનું વેવિશાળ-સગપણ ચવાતું હતું. એટલે બાવિ પત્નીનો મેળાપ કરવાની વાત આવી. ગાંધીજીએ ચોકધું કહ્યું: “તેમનો પરિચય બલે લેવાય પણ કુંવારા હોય ત્યાંસુધી એકાંતમાં મળવા દેવાય નહીં.”

સમાજમાં આવા નિયમો બરાબર રહેવા જોઈએ; શીલનિષ્ઠા બરાબર રહેવી જોઈએ. હમણાં પશ્ચિમની સંસ્કૃતિના અસરના કારણે પરસ્પર પહેલાં આજના યુવાનો—યુવતીઓ એકલાં ફરવાની અને તે બહાને એકબીજાને બહી લેવાની વાત કરે છે પણ, એવું જોવામાં આવે છે કે એનાં માઠાં પરિણામો વધારે નીકળ્યાં છે. એથી વધારે પડતાં વેવિશાળો બાંગી પડતાં; અને ઘણીવાર યુવાનોની બ્રમરવૃત્તિ સંતોષાઈ

સાથે તમારો જે રહેશે એવું પણ ન થાય તેવાનું જાણી જ રીતે આવું થઈને છે. તેમજ એ બેધો નો પગરેવાનું જેમ રહેલું હોય તે પણ સમાજ-વિધાસનાં રહેલું હોય તેવું જ.

મેચમેન્ટી સમાજમાં રહેવારો પણ આવું છે. તેના શરૂઆતી અંગ શરીર મુખ્ય છે. જેમને મેલે તો પેન્સનના અંગ પણ વિધામનીય વાતાવરણ બિન કરતું નોઈએ. કોઈરો અને નથી સાથે રહે છે. અને મેચ અને શેનિકા જેવાં છે પણ તેમનામાં વિધામ મળી શકે તેવું વાતાવરણ તેમને ભગ્યનમાં મળતું નથી. આજે કોઈરો અને કોઈરીટનાં વાતાવરણ સમાજ-વિધાસનાં પવિત્ર સ્થળો બનતાં નોઈએ.

બાળકર એજે પણ કરી શકાય કે શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ જ્યાં સાથે હોય ત્યાં શાળાઓ અને વિદ્યાલયોમાં શિક્ષકોએ એવું વાતાવરણ બિન કરતું નોઈએ જેથી સમાજ વિધાસ કેળવાય અને શીલ વિધાસ થાય. આજની કોલેજોમાં બાળકો વિદ્યાર્થી મુદ્દાયા જે રીતે બદારની ટીપટાપ, ફેશન તેમજ છટછટ સાથે નથી રતો છે તેના ઉપરથી કદિ સદાચાર-શીલના વહેવારની છાપ ઉપસતી નથી.

જે સ્થાનો બદર છે; જ્યાં અવિધ્યના નાગરિકોનું ઘડતર થાય છે તે સ્થાનોમાં સંયમ, સાદાર્થ અને પવિત્રતા પહેલાં આવવાં નોઈએ. આજની પરિચારિકાઓ (નર્સો) તેમજ શિક્ષિકાઓ જ્યારે પોતે ન સંયમ કે સાદાર્થને મૂકીને બદારની ટાપટીપમાં પડી જાય તો તેની ખીજ ઉપર શું છાપ પડે! એટલે વિદ્યાલયોમાં વિદ્યાર્થી તેમજ શિક્ષકો બન્ને માટે એવી એક આચાર સંદિતા અને પદેરવાના નિયમો હોય નોઈએ જેમાં સંયમ અને સાદાર્થને પ્રથમ સ્થાન મળવું નોઈએ.

જે સ્થાનો બદર હોય, જે વિશ્વાસને પાત્ર રહેવાંલાયક હોય, તે અવિશ્વાસને પાત્ર બની જાય તો, એ સમાજ ક્યાં જઈને ચાલશે એટલે જ ગાંધીજી ધુંધટ નહીં કાઢવા માટે કડક હતા. પણ બાળક હતા. સાધુ હોય, શિક્ષક હોય, સેવક હોય કે ડોક્ટર હોય તેમનો એટલો વિશ્વાસ હોવો નોઈએ કે હોકા તેમની પાસે જતો

[illegible]

भाषा: गणना, योग गणना

આપ સર્વે એટલે કે મનમાં પડેલું મત્તા; કરણ સર્વ
કરણમાં-સાધનમાં પડેલું મત્તા અને તેમ સર્વે એટલે મન,
કાયા દ્વારા આચરણમાં મકામેલું મત્તા. આવી સંપાળી સત્યનું
સ્પષ્ટીકરણ મળી રહે છે. જે સત્ય દોષ; તેને સત્ય સાધનો વડે
વચન અને કાયાના સંપાળી આચાર; એટલે કે બધાં સત્યોત્તર
કરવું; કરાવવું અને ટેકા આપવો-આવી વ્યવસ્થા છે. મનમાં એક
તેને કરવાનું સાધન પીછું દોષ; વર્તનમાં કંઈક એક દોષ
વચનમાં કંઈક એક દોષ નો તે સત્ય નથી!
હરિબાહુ ઉપાધ્યાયે સત્યની વ્યાખ્યા
તત્ત્વ, તથ્ય અને વર્તન એ

“તત્ત્વ, તથ્ય અને વૃત્તિ એ ત્રણનો સમન્વય કરવો એ જ સત્ય છે।”
 હાર દેખાય નહીં તે; તથ્ય એટલે સાધન સત્ય-વાણીમાં આવે તે,
 એટલે આચરણમાં આવે તેવું સત્ય. મતત્રય કે સત્યમાં જગત્તુ;
 ને જગત્તુ અને જગતના સત્યને પ્રતિષ્ઠિત કરવું। આવું સત્ય
 ક્યાં આવ્યું તે જોવાનું છે. કેવળ ભારતમાં જ નહીં પણ પૃથ્વીના
 ભાગો ઉપર પણ સત્ય છે જ. ભારતમાં સત્યને
 છે. ભારતે સત્યનું મૂલ્યાંકન જોવાનું છે।

ભારતમાં સૌથી પહેલાં સાધુને યાદ કરવામાં આવે છે. એટલે સંત-સતી આ શબ્દો સત્માંથી બનેલા છે, એવું રીતિ આદર્શને યાદ કરવામાં આવે છે. કારણ કે તેઓ અક્ષરમાંથી થયા છે એમ મનાય છે અને અક્ષરની વ્યાખ્યામાં :—“અક્ષર સત્યં જગદ્મિથા” એટલે કે સત્ય એજ અક્ષર છે. એટલે આદર્શો પાસે તેના પાલનની અપેક્ષા વિશેષ રૂપે રાખવામાં આવે છે.

હવે સત્યને ભારતની સંસ્કૃતિમાં કેવી રીતે અને કેટલું સ્થાન મળ્યું છે તે અલગ અલગ યુગના દાખલાઓ સાથે જોઈ જઈએ.

રામયુગનું સત્ય

રામયુગની વિશેષતા કે મુખ્ય આધાર સત્ય-શીલ ઉપર જ રજુકેલની રીતનું વર્ણન કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે :—

રજુકુલ રોતિ સદા ચલી આદિ ।
પ્રાણ જાય, પર વચન ન જાદિ.”

ન્યારે દશરથ મહારાજ પાસે કૈકેયી વચન માંગે છે ત્યારે પ્રથમ આનાકાની કરે છે; પછી કહે છે : “હું જૂલી ગયો હતો. માગ્યાં નહીં. હવે તમે યાદ આપો છો ત્યારે ને માંગી આપવા તૈયાર છું.”

સત્યમૂલ સર્વ સુકૃત સુદાણે; વેદપુરાણ વિદિત મુનિગાણે ॥
માતી રાહી ન માંગે ડ કાઢ; વિચરી ગણે મમ મોર સુમાઢ ॥

દશરથ કહે છે કે વેદ પુરાણ બધાં સત્ય માટેજ છે. આકાશને ચાંમસો નથી; તે સત્યથી જ ટકે છે. એટલે આપણે બધા સત્યથી જ રહ્યા છીએ. માટે કૈકેયી ને તારા બે વરદાન કેમ નહીં માગ્યાં ? મારા જૂલકણા સ્વભાવને લીધે હું જૂલી ગયો હતો. એર, હવે તારા બે વચન માંગી લે !

ફેફસાં પાતી વાત કરે છે અને જણાવે છે : “ તારા પ્રાંત મોદના કાગળે તેઓ વચન પાઠન કરી શકતા નથી ! સત્યને ચૂકે છે. એવું એમને દુઃખ છે. ”

રામ કહે છે : “ માતા ! એમાં શંકા નહીં. આમ પણ મારી તરોની ધ્વજા દલી વનવાસની ને અનાયાસે પૂરી ગાય છે. એમાં પિતાજીને ક્ષોભ પામવા જેવું શંકા છે. સત્ય એજ મારી ફરજ છે. ”

દવે રામ વનમાં જાય છે ત્યાં શુદરાજ વિનાંતિ કરે છે ! “ માગ ધરે પધારો ! ” રામ વિચાર કરે છે કે હું જે પિતાનું વચન લઈને નીકળ્યો છું કે તાપસ વેશે મોદ વાં વનવાસ કાઢીશ ! હું તાપસના વેશે આવ્યો છું; કેવળ વનમાં આવ્યો છું.

કહેડ સત્ય સવ સલા મુજાના, મોદિ દિહીં પિતુ આયમુ માના
સત્ય સરાહી કહેડ વરદેના જાને હું લેહ હિં માંગી ચલેના.

રામ શુદરાજને કહે છે :—“ તારી વાત સાચી છે ! મારા હૃદયમ તારા વિષે સ્વિશેષ ભાવ છે છતાં હું આવીશ નહીં ! મારા માટે સત્ય એ છે કે મારાથી ગામમાં ન અવાય ! ”

આ વાત લાગે છે તો બહુ નાની, પણ સમજવા જેવી છે. માણસ માટે સત્યથી બોલીશ એમ કહેવું અને કરવું એમાં ઘણો ફરક છે. એન માટે તેણે સત્યને જીવનમાં ધુટવા જેવું છે. જેમ જેમ તે ધુટે છે તે તેમ તેવું તત્ત્વ જીવનમાં આવે છે. ધણીવાર સત્ય બોલતાં જ સમાજન પીક લાગે છે ! સાચું બોલીશ તો સમાજ શું કહેશે ? મારી આખ જશે. આટલું ધન જશે; એમ માની સત્યને ઢાંકે છે પણ તે ઢાંકે શકાતું નથી. એક બાજુ ગૃહ સાથે અગાધ પ્રેમ અને બીજી બાજુ કહે કે તારા ઘરે દમણાં ન આવી શકું, આ કહેતાં રામને કેટલું બે લાગ્યું દશે ?

ધણીવાર સત્યના આચરણનો ભ્રમ થાય છે પણ સત્યનું આચરણ થતું નથી. એવું કારણ છે સત્યનું સતત રટણ થતું નથી. સત્યનું સતત રટ

ત્યારે કહે છે : “ તારે તું જે ધંધો કરે છે તેની અંદર સત્યનો ન્યાસ કરવાનો છે.” એટલે કે અમચોરી કરવાની નથી. તેમ દંભથી નાના ભારને મોટો ભારે બનાવવાનો નથી. આ વ્રત લીધે બાદ ઉલટો એનો ધંધો સારો ચાલે છે. પછી વાણિયાને એનો રંગ લાગે છે. તે વેપારમાં અસત્યાદિ આચરતો તેથી રાજ્ય એ તેને પકડેલો, પણ તેના પત્ની અને પુત્રીને સદાચારી જોયાં એટલે પાછળથી તેને છોડી દીધો. ત્યારબાદ પણ સ્વાર્થ વધતાં સંપત્તિ ચાલી ગઈ. ખંદમાં બની ગયાં. પરંતુ જ્યારે સ્વાર્થ-ત્યાગની ભાવના આવી એટલે પાછી સંપત્તિ થઈ ગઈ.

આઠી કુટુંબ-વ્યવસ્થા, સત્ય આશુવિદ્યા અને નૈતિક ક્રમાણીમાંથી દાન વગેરે શુભો સત્યવ્રતથી મળે છે. આ મદેશમાં મારવાનો અદંકાર સત્યવ્રતને લીધે છોડે છે. એક રાજા ન્યાયપૂર્વક કરવેશે લે છે પણ પડિતોને આપે છે અને ગોવાળિયાઓને તરછોડે છે એટલે રાજા પાસેથી અમિક વર્ગ ખસી જાય છે. છેવટે રાજા ક્ષત્રિયધર્મનું રક્ષક સમજે છે અને ગોવાળિયાનો પ્રસાદ લે છે અને ઉમરી જાય છે. આમ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શુદ્ર અને નારીના પ્રતિકો મૂકી સત્ય રૂપી નારાયણનો મદિમા ગાયો છે.

આજના યુગે ધંધા બદલાયા છે. સ્કંદપુરાણમાંની આ કથાને આજના સંદર્ભમાં લઈએ તો જરૂરી ફાયદો થાય. દમણમાં માઉટમેટીના મેળામાં ખિરતી બાઈબિદેનોને મે જોયાં. તે રોગ ફેર કરાવવા, મદેનત વિના પૈસાથી જ લોકોને પામર થતા જોયાં. સન્યાસારાયણની કથા પાંચ આજનામાં પણ ચર્ચા શકે એ રીતે દરેક ધર્મમાંથી તરત લઈ સદાચારના માર્ગને આપે દર્શકોમાં સંયોગન કરીએ તો ભારતીય સંસ્કૃતિમાંથી નવું નવું આગમ આવી શકે.

પ્ર. દંડીસ્વામીજી નવનવજાગૃતી કથા વિષેનો ઇનિયમ વર્ણવત કહ્યું : “ દેવતામૂર્તિનાં રંગ તેજા યુ. પી.ના બ્લુ. પ. વાગવનું એ. સંસ્કૃતિદર્શકે “ અદર્શ આચાર્ય ” નામના પુસ્તકમાં જણાવ્યું

ભારતની સંસ્કૃતિમાં સત્યનાં પાસાંઓ

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સત્યનું શું સ્થાન છે, એ અંગે અગાઉ વિચાર થઈ ચૂક્યો છે. સત્ય એવી મોટી ચીજ છે કે તેને પારખવું શી રીતે એ સવાલ થાય છે । ગયે વખતે બીતરતું - અંદરનું સત્ય શું છે તે અંગે વિચાર કર્યો હતો. આદી બહારનું સત્ય - એટલે કે વાણીનું સત્ય શું એ વિષે જોઈશું ।

સત્ય અંગે સુંદર પરિભાષા મનુસ્મૃતિમાં મળે છે :—

સત્યં દ્રૂયાત્, પ્રિયં દ્રૂયાત્, ન દ્રૂયાત્ સરયમપ્રિયં ।

પ્રિયં ચ નાનૃતં દ્રૂયાત્ એવ ધર્મઃ સનાતનઃ

એટલે કે સનાતન ધર્મનું લક્ષણ એ છે કે સત્ય બોલો, પ્રિય બોલો, સત્ય દોય પણ અપ્રિય દોય કે પ્રિય દોય પણ અસત્ય દોય તેવું ન બોલો. દૂંકમાં સત્ય બોલવું, મીઠું બોલવું; કડવું ના બોલવું અને સાથે સાથે સત્યને ના ચૂકવું.

સત્ય પ્રિય હોવું જોઈએ :

વાણી એ પ્રકારની દોય છે. સત્યનો આગ્રહ રાખીએ છીએ છતાં ઘણી વાર બોલવામાં કડવાશ આવી જાય છે. કહેવત પડી છે કે “નમ્ન સત્ય બોલો ।” પણ, જો કડવાશ અને અસત્ય બેમાં કોની પસંદગી કરવી રહી ? ત્યારે કણું કે ‘કડવું બલે લાગે પણ સત્ય બોલો.’ તે છતાંય જોટલી વચનની - મીઠાસા જળવાય તેટલી જળવે.

મદ્રાભારતમાં વાત આવે છે કે મયદાનને એવી કઠારીગરી કરી કે પાંડવોના મહેલના મંડપમાં પાણી અને જમીન સરખાં જ લાગે । બીજાની જેમ દુર્યોધન આવે છે. તે પાણી ધારી કપડાં ઉઘાડે છે । પણ પછી મૂકી દે છે. આગળ ખરેખર પાણી આવ્યું ત્યારે તેમાં

પાણી, મૌન રહેવામાં આવતા રાખતી જોઈએ. જો મૌન
 છતી આંખે અનર્થ સાર્વજનિક હોય તો તે મૌન કોઈ અર્થ ન
 લાજ તેના દુઃસાચન પ્રયત્ન કરે તો ત્યારે જીવન, વિદ્યા
 પ્રોત્સાહન વગેરેની બધી જોડવામાં મૌન અર્થને વિચારવા
 આવું મૌન ન હોય જોઈએ. કેટલાક માણસો ગીઠા હોય
 કંઈ જોડે જ નહીં. તેમજ મૌન અર્થમાં ન આવે, તે મૌન કે
 કારી પરિણામ માટે હોય તો જ તે મૌન કહેશે.
 પ્રિય પાણી અસત્ય નહીં જ :

એવી જ રીતે સત્ય જોડવાની સાથે પ્રિય જોડવા માટે
 આવું છે. ધણું લોકો મોઢાના ગીઠા હોય છે. જ્યારે
 ગાંગડા પણુ હૃદય કડવું રાખે :—

“મધુ તિષ્ઠતિ વિદ્વાન્ને, હૃદિ હાલહલં વિપમ્.”

—આવા ઠેકાણે બસે મોઢું કડવું થાય તે રીતે જોડવા
 જોડવું પણ હૃદયમાં ઝેર ભરીને ન રાખવું જોઈએ. સાચી
 વાતની પણ તકેદારી રાખવી જોઈએ કે એ સત્યની કડવ
 સુધી ન પહોંચે !

અર્ધસત્ય પણ નહીં :

મદામારતમાં ધર્મરાજનનો પ્રસંગ આવે છે, એક વખત
 અર્ધુ જૂઠું જોડે છે. “અશ્વત્થામા હતો નરોવા કુંજરોવા” “અ
 મરી ગયો શાયદ તે માણસ હતો અથવા હાથી હતો.” ધ
 આટલું અર્ધું અસત્ય જોડ્યા તે માટે તેમનો રથ જમીનમાં
 લાગ્યો. આ જ ધર્મરાજ કહેતા હતા :—

‘મમ તુ મર્તિર્ન મનાગૈતુ ધર્માત્’

મારી ખુદ્ધિ ધર્મથી જરાય વેગળી ન થાય. સંસ્કૃતિમાં
 અસત્ય ન આવવું જોઈએ. ત્યારે તેમણે હાથી મરવા છતાં મા

સે તો તે માટે લોકોએ સુધરવું જોઈએ અને સુધરવા માટે તો કામ જોઈએ । માણસ એવો નથી કે માટીના વાસણની જેમ બદલાઈ જાય તેને કાળની વાટ જોવી પડે છે. તો ગાંધીજીને જીવાડવા હોય તો બધા કામે લાગી જવું જોઈએ. એવી વ્યાસપીઠ જામી કરવી જોઈએ, એ કુદરતે એ જોમાંથી વચ્ચે રસ્તો કાઢ્યો. ગોડસેને કુલુદિ સૂત્રી, નિમિત્તે ગોળી વાગી અને ગાંધીજી ગયા; પણ સાથે કોમવાદ લેતા મૃત્યુ મટી ગયું. ગાંધીજીનું પુનર્જીવન થયું. હવે રાજ્યનું કામ પૂરું નવાં કામો બાકી રહ્યાં તે પુનર્જીવન બાકી છે.

ગાંધીજી બાદ સામાજિક જીવન શરૂ થયું છે. તે એકલદો કામ નથી. બધાં સારાં તત્ત્વો સાથે અનુબંધ જોડવો પડશે. ગોડસે નિમિત્ત હતો. પણ કોમવાદે ગાંધીજીને લઈ લીધા હતા. એમાં કે વ્યક્તિઓ સડોવાઈ હતી તે પાછળથી બાણુવા મળ્યું. ધર્મના કહે ધુરંધરો પણ એમાં હતા. તો એનું પ્રાયશ્ચિત્ત ધર્મગુરુઓએ કરવું જોઈએ આ પ્રાયશ્ચિત્ત તો સત્યનું સતત આચરણ કરીને જ કરવું પડશે.

લોકો કહે છે કે મહાપુરૂષના આશીર્વાદ મેળવજો— । એનો જોડલે કે અંતરના સારા ઉદ્ગારો આપે. તારા સત્યને વધારે તે ટેકો મળે. આજે શ્રાપ અને વરદાનનો જુદો અર્થ કરવામાં આવે વર્તનનો પડઘો તે શ્રાપ અને સત્યની સાધના સરળ અને તે વરદાન સત્યનું આચરણ કરનાર વ્યક્તિની વચનસિદ્ધિ આપણા સત્યને પ્રકાશે એજ વરદાનનું ધ્યેય હોવું જોઈએ.

સત્યનાં પાસાંઓ :

ભારતની સંસ્કૃતિમાં સત્યનાં પાસાં આમ જુદી જુદી રીતે વર્ણવેલાં વાણીના સત્ય માટે જે રીતે કહેવામાં આવ્યું છે કે વાણી ઉચ્ચારવી પણ પ્રિય ઉચ્ચારવી । કડવાશથી ઘણીવાર સત્યનો માર્થો જાય છે પણ અસત્ય અને કડવાશ જોમાંથી કોઈને પસંદ હોય તો કડવાશ જ પસંદ કરવી.

મર્ગ - નિગારણ

સાચું અને યોગ્ય વચન

પ્ર. ૧૧. હંડીયાગીએ બાબતી મર્ગ માટે કર્યા કયાં કાંઈ : “મન
અનન્ય છે અને મન બહુવાચી હોય તદેવારમાં વચનની જરૂર પડે
પડે છે, તેથી વચનમાં સત્યતા અને મીઠાશ હોય એ જરૂરી છે.
તેથી જ તદેવાર છે :—

મદા મદા મંત્રિતિ નામવચન;

તમ તમ જાતિ કુલે પ્રમાણ.

માણસનાં પારખાં વચનની સત્યતા અને મીઠાશથી થાય છે.
થોડુંક પણ જૂઠું બોલવા માટે મર્ગશાસ્ત્રને નિમાતમમાંથી સદેને સ્વર્ગમાં
જવાના બદલે એમની આંગણી મળી એ બતાવે છે કે સત્યમાં એટલી
કસર પડી; તેથી પણ ફળ વેઠવું જ પડ્યું.

વાણીના ચાર પ્રકાર કલા છે :—

(૧) પરા - તે નામિમાંથી પ્રગટ થાય છે અને દેવવાણી ગણાય છે.

(૨) પર્યંતિ - તે હૃદયથી પ્રગટ થાય છે અને રોગીની વાણી
ગણાય છે.

(૩) મધ્યમા - તે મગજથી પ્રગટ થાય છે અને જ્ઞાનની
વાણી ગણાય છે.

(૪) વૈખરી - તે આપણી મનુષ્યોની વાણી છે.

જેરિસ્ટરો એ દષ્ટિએ પાતાળમાંથી પાણી દાઢે તેવું સુંદર બોલી
શકે છે, પણ સત્ય ન હોય તો એકડાં વિનાનાં મીઠાં જોઈ છે. ગામડી
શાળામાં ઘોડીનાં જોડકણાં બોલાતાં “ઘોડી એક પગે ચાલે !” પણ
તે ક્યાંથી ચાલે ! કેવળ વેપારીનો એક પગ હોય—પણ પરા, પર્યંતિ
અને મધ્યમા ત્રણ પગ ન હોય તો તે ઝોડીલી જ ચાલે ગણાશે.”

બદલાને “કાગડો લઈ ગયો ।” એમ સાદી વાતમાં પણ માતા જૂઠું બોલે છે. બાળકને નાનપણથીજ એ રીતે અસત્ય શીખવાડવામાં આવે છે; તે બંધ થવું ન જોઈએ. સ્વાર્થમાંથી અસત્ય જન્મે છે, વેપારી અને વૈભવ તેને ટેકા આપે છે । આ બધું દૂર થવું જોઈએ તે માટે નાનપણથીજ દરેક ડગલે અને પગલે સત્ય ધૂંટાવવું જોઈએ.

શ્રી. દેવજીભાઈ : “બાળક તો નાનપણથી સત્ય ધૂંટવાન પ્રયત્ન કરે છે. એક ડોક્ટરને મેં મઝાકમાં કહ્યું કે પા વારમાં ફાફ બનાવ્યું છે. ત્યારે મારી દીકરીએ એ સાંભળી લીધું અને એક બદેનપણીને બોલાવી લાવી. મેં જ્યારે તેને ગળ કપડું આપ્યું અને રૂ. ૧-૬-૦ લીધા ત્યારે તેને ઘણું દુઃખ થયું અને તેણે કહ્યું : “બાપુ ! તમે જૂઠું કેમ બોલ્યા ?” એટલુંજ નહીં; લવિષ્યમાં ક્યારે મારે કોઈ કાપડમાં કસર કાઢવા વધુ ભાવ લેવા પડતા ત્યારે તે બાળ મને ટોકતી કે તમે આટલો નફો કેમ કરો છો ! આમ બાળકને સત્યને આશ્રયી બનાવવા માટે પોતાના અંગત અને વહેવારિક જીવનનો તાલે મળે તોજ બાળકો ઉપર સુંદર સંસ્કારો પડી શકે. ”

શ્રી. બળવંતભાઈ : “સત્ય બોલવું ગમે છે; આપણી સંસ્કૃતિરે આચાર છે તે છતાં ચોમેર અસત્યની એટલી બધી બોલબાક્ષા છે કે સાચા માણસને સત્ય ઉપર ટકી રહેવું ઘણું કઠણ બની જાય છે । અસત્યને આટલો બધો પ્રચાર કઈ રીતે થયો દરો ?

અસત્ય ક્યારે ક્ષમ્ય ?

ડા. શ્રી. મણિભાઈ : “ભાગવતમાં પાંચેક સ્થળે જૂઠું બોલવાની છટ અપાયાનું થું છે ? ”

પૂ. દડીસ્વામી : “તેને ક્ષમ્ય છે, સજ્જ યોગ્ય નથી; નિર્દિષ્ટ નથી એમ દરેકમાં આવ્યું છે પણ જુઠાણાંની છટ તો કોઈ સંયોગોમાં નથી આપી । ”

પૂ. નેમિચુનિ : (તેનો શ્લોક ટાંકીને) ત્યાં “નાનૃતં સ્વાજ્ઞાનિતં” અસત્ય ત્યાં જુથ્વિત નથી એમ કહ્યું છે. જૂઠું બોલવું એમ નથી કહ્યું.

સત્ય માટે સાધન શુદ્ધિનો આગ્રહ

ભારતીય સંસ્કૃતિના આઠ અંગો પૈકી 'સત્ય' ઉપર અત્યાર અત્યંત સત્યનું સ્થાન, તેમજ સત્યનાં પાસાંઓ ઉપર વિચારણા થઈ છે. જ્યારે સત્યનું આચરણ તેમજ આગ્રહ ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે છે ત્યારે સહેજે સાધન-શુદ્ધિનો આગ્રહ પણ સંપૂર્ણ સત્યને પ્રગટાવવા માટે જરૂરી બને છે.

જોવા જઈએ તો બિન્ન બિન્ન ધર્મોના પદાર્થોને જો કોઈ સાંકે રાખવું હોય તો આ સાધન-શુદ્ધિનો આગ્રહ જ છે. એટલે સત્યાર્થો જીવનમાં તેનું મૂલ્યાંકન ધણું મોટું છે. વિશ્વના પ્રાણી માત્ર એક જ એક અર્થમાં બધાને એક જ સ્થળે જવાનું છે. બધા એક જ સ્થળે આવ્યા છે. 'एकोदहं, बहु स्याम्' 'હું એક છું અનેક થાઉં' આમ એકમાંથી અનેક અને અનેકમાંથી એક એવો વિશ્વનો ક્રમ છે. જન ક્રમથી ક્યારે બંધાયો કે સૃષ્ટિની રચના ક્યારે થઈ એ અંગે ભલે કદાચ બિન્નતા હશે પણ સુક્તિ મેળવી શકાય તે અંગે બધા સહમત છે. આનો અર્થ એ થયો કે બધાનું ધ્યેય એક છે. મૂળ એક છે; વિગતો કે રસ્તા જુદા જુદા બતાવ્યા છે.

ત્યારે પ્રશ્ન એ થશે કે જુદા જુદા ભાવો ઉત્પન્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે તો તે માટે લડાઈ કરવી જરૂરી છે? એક કુટુંબમાં રહેતા માણસોની રચિ બિન્ન બિન્ન હોય છે તે છતાં તેઓ મેળ પાડીને રહે છે તેમ સમાજની અંદર 'અનેક પ્રકૃતિઓનાં માનવો સાથે કામ લેવામાં આપણે પ્રેમ રાખીએ છતાં સ્થિર રહીએ તો સામે માણસ જરૂર અનુકૂળ થશે. અને સાધન-(કરણ) શુદ્ધિ (સત્યનો) આગ્રહ કહી શકાય.

ભારતમાં અનેક જાતિઓ આવી. શકો, દ્રણો, આર્યો, યવનો, મુગધો વ. આવ્યા છતાં આજે એક-વાક્યતા દેખાય છે. રામાયણ-

આ "પ્રાર્થના" માટે જો છે કે મને તેની અગત્યની પણ માનવ
શુદ્ધિનો આગ્રહ રાખે એ ને માનવની રહે છે. જે હજીને માનવનું
આગ્રહ ન રાખે તે રોગ તો પાડે તેની જાણને પાછળી મારી નાખત
આવી જાઈને નાશ થાત પણ જાણને નાશ ન થાત. મરીને ના
કરનારી શુદ્ધિનો નાશ થતો નથી, આ વાત રહે મદાગમા સાર
છે. ખરાબમાં ખરાબ વસ્તુમાં પણ મારી વસ્તુ પડેલી છે; પણ એ
જલ દુષ્ટિમાંથી જોઈ જોઈએ. વસ્તુ જોઈતા માણસ નીચેના
પોતાને જોઈ માને પણ વાપરનારી નીચે માને અત્યંત કે દુષ્ટ
ક્રિયાથી તરવને જોઈ જોઈએ.

એક જાઈ શુભિકાને ધમ્મો કરતી હતી. તે પ્રશ્ન પાસે આવી
તે નેને મુદ્દણીએ પડી કહેતા હાગી : "પ્રભુ મને માફ કરો ! દને
આવી બૂલ નહીં કરે."

પાસેના શિષ્યોએ કહ્યું : "આ જાઈ તો ઠગારી છે, કર
બૂલ કરશે."

હજીએ કહ્યું : "તમે તો મારા સરણ પડે છે. પણ આ
જાઈના પશ્ચાતાપના આંસુથી મારા પગ ભીંજાઈ ગયા. તેણે એ
પોતાના ચોટલાથી સાફ કર્યા છે. તમે આગ્રહ રાખો છો પણ સાધ
શુદ્ધિનો આગ્રહ મુખ્ય છે."

ખ્રિસ્તી ધર્મમાં આટલી બધી વિશેષતા હોવા છતાં ભારતના
સંસ્કૃતિનાં આટલાં બધાં શુભગુણ શા માટે જાઈએ છીએ? એવો કોઈ
પ્રશ્ન કરશે. ત્યારે તેમને કહેવું પડશે કે સાધક, સાધન અને સાધ્ય એ
ત્રણ તરવો કરતાં પણ અહીં એક વધુ તરવ પડ્યું છે; અને તે
'છે સમાજ ! અને જો સમાજની શુદ્ધિનો આગ્રહ ! અહીં કોઈ પણ
નેતા હશે. સમાજ, ધર્મ કે રાજ્ય તેની પાસે હિતમ ચારિત્ર્ય
આશા રાખશે અને જો એમ નહીં હોય તો તે પોતાના સ્થાનેથી
હાથ ધરી જશે. આવું બીજું નથી. ઈસ્લામમાં બધું છે. દાણો છે
મૌલવીઓ છે. ખ્રિસ્તીઓમાં પ્રાદરીઓ છે પણ સમાજ-શુદ્ધિ

રાગચંદ્રો અને કેકેયીનાં બે વચન

આ તત્ત્વ ભારતીય સંસ્કૃતિમાં કર્મ રીતે જળવાતું આવે છે તે અગે રાગયુગથી પ્રસંગો જોઈ જઈએ.

કેકેયીએ બે વચન માગ્યા—'રાગને ૧૪ વરસ વનવાસ અને ભરતને રાજગાદી.' રામે જ્યારે આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે સરળતાથી જ કહ્યું : "હું પણ એમજ માનું છું કે નાનાભાઈને ગાદી મળવી જોઈએ. હું વનમાં જઈશ તો ઋષિમુનિઓનો કાયમ સંગ મળશે. અહીં તો પરિચિતો છે—પણ ત્યાં અપરિચિતોનો પણ પ્રેમ મળશે."

રામ વનમાં જવાનું નક્કી કરે છે. તે પહેલાં કૌશલ્યા માતાની રજા લેવા આવે છે. કૌશલ્યા કહે છે : "કેમ બેટા ! ક્યાં તૈયારી કરી?"

રામે કહ્યું : "માતા—પિતાની આજ્ઞા છે વનમાં જવાની ! એટલે આપના આશીર્વાદ લેવા આવ્યો છું."

ત્યારે કૌશલ્યા કહે છે : "જો માતાપિતાની આજ્ઞા છે તો વનને સો અયોધ્યા સમાન માનજો !"

જો પિતૃ માતૃ કહેડ વન જાના

તો કાનન ચત્ર અવધ સમાના

અહીં જોવાનું એ છે કે રામ કેવું સંધાન કરે છે. જો તેમણે એમ કહ્યું હોત કે "શું કરું ? કેકેયીએ આમ કહ્યું છે માટે વનમાં જવું પડે છે." તો કૌશલ્યાના મનમાં પૂર્વગ્રહ ભરાત. જેનું દર્શન સાદું નહીં તે ઉપરથી ગમે તેટલું સાદું દેખાડે; પણ સમય આવ્યે બહાર નીકળી આવશે ! જેમ સાપ કરંડીયામાં શાંત દેખાય છે પણ સહેજ ટકોરો ચતાં ફૂંકાડો મારતો જિભો ચઢી જાય છે. પણ રામનું મન સાદું છે—તે વાતને સીધી રીતે લે છે. એજ ભારતીય સંસ્કૃતિનો આદર્શ છે.

વાંચના

પણ સાથે જાય છે. પણ ક્યાંયે એમ

ટીકા કરી હોય કે સહેજ પણ

તિર

જોઈએ. આમ સાધ્ય, સાધન, સાધક, સંસ્થા અને સમાજ એ પંચ પ્રકારની શુદ્ધિ હોવી જોઈએ-કે શુદ્ધિપંચક હોવું જોઈએ.

સંસ્થાઓની શુદ્ધિનો આગ્રહ :

શ્રી. પૂંજીભાઈ : “અગત્યનીઓ, ખેડૂનો વગેરેના વ્યવસાયો શુદ્ધ હોવા છતાં આજે તેમાં અશુદ્ધિ આવી ગઈ છે. પરિસ્થિતિના કારણે એમ થયું છે. પંચાયતમાં આજે કુંભાર જેવા પર કર નંખાય છે; પરિણામે તેમનું પૂરું થતું નથી એટલે શુદ્ધ એવા કુંભારના ધંધા કાં તો તૂટ્યા છે કાં તો તેમાં અશુદ્ધિ ભળી છે એટલે તે આખી પરિસ્થિતિને ચોક્ખી કરવી પડશે.

લાલનળકાંઠાપ્રયોગની આજ વિશેષતા છે. ત્યાંની સંસ્થાઓ શુદ્ધિનો આગ્રહ જાગૃત રહીને રાખે છે. તેથી પાંચે પ્રકારની શુદ્ધિ રહે છે. અલગત કેટલાંક અશુદ્ધ તરવો ચોમેર સમાજમાં ફેલાઈ તેની આડે આવે છે પણ તે શુદ્ધિ-પંચકની કસોટીમાં કસાતાં છેવટે પણ ફેંકાઈ ગયાં વગર રહેતાં નથી. કામ કઠણ છે પણ તેજ સાચું છે.

શ્રી. શ્રોદ્ર : “જેનો પાસે વહીવટની, તપની વગેરે ઘણી મોટી શક્તિઓ પડી છે. પણ જીવનવહેવાર અશુદ્ધ હોઈને તાજો મળતો નથી. શુદ્ધિપંચકનો તેઓ આગ્રહ રાખે કે આ વિચારધારા મુજબ જોડાઈ જાય તો ઘણું મોટું કામ થઈ જાય.

પૂ. નેમિમુનિ : “પૂ. મહારાજશ્રી સંત્યાસજીએ સવારે કહ્યું છે તેમ મતુરમૃતિમાં પણ કહ્યું છે કે “ન વ્યાજેન ચરે ધર્મ.” ભગવત સૂત્રમાં તો એટલી દહે કહ્યું છે કે ક્રોધ-લોભ વગેરે કપાયો સાચે જો પચ્ચખાણ (પ્રત્યાખ્યાન, ત્યાગ) થાય તો તે દુષ્પચ્ચખાણ છે. એટલેજ લાગે છે કે સાધન-શુદ્ધિનો આગ્રહ જો નિરપૂર્ણ અને સર્વાંગી દૃષ્ટિવાળા સાધુ-સાધ્વીઓ રાખે તો જરૂર મહાન કાર્ય થાય અને થશે.”

શ્રી. દેવજીભાઈ : “આજે તો ‘હેતરાય નહોં’ એ વાત કપર નેટલું જોર અપાય છે તેટલું અને તેથીયે વધુ વજન હેતરવું નહોં તે પર આપવાની જરૂર છે. જાગૃત રહીએ છતાં હેતરાઈ જઈએ તો વાંધો નહીં; પણ હેતરીએ તો નહીંજ, એવું બધાંયે મનમાં નક્કી કરવું જોઈએ!”

રહેવાની નથી. પણ, જે કંઈ પણ તે પુણ્ય કરે તે કામ વધુ નહીં મરેલા જેની દશે તે પણુ પીશ. એ વાન તમને નહીં કહીએ પણ જુદા નદી પોલીએ, તેમજે 'પર માં, નિષ્કામ શરૂ થવાને મારે વર્ષ પાદ અવગણ્યાની રીતે 'વારન' એટલે 'તે નાદ મળ્યો' પણ જુદી વાતોને મદત ન આપ્યું.

એ જ રીતે જારતે આપવાના રૂપિયાનો પાકિસ્તાન શું કામોગ કરશે તે ગાંધીજી જાણતા હતા. છતાં જે નિર્ણય મળે દત્તો તે પ્રમાણે વર્તવાનો આગ્રહ રાખ્યો હતો.

વચનની સમ્માર્ધના પ્રસંગો જોયે જારતના ઇતિહાસમાં મળે છે. તેમ વિશ્વાસનીય વર્તનના પણ મળ્યા પ્રસંગો મળે છે. એમાં બીમાશાદ નામના વાણિયાનો પ્રસંગ આગળ આવે છે. તેમને બીલોએ પકડી લીધા અને જાન તરીકે તેમના દીકરા ઉપર દગ્ગર સોનામદોરે આપવાની ચિઠ્ઠી તેમની પાસે લખાવે છે. છોકરો સમજે છે જાણુજી સંકટમાં છે. આ લોકો સાચું-જુદું શું જાણે? તેમ જ ક્યાં પોલીસમાં જશે એટલે ખોટી સોનામદોરે આપે છે. બીલો તે સોનામદોરે લઈને આવે છે અને તેમને દેખાડે છે. પણ બીમાશાદે જોયું કે દીકરાએ લોભમાં ખોટા સિદ્ધા એમને આપ્યા છે. એટલે તે કહે છે કે મારા દીકરાએ તમને આ ખોટા સિદ્ધા આપ્યા છે ! હું ફરી લખી આવું !

બીલોને થયું કે આ કેવો બલો માણસ છે? આવા માણસને ન લૂંટાય ! બીલોનું હૃદય પરિવર્તન થાય છે અને તેઓ ચોરી-લૂંટકાટ મૂકી દે છે. બીમાશાદ તેમને ખેતી કરવા માટે જમીન આપે છે. અને તેમને સાત્ત્વિક ધંધો આપી સારે માગે ચઢાવે છે.

વિશ્વાસનીય વર્તણૂક એ ભારતીય લોકજીવનનો મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. અહીં એટલું બધું વિશ્વાસનીય વર્તન હતું કે લોકો ગમે ત્યાં પૈસા મૂકતા પણ તેમને ચિંતા ન રહેતી. તેમની પ્રામાણિકતાની એટલે જ સુંદર અસર પડે છે. ભારતમાં બધા વિચારો સાથે સલામતીનો પણ

દક્ષીણાને એ રૂઢી : “તું એ ન બધું પૂરતું રહે.”

દક્ષીણ રહે : “એમ નહીં, પણ મહાદેવ ! કે જેને મેં
આવી દેવા જે કામ કર્યું.”

લેખકારેએ એ એક પણ ગીતના કે કવિ રચે : “આને
એને એવાર મનુષ્યની કમખર્ચો દાતા, તેમજ બરોડા આપે.”

દક્ષીણ તેવાર ગયા, એમને પેલા રહે : “તમે મારું ગરીબ કરાડું
કરાવ્યું હતા એમને તમે ગરીબ કરાડું કરો.”

દક્ષીણ એ પમાણે તેવાર ગાય છે, બધા આશ્ચર્ય પામે છે કે
દક્ષીણ શું કરે છે ? પણ પેલો માણસ મારવાને બદલે તેમની પીઠને
સુખાન કરીને આગનો ગાય છે. બીજા માણસનો આવી પ્રભાવ હોય છે.

દમણી અમદાવાદના એક બાઈનો ફિરંગી મનુષ્યના મળ્યો. તેમના
પિતાએ દેવાળું કાઢેલું. જે દેવું ચૂકવવા બધા તો પામ્યાત મર્મ અથ,
લેખકારેએ વિચાર કર્યો કે તમારો ન કરવો. તેમણે માર આની પૈસા
લીધા અને તેને તેવાર કરવા દીધો, આ બાઈ પાછા સાધનસંપત્તિ થયા
એટલે લેખકારે પાસે ગયા અને કહ્યું કે તમે બાર આની બાકીનો
ભાગ પણ લ્યો ! હવે હું કરાગો છું !

પેલા બધા આશ્ચર્ય પામ્યા; કહેવા લાગ્યા કે અમે તો માંડી
વાળ્યા છે હવે કંઈ લેવાનું નથી.

તો તેણે કહ્યું : “એ ન ચાલે ! હું જીવતો છું ! મારી પાસે
જોગવાઈ છે પછી હું દેવું કેમ રાખું ?” સાંભળવા પ્રમાણે તેમણે
પોતાનું બાકીનું દેવું ચૂકવી દીધું.

આવી કરજ ફેડવાની ભાવના દોષી જરૂરી છે.

૮. કરકસર :

આર્થિક વહેવારની પ્રામાણિકતા માટે એ પ્રશ્ન વિચારાઈ ગયો કે
માણસે શા માટે હરામનું ન લેવું જોઈએ, કે બીજાનું ધ્યાન રાખવું.

મહેતવ ને તેનાં પાંચ બાળકોનાં નામો જાણીને વચનમાં તે
 રમણે મહેતવનાં પાંચ બાળકોનાં નામો જાણીને વચનમાં તે
 વચનમાં તેનાં પાંચ બાળકોનાં નામો જાણીને વચનમાં તે

તેનાં પાંચ બાળકોનાં નામો જાણીને વચનમાં તે
 વચનમાં તેનાં પાંચ બાળકોનાં નામો જાણીને વચનમાં તે
 મહેતવનાં પાંચ બાળકોનાં નામો જાણીને વચનમાં તે
 "તેનાં પાંચ બાળકોનાં નામો જાણીને વચનમાં તે
 તેનાં પાંચ બાળકોનાં નામો જાણીને વચનમાં તે"

તેનાં પાંચ બાળકોનાં નામો જાણીને વચનમાં તે
 જ્યારે તેનાં પાંચ બાળકોનાં નામો જાણીને વચનમાં તે
 "જાણી, તમારો જ્યારે માન્ય હોય ! જ્યારે માન્ય દાન-પદ્ય સાથે છે
 મહેતવે મળે છે, નહીં મળે ત્યારે આપની પાસે જાણીશ !"

મહેતવ ને તેનાં પાંચ બાળકોનાં નામો જાણીને વચનમાં તે
 મળી આવે તેમ છે. આ ભારતનાં ખામીમાં પડેલી વસ્તુ છે. પેલી
 જાણીને ગીતા નહોતી વાંચી; પણ સંસ્કાર પડેલા તે વાળાયા છે. કામ
 મળે ન મળે તેની અનિશ્ચિતતા આટલી મરીતી છતાં મદદ મળે
 ત્યારે સાફ ના પાડે એ ફેટલી મદતની વાત છે ! આવાં પાત્રોને
 વીણી-વીણીને પ્રામાણિક જીવન વહેવારને સાંકળવો પડશે.

અગાઉ તે બધાં જ સારાં દતાં. હવે ક્યાં તે બધાં સુત્રોવાળું
 ભારતીય કોઈ-જીવન પ્રામાણિક વહેવારમાં આગળ વધતું હતું. પણ
 આજે યંત્રવાદના કારણે શોષણ વધતું છે; નફાખોરીના નામે આંધળી
 લૂંટ ચાલી રહી છે. તેમજ જીવનની દરેક બાબતમાં ભેળસેળ, ખાવા-
 પીવાની વસ્તુથી લઈને દરેક બાબતમાં એટલી બધી વધી છે કે પ્રામાણિક
 જીવન વહેવારનું સંસ્કૃતિનું અગ્ર ચૂંથાઈ ગયું હોય એમ લાગે છે.
 જૂંદું જોલ્યા વગર કે ભેળસેળ કર્યા વગર પૈસા પેદા થાય નહીં, અને
 લાંચ-ફક્ત વગર વહેવાર થઈ શકે નહીં; આવું માનસ ધણતું ખાય છે.
 તે આપણા આર્થિક ક્ષેત્ર માટે ઘણી જ વિચારણા માંગી લે છે.

જોઈએ, જે બધા આ રીતે સમજતા ચાલે તો જગતની ચિંતા મટી જાય ! એટલે આ ચારે સૂત્રો એક બીજા સાથે સંકળાયેલા છે, આ જૂના અવશેષોને યાદ કરીને નવી રચના કરવી જોઈએ.

વીરાંગના પન્નાદાઈનો પ્રસંગ

રાજસ્થાનનો એક પ્રસંગ છે. ત્રણસો વર્ષ પહેલાં હિંદુસિંહ રાણાના પિતા અણ્ણતસિંહ રાણાનું ખૂન થયું. ખૂન કરનાર તેમની દાસીનો પુત્ર વનવીર હતો. તેનામાં ખુમારી એ આવી કે રાજકુટુંબને તારાજ કરીને સર્વોપરિ કેમ ન બનું ? એટલે એણે બધી સાક્ષ્યશ્રી કરી નાખી. કેવળ રાજકુમાર રહ્યો. મા-બાપે તે રાજકુમારને પત્તા નામની દાઈને સોંપ્યો હતો. પત્તાએ વિચાર કર્યો કે આને છવતો કઈ રીતે રાખવો ? વનવીર તો એ તાકમાં જ હતો કે રાજકુમારને મારી નાંખવો. એટલે પત્તાએ રાજકુમારને વનમાં મોકલી આપ્યો પોતાના બાળકને રાજકુમારનાં વસ્ત્રો પહેરાવી પારણામાં સુવાડી દીધો.

એક દિવસ અચાનક વનવીર આવી ચડ્યો. હાથમાં તલવાર હતી અને તેણે પત્તાના બાળકને રાજકુમાર સમજીને કાપી નાખ્યું. પત્તાનું અંતર રડી ઊઠ્યું પણ મન મજબુત કરીને તે બેસી રહી. બલિદાનની કસોટીની આ પરાકાષ્ટા હતી.

વનવીર ગયો અને પત્તા પણ જંગલમાં ગઈ. ત્યાંથી રાજકુમારને લઈને તે સાચું સંરક્ષણ મળે તે માટે વિચારવા લાગી. તેને કુંબલગઢનો કિલ્લેદાર આશા શાહ યાદ આવ્યો. તે જ્યાં વાળ્યો હતો. કદાચ તે આશ્રય આપે !

તે એની પાસે ગઈ. આશા શાહના મનમાં ગડમથલ જાગી. પ્રસંગ આવે ત્યારે જ પરીક્ષા ચાલે ! ધર્મની કસોટી ચાલે. આશાશાહ વિચારે છે “શરણે આવનારનું રક્ષણ કરવું જોઈએ !” પણ, મનમાં દ્વિચક્રીયાટ ચાલે છે કે “વનવીર જાણશે તો શું થશે ?”

આશાશાહ ‘ના’ કહી શકતા નથી અને ‘હા’ પણ બોલતા

આ છે સંકુલિત ! સંકુલિત અને તમારો મનુષ્ય આપણે
લોભિએ :—અપાનવર્ગો, પાપકર્મ અને મારી જાય ! એ વર્ગોમાં દર
પણ સંકુલિતનાં તત્ત્વો જોવા મળે છે.

પછાતવર્ગનાં આદર્શ દર્શાવે :

સૌરાષ્ટ્રમાં ૨ નવધણ અને અદ્યતન પ્રમંથ જાણે છે. નવધણને
મારી નાખવા થયેલ પગલે આપ છે. માતાપિતાની આમે તેમના બીજા
છોકરાનો વધ થાય છે. તેઓ પોતાનાં અપાદને દેશી નવધણને
બચાવે છે. એજ નવધણની મર્ગપદ્ધતિ અત્યંત દુષ્ટ તથા આદ્યત આપે
છે ત્યારે નવધણ સિદ્ધ કર્મને બચેલાને સુમરાંગના દાગમાંથી બચાવે
છે. આ નવધણને બચાવનાર કુટુંબ આવીજ ન હતું.

એવેજ પછાતવર્ગનો બીજો એક દાખલો સૌરાષ્ટ્રમાં સાંભળ્યો.
એક ખાટકી ઘેર.—બકનું લેવા નીકળ્યો. બનારસકાંઠામાં પોતાના એક
મિત્ર આદિવાસીને ત્યાં મહેમાન રહ્યો. આ કાળીકુટુંબ હતું. કાળી
રામપીરનો ભગત હતો એટલે તે મંદિરમાં વર્ષને સુનો ઘેર ખાટકી અને
કાળીનો દીકરો સૂતા. મહેમાન પાસે રૂપિયા લેતા. તે જોઈને દીકરાની
દાનત બગડી. તેણે તેને મારી નાખ્યો અને શળને જમીનમાં દાટી દીધું.

સવારે બાપ ઘેર આવ્યો. તેણે દીકરાને પૂછ્યું : “ મહેમાન ક્યાં
ગયા ? નાસ્તો કરાવ્યો ? ”

પણ દીકરો બરાબર જવાબ ન આપી શક્યો. બાપને વહેમ
પડ્યો. તેને ખરી વાતની બાજુ દીકરાએ કરી દઈ રૂપિયા દેખાડ્યા.
બાપ કહે કે એ પાપનું ધન નો’ અડાય !

એનો કેસ ચાલ્યો ! બાપાએ સાચી જુજાની આપી. મેનિસ્ટ્રેટ
દયા ખાઈ તેને જન્મદીપની સજ્જ કરી. સજ્જનું સાંભળી ડોસો પોકે-પોક
રોયો ! કાઈએ ઠપકો આપ્યો કે “ હાથે કરીને તમે આ કર્યું ? ”

ડોસો કહે : “ મોહના કારણે હુઃખ થાય છે, પણ હું રામદેવપીરનો
ભક્ત અને મારા દીકરો આવું કરે એ માટે મને રડવું આવે છે ! ”

ગૌતમસ્વામીને તેમનાં સ્વપ્નજ્ઞાનને ખ્યાલ ન સંભાળી તેઓ કહે છે:—
“તમારે અહીં નહીં, પણ ત્યાં જોવાનું છે !”

જાગતાન કહે છે: “એ જોશ છે તે પાસપર છે !”

એ સાંભળી ગૌતમસ્વામી તેમને નમી પડે છે. અહીં શુરુ કરતાં શિષ્ય આગળ વધી જાય છે, એટલે નિનમ જનવાનો સંસ્કાર ભારતીય સંસ્કૃતિમાંથી સર્વપ્રથમ લેવાનો છે. શકર રાગને નમે છે; રામ બધાને નમે છે અને બધા રાગને નમે છે.

રામકૃષ્ણ પરમહંસનો દાખલો છે. તેઓ એક બ્રાહ્મણને નમે છે. બ્રાહ્મણ અસરજમાં પડે છે કે “આ તો સંન્યાસી છે મારે શું કરવું ?”

રામકૃષ્ણ કહે છે: “મેં સંન્યાસ વિધિઓ લીધી નથી હું તો દાસારું દાસ છું !”

જે દાસનો દાસ છે તેજ સાચો સ્વામી છે. તે એમ કહેશે કે હું પૂજવા લાયક નથી ! આપોઆપ પૂજનવવાનો ભાવ થઈ જાય તેવું આચરણ સાધુઓ કરે ત્યારે એ પૂજન સાચી બને ! પછી એ આચાર ધર્મ બને અને આરિય એવું થઈ જાય કે બોલવાની જરૂર ન રહે !

શુરુ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

“... ગુરોસ્તુ મૌનં વ્યાખ્યાનં શિષ્યાસ્તુ હિજસંશયા :

—અહીં મૌન રહેવાનો, અર્થ હું એવો કરું છું કે એવું વાતાવરણ સર્જવું કે સાંભળનારને ખ્યાલ આવી જાય કે શુરુ થી કહેવા માંડે છે ?

સ્વીન્ડનાથ ટેગોર કહેતા કે “પિતાણ કદી અમને ભારતા નહીં, પણ એમનું પતન જાણેવું હતું કે એ આવે એટલે અમે બધા ચૂપ થઈ જઈએ, ડાહ્યા, હમરા સર્થ જઈએ અને અમારું તોફાન બંધ થઈ જતું !”

આમ ડોંગી જેવા રહે પણ આપણા સંસ્કૃતિની વિનંતા છે! ગરીબી જેવા રહે, મનથી પણ અમ બેસે આપણે સંસ્કૃતિને કાઢીએ ત્યારે ઘાગે છે કે આરત્યની આરત્ય નહીં પણ અમ નહીં ગયા!

હું એક વરસ મૌન પાળી! એક વખતેના કહેવાથી નાનકોટામાં ગયો. ત્યાં હોય લેવાય કર્મ. કાપના જે પહેવેથીજ હતી પણ પ્રયોગ અહીંજ મૂર્તિ ગયો. મગ નાખતે એક સીતાનું વાપદરણ મળ્યું; અહીં તે સ્ત્રીઓના વાપદરણ સામાન્ય ગયા ગયાં દત્તા; અનેથી લઈ જતાં તેમાંથી ધર્મગય સમાજ રચનાનો પ્રયોગ આવ્યો.

શિવ પોકટી (ચુપ્પાઈ)માં બહારે જોયો! તિલ્લેરી જોઈ; એને સાચવવા માટે ગુરખો રાખ્યો પડે! યીજી બાજુ કહીએ: "ધર્મ વાડીએ ન નીપજે! ધર્મ દાટે ન વેગાય પણ ધર્મ કરીએ તો શાય!" બ્યારે અહીં તે ધર્મને સાચવવા માટે તિલ્લેરી હતી. આ તો દાખલો છે. ઠેર ઠેર આવું જોવા મળે છે. કોઈ એક જગ્યાનો પ્રશ્ન નથી; પણ વિચારવા જેવું છે. આમાંથી સમાજ રચનાનો તાણો ગાંમડાંમાંથી મળ્યો. ત્યાં પછાત વર્ગો અને નારી જાતિમાં આ સંસ્કૃતિ ભરી પડી દેખાય છે. વિશ્વકુટુંબિતાની ચતુર્ગિણીના આ તત્ત્વોને સાફ કરી ગામડેથી શહેરમાં અને શહેરમાંથી ક્રમે કરીને વિશ્વમાં ફેલાવવાના છે.

અર્ચા-વિચારણા

શ્રી. પૂંજભાઈ : પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું તેમ ભારતીય સંસ્કૃતિના અવશેષો વેરવિખેર પડ્યા છે. સાચી દોરવણી નીચે સંગ્રહનો થતાં તે સંકલિત થઈ દીપી ઊઠશે; તેમજ દેશ અને જગતનો ઉદ્ધાર કરશે.

ગામડામાં પણ જે દોષો આવ્યા છે તે વાદેવાદે આવ્યા છે. ગુજરાતમાં પીત્તળ-તાંબાનાં વાસણો આવ્યા અને માટીનાં ગયાં. હવે

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં અનાકમણના અવશેષો

ભારતીય સંસ્કૃતિનાં વિવિધ પામાંજોના અવશેષો અંગે આપમે વિચારણા કરી રના છીએ. તેમાં વિષદ્રવિતા ઉપર વિચાર થયો છે; આપમે અનાકમણના કયા કયા અવશેષો બાકી રના છે તે ઉપર વિચાર કરશું.

અનાકમણ એટલે આકમણ ના કરવું; પણ આકમણ થાય તો શું કરવું ? એટલે પ્રતિ-આકમણ શબ્દ સામે આવશે. આકમણ તો નદી કરીએ; પણ આકમણ થશે તો કાયર થઈને બેસીશું તો નહીં જ. તેનો સામનો કરશું એટલે કે અનાકમણ કેવળ “આકમણ ન કરવું” એ રૂપે નિર્ગેષાત્મક નદી રહે; પણ આકમણ વખતે સામનો કરવો, આકમણને ખાળવું, એમ વિધેયાત્મક (પ્રત્યયાત્મક) પણ દશે.

તો, સામનો કરવો તે કઈ રીતે કરવો ? કોઈ જુદમ થાય; કાષ આતતાયી દેરાન કરે કે દાદાગીરી કરે અન્યાય કરે ત્યારે સામનો કરવો એ ફરજ બને છે. એટલે અનાકમણનો અર્થ ગમે તે રીતે ચલાવી લેવું; એ નથી થતો. પણ પ્રતિ-આકમણ કોણ કરે ? જો દરેક હાથમાં કાયદો લઈને ચાલે તો અરાજકતા ફેલાઈ જાય. એટલે ખરાં-ખોટાનાં ન્યાય માટે રાજ્ય આવ્યું. કોઈ કહે કે મને જુદમ થયો છે; અન્યાય થયો છે તો તેની ખાત્રી કરવી જોઈએ. ખાત્રી નહીં થાય તો સાચું કોણ કે જૂઠું કોણ છે, તેનો ખ્યાલ નહીં આવે. આ બધું બ્યવસ્થિત થવું જોઈએ. અને તે કામ રાજ્ય ઉપર આવ્યું.

પણ, રાજ્ય એ કાય ન કરે તો ? પ્રજાની એજ ફરિયાદ છે કે માથાભારે લોકો ફાવી ગયા છે. એવી જ દોંગાઈ કરનાર રાજ્યો પણ ફાવી ગયાં છે. સામાન્ય પ્રજાની છાપ એ છે કે લોકોને દેશીરાજ્યોમાં સહન કરવું પડ્યું છે, વેઠવું પડ્યું છે. પ્રજાની રંભડ; સ્ત્રીઓનાં અપહરણ;

ચંપાલાસ્રજીએ કહ્યું : “ મને સોંપો એ કામ । હું એમને મનાવીશ । પણ રાજ્યે માફ ગાનવું પડશે । ”

રાણા ક્યુલ થયા. એટલે ચંપાલાસ્રજીએ બંનેનો તાળો પાડ દીધો. સરિઝનોને ન્યાય મળ્યો.

એટલે આ પછાતવર્ગના લોકોમાં દોરવણી જોઈએ. જે દોરવણી ન હોય તો વેરવિખર પડેલા અંશે વેરાઈ જાય । કાંઈ પણ સક્રિય કાર્ય ન થાય । આમ ગામડામાં જે છૂટક છૂટક વર્ગો છે તે બધાને એક જગીરી રીતે પાડવો તેની અવરજાગી કરવી જોઈએ. માત્ર કપદેશથી આ કામ નહીં જાય । કપદેશ માનશે પણ તેની અસર સાંચા વાવવ રાંધી નહીં ટકે । એટલે સગઈનો યાય અને યોગ્ય દોરવણી મળે તો જ બંને પરો ન્યાય મળે અને શાંતિ ચર્ચ જાય ।

અલ્પિંદ્ર અનાકમળનો ઠીજી પ્રસંગ

જેવણ પામળમાં નિહ-મુગલમાનવું તોફાન મયું. ત્યાં બાઈવમાળમાં વેર । તેઓ માગનો કરવામાં માને એટલે એક પુત્રકાન્ત આપાયું । એક વર્ષની નીકળ્યા. તેમાં કુલિયા કંબારને કંઈ “ ... ”

ચંપાલાલજીએ કહ્યું : “ મને સોંપો એ કામ ! હું એમને મનાવીશ ! પણ રાજ્યે મારું માનવું પડશે ! ”

રાણા કપ્પલ થયા. એટલે ચંપાલાલજીએ જન્નેનો તાળો પાડી દીધો. હરિજન્નેને ન્યાય મળ્યો.

એટલે આ પછાતવર્ગના લોકોમાં દોરવણી જોઈએ. જો દોરવણી ન હોય તો વેરવિખર પડેલા અંશે વેરાઈ જાય ! કાંઈ પણ સક્રિય કાર્ય ન થાય ! આમ ગામડામાં જે છૂટક છૂટક વર્ગો છે તે ગંધાનો મેળ કેવી રીતે પાડવો તેની વ્યવસ્થા ઊભી કરવી જોઈએ. માત્ર ઉપદેશથી આ કામ નહીં જાય ! ઉપદેશ માનશે પણ તેની અસર લાંબા વખત સુધી નહીં ટકે ! એટલે સંગઠનો થાય અને યોગ્ય દોરવણી મળે તો જન્ને પક્ષે ન્યાય મળે અને શાંતિ થઈ જાય !

અહિંસક અનાકમણનો બીજો પ્રસંગ

એકવાર પંજાબમાં હિંદુ-મુસલમાનનું તોફાન થયું. ત્યાં આર્યસમાજજનો જોર ! તેઓ સામનો કરવામાં માને એટલે એક ગુરુકુળના આચાર્ય બદ્દક લઈને નીકળ્યા. તેમણે ફૂલિયા કુંભારને કહ્યું : “ તું પણ ચાલ ! ”

“ ફૂલિયો કહે : “ તમે આચાર્ય છો. બણાવો છો પછી આમ કેમ કરો છો ? મારાથી નિર્દોષ માનવહત્યાનું આ કામ નહિ થઈ શકે. ”

તેમણે કહ્યું : “ વાત કરવાનો સમય નથી. તું ચાલ ! ”

ફૂલિયો કહે : “ હું નથી આવતો ! ”

તેમણે કહ્યું : “ તું ખતમ થઈ જઈશ ! ”

“ બહે ! તેમ કરવા જતાં હું, મારી પત્ની અને ત્રણ બાળકો, માથા અને વાહરું આમ સાત પ્રાણીઓ બહે દોમાઈ જતાં ! ” ફૂલિયાએ કહ્યું. તેણે ઉમેર્યું : “ એથી કંઈ ઝંઝડો શાંત નહિ થાય ! ”

શીમદંતના પિતા વૈષ્ણવ દત્તા; માતા જૈન દત્તાં. એક વાર
વૈષ્ણવ-કહી દુઠી ગર્ભ પણ તત્ત્વ ન હતું. એ માટે ખુદ જોમના જૈન
પુત્ર લાલજી મદારાજે પણ કહેવું કે તમે વેદાંતના પુસ્તકો વાંચીને
સમન્વયનાં સુંદર તત્ત્વો છે તે બનાવ્યાં અને શંકરાચાર્યનાં પુસ્તકો
વાંચવા કહ્યું, આમ ધર્મસપ્રદાય-સંરચા સાથે નાદાત્મ્ય અને તાટ
રાખવું. એટલે કે સમન્વય સાધવો જોઈએ એમ કહીએ તો ચાલે

આપણા શિળિરમાં ગોસ્વામીજીએ જટા કાઢી નાખી ક્રાંતિ :
પણ તે ઉપરની ક્રાંતિ સાથે ગાંધરની ક્રાંતિ પણ થવી જોઈએ. સાચું
ઉપરનું ચિદ્ધ પણ ન છોડવું. જે સત્યાગ્રહ રથાનકવારી મરી જાય
નવો સપ્રદાય થાય. એટલે જે છે તેના મૂળ તત્ત્વને ખીલવવું
ખાલ્ય ચિદ્ધ કાયમ રાખવું જોઈએ.

હુંગરસિદ્ધજી મુનિ અને ગેમિમુનિ મારી પાસે આવ્યા અને :
હું સદેજે નાની મુંદપત્તિ રાખતો હતો. હુંગરસિદ્ધજી મુનિએ
નાની મુંદપત્તિ રાખવી શરૂ કરી. એટલે મેં ટકોર કરી કે “અત્યંત
ન કરવું; પણ સંશોધન કરવું” સંત્યાગ્રહ જે વિચારે, તે જ વિચાર
પહેરે તેવું જ પહેરવું” એ બરાબર નથી. પણ જે માનતા હો
કે પહેરતા હોઈએ તે જ કરવું; છતાં તેમાં સંશોધન કરવું જોઈએ

સન્યાસી થઈએ એટલે જે જાતના નિયમો હોય તે પાળવા જો
વૈષ્ણવને જૈન બનાવવા કે જૈનને વૈષ્ણવ કરવા એ તો વટાવવૃત્તિ
કંઈક અંશે તે દ્વેષમય છે અને તેથી ઝઘડા વધે છે.

મારી સાથે રહેતા જે વૈષ્ણવો હોય તે બદાર જાણ ત્યારે બ
ખાય તો તેની ટીકા કરવા કરતાં તેમને સમજાવવા જોઈએ. “
આતુર્ભાસ ખાતે લાઘવ-બહેનોને જામવા માટે ચાલતા રસોડા
પર્યુપણના દિવસોમાં લીલોતરી ન લાવવાનો વિચાર કર્યો. કોઈ વે
સબ્યને લાગે કે અમારા માટે એવું બંધન શા માટે? તેમની
વાતનો સ્વીકાર થવો જોઈએ, કાં તો તેમને સમજાવી ગળે

ચાન પાસેના જોડ ગામમાં કાળી ભગત રહે । પેલા ભગતનો
 પાવીશ વર્ષનો યુવાન પુત્ર જાળવિધવા મૂકીને મર્યો અને ભગત ભગવ
 રવા બેઠા. પૂછવાથી તેમણે કહ્યું : “મળ્યા એ જો પળે મળ્યા દશે ।
 કાને—કાને રાઉં ? પ્રભુની માયા । પ્રભુ સંકેસે તેમાં નવાઈ શી ?”

આવા વિરક્તા તાદાત્મ્ય અને તાટસ્થ્ય બનને યુગ્મો સાધે છે.
 મામડાંમાંથી સંસ્કૃતિના આ યુગ્મો વધારે મળશે.

શ્રી. બળવંતભાઈ : સવારના પૂજ્ય મહારાજશ્રીજી કહ્યું તે
 સ્વાર્થ છે. પણ નરસિંહ મહેતાની જેમ જ્ઞાતિ, સંપ્રદાય, કુટુંબ
 જેવેમાંથી ક્રાંતિને માર્ગ સાથે સંબંધિત રહીને જવું ફલભ છે.”

શ્રી. દેવજીભાઈ : “જોડે જ તો આચરણીય છે. લખમશીભાઈ
 મચાઈનાં પ્રથમ નાતના આગેવાન હતા; વચ્ચે તેમણે પદ છોડ્યું. આજે
 સામેથી લોકો આપવા આવ્યા. જોડે સંબંધો જાળવવા અને ક્રમે ક્રમે
 ક્રાંતિને માર્ગે બેઠકક આદ્યા જવું એ જ તાદાત્મ્ય અને તાટસ્થ્યનું
 અદ્ભૂત પરિણામ છે ।”

(તા. ૩૦-૧૦-૬૧)

હવે, અહીં અર્જુને અન્યાયની સામે ડંખ રાખ્યા વગર લડવું જોઈતું હતું; એટલે આયાસ કરવો જોઈતો હતો ત્યાં અન્યાયાસ કર્યો ! તેણે એમ કયું કારણ કે એની પાછળ મોહતું તત્વ, વૈરાગ્યનો આંચળો ઝોઢીને આવ્યું હતું.

એવી જ રીતે જ્યાં અન્યાયાસ જોઈએ ત્યાં આયાસ કરવો એ પણ જરાબર નથી ! શાસ્ત્રોમાં એના ધણાં પ્રસંગો છે ? છતાં એક દાખલો લઈએ. એક માણસ પેટ ભરવા ધંધો કરે છે ત્યાં સુધી આયાસ જરાબર છે; પણ જેની પાસે ખાવાનું પુષ્કળ છે; સંપત્તિ ધણી છે; છતાં ન્યાય-અન્યાય નહીં ગણીને અનીતિથી વધુ ધન કમાવવા માટે આયાસ કરે છે તે ખોટો છે. કારણ કે અહીં અન્યાયાસ જોઈતો હતો ત્યાં એ આયાસ કરે છે. વધુ મૂડી કોમી કરવા અને ભવિષ્યની ચિંતા કરીને જે આયાસ થાય છે તે ખોટો છે.

પ્રારબ્ધ અને નિયતિવાદનો કોયડો

આમાંથી પ્રારબ્ધ અને નિયતિવાદનો કોયડો ઊભો થાય છે. ભગવાન ગદાધીરના સમયમાં પ્રકૃત કાળપાયન, અનિત દેશકંબલી વગેરે સામુગ્રી હતી. એમાં મળલીપુત્ર ગોશાલક પણ હતો. એ નિયતિવાદનો પ્રશ્નક હતો. “ જે યવાનું હોય તે થાય છે, જે જનવાનું હોય છે તે જાય છે. મારા પ્રારબ્ધમાં જે લખેલું છે તે યવાનું જ. માટે પુરુષાર્થ કરવા નકામો છે. ” આવો તેનો મત હતો. મોદાનો કે રામદેવ હર ક્યારેના પણ પુરુષાર્થ ન કરવા જોઈએ એવું તેના મત પ્રમાણે

અધિકાર હોય ત્યાં એટલા કરતો નથી, એટલે કે નિષ્પૃથ્વ્યાર્થી થઈ જાય છે. આ અધિકાર-અએષ્ટા પણ ખોટો અનાયાસ છે.

દાખલા તરીકે એક માણસ રસ્તામાં ચાલ્યો જાય છે. ત્યાં છે જણુને લડતા જુએ છે. તે જાનેની વચ્ચે પડે છે ત્યાં સુધી વાંધો નથી પણ પછી જાનેમાંથી એકની વાત પડી લે છે અને ભરાઈ પડે છે કે તમે આમ જોલ્યા જ શા માટે ? આથી કરીને પેલો ઝંઘડો પતતે નથી. વળી એક નવો ઝંઘડો ઊભો થઈ જાય છે. આ અનાધિકાર-એષ્ટા થઈ. એવું જ ઘણીવાર જોવામાં આવે છે કે એક માણસ ખીજાને ટકાવ કર્યા કરે છે અને તે પણ હિંમતથી. તેને કોઈ સાચી વાત જતાવે તો પણ તે સ્વીકારવા તૈયાર થતો નથી; આ પણ અનાધિકાર એષ્ટા છે. એવું પરિણામ નિષ્ફળતામાં આવે છે અને પૂર્વઝડ બંધાઈ જાય છે. ખીજા સાથેનો સંબંધ પણ બગડી જાય છે. ઘણીવાર જેવું કામ હોય તેના બદલે લોકો જાતે કરવા બેસે છે. જેમકે કોઈ બદેનતું કામ હોય પણ ભાઈ દોઢડાહો ચાય અને વ્યવસ્થા જાળવવાને બદલે બગાડી નાખે છે. આ પણ અનાધિકાર એષ્ટા છે. એવી જ રીતે સાધુને પાળવાના નિયમો અથવા સાધુ મર્યાદાની વાત ગૃહસ્થ પડીને ચાલે છે. કોઈ ભાઈ ભગતનો ડોળ કરીને કહે કે આ સંસાર મિથ્યા છે, એમાં કોઈ કોઈનું નથી, સગાવહાલાં સહુ સ્વાર્થી છે. આમ કહીને નિષ્ક્રિય બનીને મેરડી જાય, પોતાનું કર્તવ્ય છોડી દે અને જ્યાં ખાવાનો કે પટેલાઈ કરવાનો પ્રસંગ પડે ત્યાં ‘હું ધરતો વડીલ છું’ કહીને ડહાપણ ડોળ એ પણ અનાધિકાર એષ્ટા છે.

અનાયાસ કે અધિકાર અએષ્ટા :

એવી જ વાતો અધિકાર-અએષ્ટાની છે. સાધુસંતને ભોક્ષા પ્રતિષ્ઠા આવે છે, વંદના કરે છે; તેમને ખાન-પાન માન-પાન વગેરે સમાજ આવે છે; કારણ કે તેઓ વિશ્વકુટુંબી જન્યા છે. ધરણાર છોડીને વિશ્વાત્માઓનો વિચાર કરે છે પણ, પોતાની જવાબદારી પ્રમાણે એષ્ટા કરતા નથી. તો તે અધિકાર અએષ્ટા છે. ભોક્ષા જાણે કે કે સાધુઓને

કહેવા એ બરાબર નથી. વેદિક મર્ગમાં યોગની શ્રુતિકા રાખવામાં આવી છે. જૈન મર્ગમાં સામનાના ૧૪ ગુણસ્થાનક કલાં છે. ચૈતન્યની દૃષ્ટિએ એકત્વ દેવા છતાં વહેવારની દૃષ્ટિએ અલગતા છે જ, છતાં બધાને અવિનેશી એકસરખા કહેવા; કે જુદા જુદા ગણાવવાની માયાકૃતમાં ન-પડવું, એ પણ અધિકાર-અચ્છેડા છે.

અધિકારી પુરુષ કે સંત કદિ જવાબદારીથી લાગે નહીં. મહાત્મા ગાંધીજી રાજકારણના ગંદવાડી લાગ્યા નહીં. તેમણે સ્પષ્ટ કહ્યું જ્યાં ગંદવાડ વધારે ત્યાં જ સકાર્ષ કરનારનું કામ હોય છે. આધ્યાત્મિક પુરુષ સિવાય કોણ ત્યાં સકાર્ષ કરશે?'' એવી જ રીતે સમાજશુદ્ધિનું કાર્ય સાધુઓનું છે. જો તેઓ એ ન કરે તો પછી લોકસેવકાએ કરવાનું રહ્યું, લોકસેવકો પણ ન કરે તો જનસંગઠનોએ કરવું જોઈએ. અને તે પણ ન કરે તો રાજ્યસંગઠને કરવું રહ્યું. સમાજ શુદ્ધિનું કાર્ય શરૂઆતના ત્રણ ચૂક્યા તેથી રાજ્ય ઉપર આવી પડ્યું. સાધુઓ ખેદરકાર રહ્યા. તેમણે એને સંસારનું કાર્ય ગાની લીધું. લોકસેવકો—બ્રાહ્મણોએ પોતાનું કાર્ય લોટ માગવાનું, આશીર્વાદ આપવાનું કે લગ્ન જેવા પ્રસંગોમાં મંત્રાવ્યાર કરીને પૈસા ભેગા કરવાનું માન્યું. એટલે કાર્ષ શુદ્ધિનું કામ ન કરી શક્યું.

મહાત્મા ગાંધીજી જે જીમજ વિચારત કે હજી સમય પાક્યો નથી.
 લોકો તૈયાર થયા નથી. માટે રાહ જોડું; તો તેઓ જે ભગીરથ કાર્ય
 કરી શક્યા તે ન કરી શકના. તેઓ તો હમેશ માટે આગળનો કાર્યક્રમ
 વિચારતા. જ્યારે દેશ સ્વાતંત્રતાનો આનંદ લૂંટ'તો હતો ત્યારે તેઓ
 શાંતિ સ્થાપવા નોઆખરી જવા ઉપડ્યા. જે જાપૂજો એમ વિચારું
 હોતે કે આજા દુદસડ તો થયા કરે છે અને આપમેળે શાંત પડે છે
 હું ન જાઉં તો કાંઈ વાંધો નહિ. તો તેમ શું પરિણામ આવત!
 એટલેજ કરવા ચેતન કાર્ય તરતજ કરવું જોઈએ-ને માટે વિલંબકારીનીતિ
 ન અપનાવવી જોઈએ.

પુરૂષાર્થમાં પુરૂષાનર્થ નહીં

એવી જ રીતે એક સુદો છે. પુરૂષાર્થમાં પુરૂષાનર્થ ન થવો જોઈએ. તલમાંથી તેલ કાઢવું એ તો પુરૂષાર્થ છે પણ રેતીમાંથી તેલ કાઢવા માટે પુરૂષાર્થ કરવો એ પુરૂષ - અનર્થ ગણાશે.

આજે ભૌતિક વિજ્ઞાન દોટ મૂકી રહ્યું છે. રશિયા અને અમેરિકા આકાશમાં ઊંચે જવા મથી રહ્યા છે. શા માટે ? શું અહીંયા વસતિ વધી ગઈ છે અને પૃથ્વી ટુંકી પડે છે ? તો માનવને ત્યાં વસાવવા માટે પ્રયત્ન કરો છો ? તેઓ કહેશે કે અમે શાંતિ માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ; પણ શાંતિ માટે શું આકાશમાં ઉડવાની દરિદ્રાર્થ કરવી જરૂરી છે ? તેનો જવાબ એવો મળશે કે જેની પાસે વૈજ્ઞાનિક શક્તિ અને ભયંકર શસ્ત્રો વધારે હશે તેનાથી ડરીને ખીજા દેશો અશાંતિ નહીં મચાવે. આ માન્યતા ખોટી છે. આ બધા વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો વડે શાંતિનો પુરૂષાર્થ એ ખરેખર પુરૂષાનર્થ જ છે. એનાથી માનવનું હિત સધાવું નથી; શાંતિ આવતી નથી.

આજે પુરૂષાર્થ કરવો હોય તો રાજનૈતિકો ઉપર અંકુશ લાવવાનો કરવાનો છે. તે માટે પડિતજી પુરૂષાર્થ કરી રહ્યા છે. પણ જેમના ઉપર વધારે જવાબદારી છે એવા સાધુઓ અને લોક સેવકો આ દિશામાં નિષ્ક્રિય બની ગયા છે અને સાંપ્રદાયિકતાના ખંડન-મંડનમાં પહી સાંપ્રદાયિકતા વધારવાનો પુરૂષાર્થ (?)—પુરૂષાનર્થ કરી રહ્યા છે. આ ખોટો આયાસ છે અને શાંતિ માટે નિષ્ક્રિય બેઠા રહેવું, એ ખોટો અનાયાસ છે; બન્ને સાચી દિશામાં હોય તો જ સાચો અનાયાસ-આયાસ થઈ શકે.

ટુંકમાં અનાયાસના અવસરે આયાસ ન થવો જોઈએ, તેમજ આયાસના અવસરે અનાયાસ ન થવો જોઈએ, એજ અનાયાસ—અનાયાસનું રહસ્ય છે.

વર્તેલી છે. આમમાં સંસ્કારોને તથા મગજમાં પેસાડેલ વર્ગ કાઢી દેવાની જોઈ છે. આરોગ્યવધારી નીતિ જરૂર પડે ત્યારે અત્યંતીય નથી. આરોગ્યવધારી દુષ્કરિણમાં પાંચા અને સમી ધર્મને સંદેશ પડે છે. જોયે એવું પણ આંખી મેલવું નોંધવું.

શ્રી. સુદરસાદિ : “ભારતમાં આપાસ તો મગાજ છે તે સાચું છે; પણ અનાયાસની દ્રષ્ટિ માગે રાખીને સાચું છે. આખી જ ભારતના કોઈએ મામા માણસના હોયો જોયા નથી પણ અન્તઃસ્તરમાં પડેલ અર્થો જ સમીને હોયોજોના હોય - નિવારણ માટે અર્થ પડુપાર્થ કરો; પણ કંઈ રાખ્યો નથી. અનાયાસ-આપાસમાં અવિરત પડુપાર્થ કરવાનો પચાસ દેવા કલાં ફળની કંઈના રહેતી નથી; કારણ કે સાવધાન ફળ નિશ્ચિત જ છે. એટલે સાવધાન એટલા માટે જ રહેવાનું કે મૂળ કર્તવ્યને ચૂકી ન જવાય; ધર્મતત્ત્વ જુલાય નહીં અને સમય આપે સર્વસ્વ દેશીને પણ કાર્ય પાર પાડી શકાય.”

શ્રી. ચંચળએન : અનાયાસ-આપાસનું રહસ્ય એ છે કે કાર્યો પાયાં કુશળતાથી કરવાં અને છતાં એવું ન લાગે તેની સાવધાની રાખવી; અનિષ્ટોના પ્રતિકારમાં પ્રથમ આપાસ-પડુપાર્થની પહેલ સાવધાનીપૂર્વક, જવાબદારીના સક્રિય બાન સહિત કરવી અને પરિણામ પ્રત્યે ઉદાર રહેવું. એ જ રીતે આશ્ચર્યકાંતી આપતમાં ધર્મ જાળવીને જ પ્રવૃત્તિ કરવી અને ધાતું ફળ ન મળે તો મેં નિરાશ ન થવું?

(તા. ૬-૧૧-૬૧)

સંપ્રદાયોન્તર દરાવવા સુધી સીમિત છે. ત્યારે ગાંધીજીનો પ્રેમ નિઃસ્વાર્થ અને અસીમ હતો. તે ગાંઠે તેમણે સંયમનો પાયો મળખૂત રાખ્યો હતો અને અદિગ્નાના સામુદાયિક પ્રયોગ વડે તેને વ્યાપક દરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. એટલે મિસ રહેડ ગાંધીજીના અસીમ પ્રેમને અપનાવવા ભારત આવ્યા. ગાંધીજીની સલાહથી તેમણે પોતાનું ભારતીય નામ 'મીરાંબહેન' ધારણ કર્યું. ગાંધીજીએ તેમને કહ્યું કે તમારા દેશની અને અહીંની સંસ્કૃતિ વચ્ચે તમારે તાળો મેળવવો પડશે અને સ્ત્રી-ધાર્યકર્તા તરીકે તમારે સંયમની વધારે પ્રતીતિ આપવી પડશે. તેમના વાળ પછુ તેમણે કિતરાવ્યા. મીરાંબહેન ખાદીનો જડો ખરખચડો પોશાક અને સાડી પહેરવા લાગ્યાં. તેમનું પડછંદ તેમજ કામળ શરીર વગેરે જોતાં, તેમણે ગાંધીજીના પૂરક તરીકે કામ કર્યું.

એ બાઈની જે માદિતી મળી છે તે ઉપરથી વિચારતાં મને લાગે છે કે એ બહેને બહુ મોટો ત્યાગ કર્યો છે. એક અર્થમાં તો આ વાત નવીજ લાગે છે. ક્યાં અમેરિકાની છૂટ-છાટો અને સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વમ ઉછરેલી એ બાઈ અને ક્યાં આ સંયમનાં પાઠનો સ્વીકાર!

આ ઉપરથી આપણને આશા બંધાય છે ખરી કે વિશ્વમાંથી વેરવિખેર પડેલાં આવાં નારી રત્નો મળી શકશે ખરાં. પ્રાશ્નાત્મ જગતમાં ભૌતિક—રૂપ સૌંદર્ય પૂર્ણ અને પ્રસાધનોનું મદત્વ વધારે છે ત્યારે એ બાઈ ગાંધીજી પાસે આવીને ભૌતિક તરતોને પડકારી શકે છે એ વધે આશ્ચર્યજનક લાગે છે. એ બંને સંસ્કૃતિઓનો મેળ જ ક્યાંથી હોય!

ગાંધીજી આગાખાન મહેલમાં નગરકેદ હતો તે વખતની ઘણીનું એમનું લખાણ છે કે :—

“હું ગાંધીજી પાસેથી આવી ત્યારથી મારો (જન્મ થયો !”

એક અમેરિકન બહેનનો ભારતની સંસ્કૃતિમાં એ આટલી દૃઢ સુધી ત્યાગ કરવો એ આપણને પ્રેરણા લાગે છે કે એ બહેને ભારતે જોતું જોઈતું ન હતું.

21. 1941-42 22. 1942-43 23. 1943-44 24. 1944-45 25. 1945-46 26. 1946-47 27. 1947-48 28. 1948-49 29. 1949-50 30. 1950-51 31. 1951-52 32. 1952-53 33. 1953-54 34. 1954-55 35. 1955-56 36. 1956-57 37. 1957-58 38. 1958-59 39. 1959-60 40. 1960-61 41. 1961-62 42. 1962-63 43. 1963-64 44. 1964-65 45. 1965-66 46. 1966-67 47. 1967-68 48. 1968-69 49. 1969-70 50. 1970-71 51. 1971-72 52. 1972-73 53. 1973-74 54. 1974-75 55. 1975-76 56. 1976-77 57. 1977-78 58. 1978-79 59. 1979-80 60. 1980-81 61. 1981-82 62. 1982-83 63. 1983-84 64. 1984-85 65. 1985-86 66. 1986-87 67. 1987-88 68. 1988-89 69. 1989-90 70. 1990-91 71. 1991-92 72. 1992-93 73. 1993-94 74. 1994-95 75. 1995-96 76. 1996-97 77. 1997-98 78. 1998-99 79. 1999-00 80. 2000-01 81. 2001-02 82. 2002-03 83. 2003-04 84. 2004-05 85. 2005-06 86. 2006-07 87. 2007-08 88. 2008-09 89. 2009-10 90. 2010-11 91. 2011-12 92. 2012-13 93. 2013-14 94. 2014-15 95. 2015-16 96. 2016-17 97. 2017-18 98. 2018-19 99. 2019-20 100. 2020-21

1. 1941-42 2. 1942-43 3. 1943-44 4. 1944-45 5. 1945-46 6. 1946-47 7. 1947-48 8. 1948-49 9. 1949-50 10. 1950-51 11. 1951-52 12. 1952-53 13. 1953-54 14. 1954-55 15. 1955-56 16. 1956-57 17. 1957-58 18. 1958-59 19. 1959-60 20. 1960-61 21. 1961-62 22. 1962-63 23. 1963-64 24. 1964-65 25. 1965-66 26. 1966-67 27. 1967-68 28. 1968-69 29. 1969-70 30. 1970-71 31. 1971-72 32. 1972-73 33. 1973-74 34. 1974-75 35. 1975-76 36. 1976-77 37. 1977-78 38. 1978-79 39. 1979-80 40. 1980-81 41. 1981-82 42. 1982-83 43. 1983-84 44. 1984-85 45. 1985-86 46. 1986-87 47. 1987-88 48. 1988-89 49. 1989-90 50. 1990-91 51. 1991-92 52. 1992-93 53. 1993-94 54. 1994-95 55. 1995-96 56. 1996-97 57. 1997-98 58. 1998-99 59. 1999-00 60. 2000-01 61. 2001-02 62. 2002-03 63. 2003-04 64. 2004-05 65. 2005-06 66. 2006-07 67. 2007-08 68. 2008-09 69. 2009-10 70. 2010-11 71. 2011-12 72. 2012-13 73. 2013-14 74. 2014-15 75. 2015-16 76. 2016-17 77. 2017-18 78. 2018-19 79. 2019-20 80. 2020-21

1. 1941-42 2. 1942-43 3. 1943-44 4. 1944-45 5. 1945-46 6. 1946-47 7. 1947-48 8. 1948-49 9. 1949-50 10. 1950-51 11. 1951-52 12. 1952-53 13. 1953-54 14. 1954-55 15. 1955-56 16. 1956-57 17. 1957-58 18. 1958-59 19. 1959-60 20. 1960-61 21. 1961-62 22. 1962-63 23. 1963-64 24. 1964-65 25. 1965-66 26. 1966-67 27. 1967-68 28. 1968-69 29. 1969-70 30. 1970-71 31. 1971-72 32. 1972-73 33. 1973-74 34. 1974-75 35. 1975-76 36. 1976-77 37. 1977-78 38. 1978-79 39. 1979-80 40. 1980-81 41. 1981-82 42. 1982-83 43. 1983-84 44. 1984-85 45. 1985-86 46. 1986-87 47. 1987-88 48. 1988-89 49. 1989-90 50. 1990-91 51. 1991-92 52. 1992-93 53. 1993-94 54. 1994-95 55. 1995-96 56. 1996-97 57. 1997-98 58. 1998-99 59. 1999-00 60. 2000-01 61. 2001-02 62. 2002-03 63. 2003-04 64. 2004-05 65. 2005-06 66. 2006-07 67. 2007-08 68. 2008-09 69. 2009-10 70. 2010-11 71. 2011-12 72. 2012-13 73. 2013-14 74. 2014-15 75. 2015-16 76. 2016-17 77. 2017-18 78. 2018-19 79. 2019-20 80. 2020-21

1. 1941-42 2. 1942-43 3. 1943-44 4. 1944-45 5. 1945-46 6. 1946-47 7. 1947-48 8. 1948-49 9. 1949-50 10. 1950-51 11. 1951-52 12. 1952-53 13. 1953-54 14. 1954-55 15. 1955-56 16. 1956-57 17. 1957-58 18. 1958-59 19. 1959-60 20. 1960-61 21. 1961-62 22. 1962-63 23. 1963-64 24. 1964-65 25. 1965-66 26. 1966-67 27. 1967-68 28. 1968-69 29. 1969-70 30. 1970-71 31. 1971-72 32. 1972-73 33. 1973-74 34. 1974-75 35. 1975-76 36. 1976-77 37. 1977-78 38. 1978-79 39. 1979-80 40. 1980-81 41. 1981-82 42. 1982-83 43. 1983-84 44. 1984-85 45. 1985-86 46. 1986-87 47. 1987-88 48. 1988-89 49. 1989-90 50. 1990-91 51. 1991-92 52. 1992-93 53. 1993-94 54. 1994-95 55. 1995-96 56. 1996-97 57. 1997-98 58. 1998-99 59. 1999-00 60. 2000-01 61. 2001-02 62. 2002-03 63. 2003-04 64. 2004-05 65. 2005-06 66. 2006-07 67. 2007-08 68. 2008-09 69. 2009-10 70. 2010-11 71. 2011-12 72. 2012-13 73. 2013-14 74. 2014-15 75. 2015-16 76. 2016-17 77. 2017-18 78. 2018-19 79. 2019-20 80. 2020-21

સત્ય અને પ્રમાણિત જીવન વહેવાર :

આ વિષયો અગે વિશેષ ચર્ચા કરવાની રહેતી નથી. આ બંનેનો ઉકેલ નૈતિક લોકસંગઠનો દ્વારાજ ચર્ચા શકે છે. આજે મનુષ્ય સાથે કેટલાક રાષ્ટ્રોના મજૂરોનાં સંગઠનોનું જોડાણ છે. ખેડૂતોના પશુ દેશ-પરદેશના સંગઠનો છે. પણ તેમની દષ્ટિ સ્પષ્ટ અને નૈતિક નથી; તેમજ એ બધાનું સકલન નથી. અમેરિકામાં ખેડૂતોનું સંગઠન ખરું. તેઓ દાન-હયામાં માને છે પણ ફેવળ રાષ્ટ્રની દૃષ્ટિએજ ચાલે છે. આપણે ત્યાં ખેડૂત મડળો છે તેમજ નૈતિક દૃષ્ટિએ એક ચતુ જોઈએ. તે પછી વિદેશના ખેડૂત મડળો સાથે જોડાણ કરવું સહેલું પડે.

सावरकुंड्यामां सेक्सरेखा, धनिकमश ॥ गजगनी रज्जु अंगे
हरियाद करता तेपारीओ मारी पासे आग्या न तेमने कहु : मारा
अनुगत पमाणे तगे संगठन करो, अंगारण घडा, नोतिक नियमो पांमो
जेलः विपर गडम रेखा अगे नरको करो के पोतानी आगकमां
हेमशर्म गजगने आठला आशीशुं तो मरकारने विभास गेसरो. प
के रज्जु माय तो तगे आदिमक लडत गजगनी शके. तेमां जेदू
मकम तमने रेखा आपगे पण तेओ मगठित न मरि शक्या.

આપણે મેદમ દોહલ માણુમને નીતિ અને પ્રમાણિકતા વિષ
દેવુ અહુ મુકેવ અર્ધ પત્રુ ઝે મેદમજર શરેમમાં માણુમમાત્રે આ
પ્રકારના મેલા — મદમમાર્ગના, મજૂરોના — નૈતિક સમઠનો તેમજ આમડાંમ
મેદમનો માલક — મજૂર સમઠનો તેમા કરવાનું ફરીએ કરીએ તેનું એ અ
વશ્ય તે, મજૂરોના આ આરે મુલોનું મકલન થવું શકે.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।
नमः सर्वज्ञाय सर्वभूतार्थवे ।
नमः सर्वेश्वराय सर्वशक्तये ।

દવાણુથી પડદો-લાજ દોડી ન શકે. (૨) કદમીઓ અને ગામકો
ગેણાં ટોણાં મારે અવિશ્વાસથી જુએ વગેરે થાય, ત્યારે કાર્યકર પોતાને
આગદ લાદી ન શકે; અને (૩) જો લાદવા જાય તો સ્ત્રી-સન્માન
દાનિ પહોંચે—આદિસાને દાનિ પહોંચે અને જો લાજ ચાલુ જ રહે તે
સ્ત્રી-પુરુષને સામાજિક કામોમાં પરસ્પર પ્રેરક મવામાં દાતિ થાય ! આ
વખતે ખરેખર મુજવણ ચતી હોય છે.

આ ઉપરાંત બીજાં બે આગદો છે તે કાર્યકરોએ રાખવા જરૂરી છે :—

(૧) અસ્પૃશ્યતા નિવારણ; માનવ માનવ વચ્ચે ભેદની દિવાલ
નહીં રાખવી.

(૨) ખાદી આમોઘોગનો આગદ.

આમાં પણ પતિ-પત્ની વચ્ચે સંઘર્ષ થવાની શક્યતા છે તો ત્યાં
શુ કરવું એ સવાલ નડે છે ?”

આ અંગે શિબિરાર્થીઓમાં ખૂબ ચર્ચા ચાલી અને અંતે પૂ.
સંતખાલજીએ સંશોધન મૂક્યું તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે :—

કાર્યકરોને માર્ગદર્શન :

પૂ. સંતખાલજી : “આપણા પ્રેમને લઈને આપણે નજીકનાં
એટલે પત્ની-પાત્ર ઉપર નૈતિક દબાણ કરીએ તો તે ક્ષમ્ય છે. દા. ત.
અસ્પૃશ્યોની માફક થોડાક દિવસ ધરમાં રહીએ તો નૈતિક દબાણ હિંસક
નહીં થાય; અને પત્નીને આજે નહીં તે થોડા દિવસો બાદ વાત ગળે
ઊતરશે ખરી.

ખાદીમાં પણ ઝીણી, રંગીન વગેરે જાતો આવતી હોઈને એ

પશ્ચિમનું ઉત્તરમાં. આમ આ આખીયે પ્રગ્ન તે સંસ્કૃતિના અમરતત્ત્વોનું પાન કરતી રહી. એટલે કેવળ ધર્માચાર્યોએ ‘બૌદ્ધિક સંપત્તિ’ના મોદને છોડવાની વાત કરી, એટલું જ નહિ પણ તે સદી દર સદીએ કોઈને કોઈ સંતના મુખે ગવાતું ગયું. સારી વાતોનો એટલો બધો મુંદર સમન્વય અહીંની સંતવાણીમાં મળે છે કે તેને અલગ-અલગ સંતની રચના કહેવા કરતાં ભારતીય સંસ્કૃતિની રચના કહેવી ઠીક થશે.

વિશ્વને પ્રેરણા આપવા માટે ભારતીય સંસ્કૃતિને જ લેવાનું એક જ કારણ છે કે તેનામાં જ્યાં એક તરફ સનાતન સત્યોને સંધરવાની શક્તિ છે ત્યાં નવીનતાને અપનાવી લેવાની અદ્ભૂત શક્તિ રહેલી છે. એ જ કારણે ગાંધીજી રશ્કિન-ટોલ્સ્ટોયથી પ્રભાવિત થઈને “અહિંસા”નો પ્રચાર કરી શક્યા અને વિનોબાજી લોહિયાળ ક્રાંતિ વગર ‘બ્રહ્મન’ જેવી વસ્તુ સર્જી શક્યા. એટલું જ નહીં “લોક શાંતિ અને સુખાકારી માટે સતત સંઘર્ષ” જરૂરી નથી !” એ વાત આજે સંઘર્ષમાં માનતા સામ્યવાદી દેશોને પણ સ્વીકારવી પડી છે. આમ આ સંસ્કૃતિ વિશ્વના માનવને પ્રેરણા આપવાનું અદ્ભૂત બળ દાખવે છે અને વિરોધીઓને પણ પોતાનામાં સમાવી લેવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

એની વિરુદ્ધ પાશ્ચાત્ય સભ્યતા કે નાગરિકતા અથવા સામ્યવાદને પણ લઈ એ તો તેમનામાં લોકજીવનને પરિમાર્જન કરવાના અને ટકી રહેવાના શુભે જોવા નથી મળતા.

સંસ્કૃતિનું પહેલું કામ છે વિશ્વકુટુંબની ભાવનાનો પ્રચાર કરવાનું ! સભ્યતા કે નાગરિકતા અથવા સામ્યવાદમાં એ ભાવ જાગતો નથી. બાળક મોઢું યાય કે બિડી જાય, અલગ યાય. પછી ભલે મા-બાપને છેલ્લાં દિવસોમાં કોઈ જુદા શાળા કે હોટલોમાં રહેવું પડે ! એ છે પાશ્ચાત્ય સભ્યતા ! સામ્યવાદી દેશોમાં તો ફરજિયાત રીતે દરેકને અલગ રાખવામાં આવે છે. માતા પણ કામે જતી હોઈ, તેના બાળકનો ઉછેર અલગ શિશુ-શાળામાં કરવામાં આવે ! ગાય વીંચાય ત્યારે તેના દૂધ

તેને અલગ-અલગ સત્તર વ્યાખ્યાનો વડે બહુ જ ઊંડાણથી છપ્પ્યો છે. અને બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે તેની રજૂઆત કરી છે. સાથે શિગિરાર્થાઓની ચર્ચા-વિચારણાએ પણ વિષયને વધુ સ્પષ્ટ કર્યો છે.

વિષય એટલો બધો રસપ્રદ અને ઊંડાણથી ભર્યો હતો કે તેના સંપાદનમાં ધણો જ સમય લાગ્યો છે; પણ એનાથી વ્યક્તિગત રીતે મને જે લાભ થયો છે તેવો જ લાભ આ વિષય આંગે દરેકને થશે એવી મને શ્રદ્ધા છે. આ વિષયને મેં સૂત્રની શ્રદ્ધા સાથે ગ્રહણ કરેલ છે અને “ભારતીય સંસ્કૃતિ”નું વિશદ્દર્શન હું પામી શક્યો છું. એવી સંસ્કૃતિના પ્રચારક અને આચરણશીલ એના વાચકો બનશે એવી મને શ્રદ્ધા છે.

મહાવીર જયંતી
તા. ૬-૪-૬૩
જૈન-બોર્ડિંગ હોમ
મદ્રાસ

—ગુલાબચંદ જૈન

દલે વિખરાલ્યોમાં લોકશાહી વ્યવસ્થા મુજબ બનતી જાય છે ત્યારે
 વ્યવસ્થાને ધરાવતું જ મુખ્ય કામ અગત્યનું બન્યું છે. એટલે જોગના નીતિનાં
 ખાવા પર સંગ્રહનો બનાવવાં જોઈએ. એ સંગ્રહનો સતત સાથે રહેને
 વિદ્યાન કરતાં રહે તે માટે; તેનું સંગ્રાહન આજના યાજ્ઞો કે જે
 રચનાત્મક કાર્યકરો કહેવાય છે તેમની બનેલી સંસ્થાના દાયમાં મુકતું
 જોઈએ. અને રચનાત્મક કાર્યકરોની સંસ્થાને પણ માર્ગદર્શક પ્રેરણા મળતી
 રહે તે માટે સાધુસતોએ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. દુનિયાબરનાં શાળાની
 અશુદ્ધિઓ દૂર કરવા માટે પણ સાધુસતોએ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

આ સાધુસતો સર્વોચ્ચ પ્રકારે સમજે, અને તે માટે સાથે જોડી
 વિચાર નિમિત્ત કરી રહે તે માટે સવત ૨૦૧૭ ના ચાતુર્માસમાં શુભર્ષિમાં
 માદુમા (સર્વરચાટી) મુકામે સાધુ-સાધ્વી અને સાધક-સાધિકાઓનો
 એક શિબિર યોજવામાં આવેલો. તે સતત ચર માસ આજ્યો, તેમાં
 જે પ્રવચનો મર્ચા વ. આદ્યાં તેનું પૂરતક આશરે સકરન ચાપ નો
 ખીજા સાધુ સાધ્વી, સેવકો અને પ્રજાને તેમાંથી હપયોગી માર્ગદર્શન મળે
 તેવી ધાખાં વર્ગજીનેલો સામગ્રી મળી આવી. ખાસ કરીને પૂ નેમિયંદ્રજી
 મદારાજની જેવી તીવ્ર દૃષ્ટિ દત્તી. પરંતુ આદલા જમ્યા સાદિત્યને
 તેવાર કરવું, તેનું સંપાદન કરવું, અને પછી છપાવવું તે ધણ અપરું કામ
 હતું. તેને માટે સમય જોઈએ અને સદાય માટે નાણાં પણ જોઈએ.
 આની વિમાસણ ચાલતી હતી. પણ જે કામ કુદરતે મમત્ત દોષ છે તે
 કામને આમળ વમારવા કુદરત જ કોઈકને નિમિત્ત બનાવી પ્રેરણા આપે છે.

માદુમાના આ શિબિરમાં રીવમાં રહેતા શ્રી મણિમાર્ગ સદ્મીયદ
 સોખડવાળા પ્રથમથી રમ લેતા હતા. તેમને મુનિથી સંત્યાસજી
 ઉપર અપાર શ્રદ્ધા છે. મદારાજની જે ધર્મકાવ્ય કરી રહ્યા છે તે
 આજના મુજે ખૂબ જરૂરી છે તેમ તેઓ માને છે. એટલે શિબિરનાં
 કામોમાં અનેક રીતે તેઓ હપયોગી થતા હતા. તેમણે કહ્યું
 કે " મદારાજનીના આ શિબિરપ્રવચનો પુસ્તકરૂપે છપાય અને
 સાધુસતોને અપાય તો તેનો લાભ તેમના જીવનવિકાસમાં તો થાય જ

પ્રસ્તાવના

જગત ભારતને ધર્મપ્રધાનદેશ કહે છે અથવા આધ્યાત્મિક ભૂતી તરીકે વર્ણવે છે. આથી કેટલાંય આંતરરાષ્ટ્રીય સમાજ આગ્રણીય છે કે એકવાર ભારતમાં જન્મ મળે તો કેવું સારું! દુનિયા કોઈપણ રાષ્ટ્રમાં પેદા થઈ શકે, એના કરતાં વધુમાં વધુ સંતો અને ભક્તો ભારતમાં પેદા થાય છે, થયા છે અને થાય એવી પરિસ્થિતિ છે. છેલ્લે છેલ્લે મહાત્મા ગાંધીજીએ દુનિયાભરતું ભારત તરફ ધ્યેય બેઠ્યું. ગાંધીજીએ સાફ સાફ કહેલું :—‘હું ભારતીય પ્રયોગદાતા જગતની સેવા કરવા માગું છું.’ અને એથી જ એમણે ખીજ સંદર્ભે આ વાક્ય વાપર્યું છે :—“હું હિંદી છું તેના કરતાં પહેલાં હું હિંદુ છું.” હિંદુ શબ્દ કોઈ એક દેશનો કે કોમનો વાચક નથી. હિંદુ શબ્દ સાચા અર્થમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. મુસ્લિમ લાઈઓએ મુસલમાન શબ્દને કોમી ઝૂનનના અર્થમાં વાપર્યો, તે પ્રતિક્રિયારૂપે કેટલાક હિંદુઓએ આવેશમાં આવી જઈ વળતા ઝૂનન રૂપમાં હિન્દુ શબ્દને વિકૃત બનાવી દીધો. તે વળી જુદી વાત જગતના બધાય ધર્મો હિંદમાં આદરસ્થાન પામી શક્યા છે. તે ઇતિહાસિક સિદ્ધ વાત છે. આનું મૂળ કારણ આ દેશમાં વિકસેલી સંસ્કૃતિ છે, તેનું નામ છે ભારતીય સંસ્કૃતિ.

સંસ્કૃતિ અને ધર્મ

સંસ્કૃતિ અને ધર્મ બન્ને શબ્દોને કાકા કાલેલકરે સોનું અને ધરણું એ ઉપમા આપી છે. વાત સાચી છે. જો આપણે ધર્મને સંસ્કૃતિ કહીએ, તો સંસ્કૃતિ એ ધર્મના ઘાટે ધડાયેલું ધરણું છે. ખીજ શબ્દે કહીએ તો ધર્મનો વ્યક્તિગત અને સમાજગત એવા વિશ્વવ્યાપી જીવનનિર્માણમાં જે નક્કરપુટ લાગી જાય છે, તે જ છે સંસ્કૃતિ. ભારત સંસ્કૃતિમાં એક એવી અનન્ય પ્રાણુશક્તિ રહેલી છે કે જે દુનિયાનું શુરુ અથવા માર્ગદર્શક બની શકે તેમ છે. આથી જ આ

સુસંસ્થાઓ તથા વિરલ વિભૂતિઓનો અસરકારક સંબંધ જોડવાનું કામ ખાસ કરવું પડશે. એટલું જ નહીં કે બલકે કેટલીક પાયાની સંસ્થાઓ નવેસરથી ઊભી કરીને એમને વિશ્વવ્યાપક બનાવવાનું કામ પણ સાથોસાથ કરવું પડશે. અલખત આ ભગીરથ કામ કોઈ એકલદોકલનું નથી. પણ દુનિયાનાં સદ્ભાગ્યે ભારતમાં વિશ્વને જોડતી એક શુદ્ધ રાજકીય સંસ્થા ઊભી થઈ ગઈ છે અને તેને ગાંધીજીએ ભારતીય સંસ્કૃતિ ને અનુરૂપ વ્યાપક ધર્મનો પુટ પણ આપ્યો છે. ઇન્દુક જેની પાછળ રહી ગયેલા વર્ગના શ્રમજીવી જનતાની સંસ્થાએ પણ ભારતના મજૂરોનું અનેાખું વ્યક્તિત્વ જગતના યોગાન આગળ અમુક અંશે બતાવી આપ્યું છે. આવી જ રીતે ભારતનાં ગામડાંનું પ્રતિનિધિત્વ ખેડૂતો જગતમાં વ્યક્ત કરી શકે એવો પ્રયાસ જારી રહ્યો છે. જ્યારથી ભારત પર ચીનનું આક્રમણ થયું ત્યારથી ભારતના લોકસેવકોમાંથી તથા સાધુઓ કે સંતોમાંથી પણ અહિંસક ક્રાન્તિના પ્રયોગો તરફની રુચિ સારી પેઠે વધી છે. ત્યારે હમણાં એક માસિકે લખ્યું છે, તેમ શુદ્ધિ પ્રયોગના અનુભવેલા સામુદાયિક અહિંસક પ્રયોગોમાંથી અહિંસક ક્રાન્તિનો મસાલો જગતને સારી પેઠે મળી રહેશે. ટૂંકમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ પર ચઢી ગયેલી રાખ ઊડી જઈ એની બીતરમાં રહેલી ઝગમગ જ્યોતને વિશ્વના માનવ જગતમાં ફેલાવાનો આજે સ્વોત્તમ મોકો છે.

દરેક પુસ્તકની જેમ આ પુસ્તકમાં સાધુસાધ્વી શિબિર વ્યવસ્થાપક સમિતિ, પ્રકાશક, સંપાદક બાદશ્રી શુભાષચંદ્રભાઈ તેમ જ પ્રિય નેગિમુનિએ જે દાર્દિક મહેનત લીધી છે, તેની વાચકો કદર બૂલશે નહીં, એની મને ખાતરી છે.

તા. ૨૩-૮-૬૩
અહિંસા મંદિર,
દિલ્હી - ૬.

‘સંતબાલ’

સોફિસ્ટ મંતર, જે સંસ્કારોથી ગાય છે; તેને આપણે
 સર્વોચ્ચ સંસ્કૃતિ ક્રિયાને બારનના લોકોના હૃદયનું
 છે, તે અને વિચારવાનું છે. આપણે આપણે દેશીના
 રોય છે, આ સંસ્કારો ધડકા પાડ્યાનો એક જ
 પોતાની રીતે સારા કહેવાયે. એ એક
 બાહ્ય લોકોની નજરે સારું હોય તે
 ન સારું; જે આપણાઓને સારું લાગે તે
 એ તેને સારું લાગે તે યુગપિયનોને
 પોતાની રીતે નાગી રીતે રહેવા માટે ચોક્કસ
 આપણાની ને યુગ્ય પોતાનું ધનર કરે છે.
 આ સંસ્કૃતિ છે.

આ હૃદયમાં વિતે છે તેના હિપર પળ જુદી
 આપણે જાણાય છે. એમને એક બાળક
 કેટલાક સંસ્કારો એના પૂર્વજના એનામાં
 મા-આપણા વંશ પર પડ્યાગતના સંસ્કારો
 આપણના સંસ્કારો મળે છે. આ સંસ્કારો
 તેના સ્વભાવ ધડકા છે અને ધીમે ધીમે
 ચોક્કસ માનવ સમુદાયમાં આવે છે,
 આમ સંસ્કાર, દેવ અને સ્વભાવ પછી
 તેનો પ્રશ્ન આપણે ત્યાં એક વાત યાદ
 એક પુસ્તક વાંચવા મળ્યું. તેમાં એક
 પાસે જાય છે અને કહે છે કે આમે
 આપણા છીએ. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે
 તેના સંદર્ભમાં નાનાબાઈએ દાખલો

સભ્યતાને વિસારી દેવામાં આવી ન હતી પણ, તેના દરતાં સંસ્કારને વધારે મહત્વ આપ્યું હતું. અહીં સંસ્કારને સામે રાખીને સંસ્કૃતિનું ધડતર થયેલું. ત્યારે પશ્ચિમમાં સભ્યતાને વધારે મહત્વ આપવામાં આવ્યું હતું. એટલે ત્યાં સમાજ કે દેશમાં સભ્યપણા અને સભ્ય વધારાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે; પરિણામે સંસ્કૃતિ - વિરુદ્ધ અનિષ્ટો આલતાં દોષ તો તેના પ્રતિ દુર્લક્ષ સેવવામાં આવ્યું. પરિણામે આજે પશ્ચિમનો સમાજ સભ્ય ખરો—નાગરિક બાવનાથી સભર ખરો; પણ ત્યાં દારુ પીવો; સમાજમાં પાવો એ સભ્યતા મનાય છે તેમ જ ચારિત્ર્ય તરફ તો લદ્દ બહારનું દુર્લક્ષ સેવવામાં આવે છે. સભ્યતાના નામે જે 'નૌંદય'—પ્રતિભોગિતાઓ આલે છે તેમાં લદ્દબહારનાં નારી દેદનાં અર્ધ-નગ્ન પ્રદર્શનો જ થાય છે. આમ થવાનું મૂળ કારણ તો ત્યાં સભ્યતા એટલે મોટા માણસોની વિલાસી રહેણી-કરણી અને તેનું અનુકરણ, એમ થયું. જ્યારે માણસોની રીતમાત આદર્શ અને તો એ જ સમાજની સભ્યતાનો કેવો વિકાસ થઈ શકે ?

આ સભ્યતા કે જેને આપણે બદ્ધ સંસ્કૃતિ કહીશું તેનાથી ભારતની સંસ્કૃતિ કે જેને સંત સંસ્કૃતિ કહીએ છીએ તે ઘણી દૂર છે. આહી પણ સભ્યતાને વિસારવામાં આવી નથી. પણ સભ્ય (civilized) કોણ ? એને સર્વ પ્રથમ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે :—

‘ સમાયાં સાધુઃ સમ્યઃ ’

—સમા-મગાવતી વચ્ચે જે સાધુ-સંત-સન્ન્યસ છે તેજ સભ્ય છે. આવો સન્ન્યસ એટલે તે કાળે જીવી રહિ-સિદ્ધિએ તેને ત્યાગનારો; અથવા તો તેની મર્યાદા કરનારો એમ મનાવું. આવો સાધુ કે સન્ન્યસ પુરુષ ધાર્મિક મનાવો. એટલે અહીં સંસ્કારનો આદર્શ સંત-શ્રવન બન્યું. પરિણામે અહીં શ્રવનને હૃદય બનાવવાનું ધડતર સંસ્કારો મારફત થયું—તે સંત સંસ્કૃતિ બની.

ભારતીય સંસ્કૃતિની સ્થાપિતા શાથી ?

ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશેષતા એટલા માટે છે કે તેણે વિશ્વને

પરિવર્તન સીધતા આપણે કહેશું. પિતા પુત્રને બોધ આપે છે, વાત સાચી છે કે, પિતાનો અનુભવ વધારે પણ યુગ પ્રમાણે પણ પિતાને બોધ આપી શકે છે. એટલે જ કહ્યું છે—“The Child is a Father of a man.” બાળક માણસનો પિતા છે. ત. પિતા કહે છે કે સૂયં ફરે છે; છોકરો કહે છે સૂયં નહીં પણ સૂયો ફરે છે. આમ તેનો તાળો મેળવવો પડશે. કોઈ કહેશે જૂની જાણ સારી, કોઈ કહેશે આજનું શિક્ષણ સારું. આ બન્નેનો તાળો આપીને આગળ વધવાનું છે. જે સંસ્કૃતિ ટકે છે તે જીવનવ્યવસ્થાનું. અનુભવો અને નવાં વિજ્ઞાનોનો મેળ સાધીને આગળ વધે છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિનો ઉદ્દગમ :

ભારતીય સંસ્કૃતિ તરીકે આપણે જે સંસ્કૃતિને ઓળખીએ છીએ તેનો ઉદ્દગમ મૂળે આર્યપ્રજ્ઞથી થયો; એમ કહી શકાય. આર્યપ્રજ્ઞ મધ્ય એશિયામાંથી નથી શાખાઓમાં ફેટાઈને વહેંચાઈ ગઈ. એક શાખા યુરોપમાં ગઈ. યુરોપ નાગ પણ “આર્ય” શબ્દનો અપભ્રંશ છે. બીજી શાખા ભારતમાં આવી. ભારતનું મૂળ નામ ‘આર્યાવત’ ગણાવું. ત્રીજી શાખા ઈરાનમાં ગઈ. ઈરાનનું પ્રાચીન નામ ‘આર્યાવત’ હતું. જે બદલતાં ઈરાન થયું. ત્યાંથી એક શાખા આરબ પ્રદેશમાં ગઈ. આ આરબ શબ્દ પ્રાચીન ‘આર્ય’ શબ્દનો અપભ્રંશ છે. તે ઉપરાંત પણ તે આર્ય પ્રજા જુદા જુદા પ્રદેશોમાં વહેંચાઈ ગઈ.

આર્ય પ્રજાએ પોતાની સંસ્કૃતિનો ખાસ આગવી ઢાંચે વિકાસ કર્યો હોય તો ભારતમાં આવીને; તે ભારતીય સંસ્કૃતિ કહેવાઈ. અહીંના પ્રાચીન લોકો તેમ જ વર્ષો વહેવા સાથે ભારતીય પ્રજા અનેક લોકોના સંસર્ગમાં આવી. તેણે જેવા જર્મન જે તો અનેક ધર્મના લોકોના સંસ્કારોને પાતાનામાં મેળવ્યા. એટલું જ નહીં; ધણી અશુદ્ધિઓને પણ સાફ કરી. જેમ ગંગા નદી બ્યાં. બ્યાંથી વહી ત્યાં ત્યાંની આસપાસની જ નદીઓના પાણીને સમાવતી આગળ વધતી ગઈ છે; તેમ

પણ અને શાસ્ત્ર વિશિષ્ટજ્ઞને સોંપી દીધું. વાલીનું સત્ત્વ હતું પણ કુમોરને આપી દીધું. ગાંધીજી આદિના મવા વધીવાન કરવા પણ કેસ રડના સડતા બીજો જ કેસ સડવા મંડી પડ્યો. અસીસે 'પણ' : 'અમારો કેસ મુદ્દાને આ બીજું શું લીધું છે ?'

તો તેમણે કહ્યું : "તમે મારે ભારત માટે લડ્યું છે. આ જમાનામાં કાળા પોળાના બેદ આટલી દદ મુખી ?"

'ગાંધીજીએ આત્મનિરીક્ષણ કર્યું. તેમને લાગ્યું કે દક્ષિણે આથે ને આગડેડે હરવામાં આવે છે. તેમને દર રાખવામાં આવે છે તેનો જ ખડો આદી પડે છે. એટલે તેમણે વિચાર કર્યો કે માનવ-માનવભેદ મને બાહ્યજાતી કાદવો ભેદ છે. રંગભેદ પણ નહીં અને જાતિભેદ પણ નહીં તેમણે તો લોકોને કહ્યું કે જે દેશમાં રહે તે દેશના યર્મને રહે. તો એ દેશવાળા કાદી શરવાના નથી. સુન્દીલા ગાંધીને આફ્રિકાના લોકો કાદતા નથી કારણ કે એ તેમના યર્મને રક્ષા છે. એવું જ દિલીઓનું છે - તેઓ જ્યાં કમાતા દોષ ત્યાંના યર્મને રક્ષી શકે છે. પ્રાચીન પ્રજા જેવું નથી કે કમાવા કપણા અને હોષ્ટકા કરી, બાઈઓને સલામીને શાસન કરવા લાગ્યા, એવું કારણ ભારતની સંસ્કૃતિ છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિની ધારી વિશેષતાઓ છે. પણ મુખ્યત્વે બે વિશેષતાઓ આપણે તારી શકીએ છીએ :—

(૧) ધર્મ-સહિષ્ણુતાનો પ્રચાર : ભારતીય સંસ્કૃતિએ બધાએ ધર્મને પરસ્પરની શુભેચ્છા અને વિશ્વાસ વડે રહેવાનો પાઠ બખાળ્યો છે. એના તો અનેક પ્રમાણો મળી આવે છે. એક કથનિપદકારે કહ્યું છે :—

गयामनेक वर्णानां क्षीरस्य सत्येकवर्गता ।

क्षीरवत् पश्यत જ્ઞાનં લિંગિનસ્ય ગર્વા મયા ॥

—એટલે જેમ માથો જુદા જુદા રંગની દોષ છે; પણ બધાનું દૂધ એક રંગનું દોષ છે તેમ જુદા જુદા મહાપુરુષોએ સ્થાપેલ ધર્મો જુદા જુદા હોવા છતાં બધાનું જ્ઞાન એકસરખા દૂધ જેવું છે.

અહીં પહેલાથી જ લરવામાં આવી છે. એટલે જ અહીંના સંસ્કૃતિઓએ કેવળ પૃથ્વીને જ નહીં પણ ત્રણે લોકને સ્વદેશ કહીને બિરદાવ્યો છે :—

‘સ્વદેશો ભુવનંત્રયમ્’

ત્રિ-ભુવન-ત્રણે લોક સ્વદેશ છે, તે સાથે જ ભારતીય સંસ્કૃતિના અમર ગાયકે ગાયું છે :—

માતા ભૂમિ: પુત્રોઽહં પૃથિવ્યા:

—એટલે કે સમગ્ર વસુંધરા આમારી માતા છે અને અમે એ ધરતીમાતાના પુત્રો છીએ. આ નાદ જોને આખું વિશ્વ પોતાનું લાગે તેજ ગળતી શકે; અને તેજ જોઈ શકે કે :—

‘યત્ર વિશ્વં મવત્યેકનિઽમ્’

—જ્યાં આખું વિશ્વ એક માળા રૂપે બને છે. આ કેવળ શ્લોકોમાં કે સાહિત્યમાં રહેલી વાતો નથી પણ ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશેષતા બરેલી હિન્નજવળ પરંપરા છે.

પ્રારંભમાં આર્ય લોકો જ્યારે દિશમાં આવ્યા ત્યારે અહીં વસતી નાગ - અમુર તેમજ દક્ષિણની દ્રાવિડ વ. અનાર્ય જાતિ સાથે પરસ્પરના વહેવારમાં અંતર જોધને અગ્રદિષ્ટતાના કારણે અથડામણો થઈ હશે; પણ બાદમાં તો આર્ય જાતિના લોકોએ અહીં વસતી પ્રગ્નઓ સાથે એવો સમન્વય કર્યો કે આજે આર્ય અને અનાર્ય જેવા બેદો રહ્યા નથી. તેમણે પરસ્પર પ્રેમ અને મિત્રી સંબંધ સ્થાપ્યો અને એક ખીજની સાથે સંપત્તી રહેવાનું તેમને શીખવ્યું; તેમજ રહેણી-કરણીમાં પણ સુધારો કર્યો. આમ આર્ય-અનાર્યનો સમન્વય એ ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રથમ ચરણે થયો. આર્યોએ પણ અનાર્યના દેવ મહાદેવ વ. ને પણ પૂજનીય માની તેમના પ્રતિ આદર રાખવાનું સૂચવ્યું.

પ્રાચીન આર્યોએ જ્યારે સિંધુ અને ગંગા નદીની ખીણોમાં વસવાટનો પ્રારંભ કર્યો અને રાજ્યોએ ચક્રવર્તીપણું મનાવવા માટે પ્રયાસ કર્યો.

વેપાર ખેડતા હતા. પણ સાથે સાથે ભારતના ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો અચૂક પ્રચાર પણ પોતાના આચરણ દ્વારા વિદેશના લોકોમાં કરતા હતા. પૂર્વના દ્વીપો જાવા (યવદ્વીપ) સુમાત્રા, લંકા, બાલિ. હિંદી ચીન, સિયામ વ. ઉપર આજે પણ સ્પષ્ટપણે ભારતીય સંસ્કૃતિની છાપ છે; એટલું જ નહીં તેમના ધર્મસંસ્કારો ઉપર પણ હિંદુનો સ્પષ્ટ પ્રભાવ છે.

હિમાલયમાં પણ ઉત્તર પશ્ચિમ દિશાથી ખેતર અને ખેતન ધાટી પસાર કરીને વણઝારાની ટાળીઓ આવતી. ફક્ત કારસ નહીં, ચીક, રોમ અને મિસરના દેશોનો પણ સાંસ્કૃતિક સંબંધ અહીં સુધી હતો. દરિયાવાટે કારસ અને અરબના સાગરો પાર કરી હિંદી વહાણો જતા. અશોકના સમયમાં તો જે ધાર્મિક-પ્રચારસંધા ગયા તેણે ઉત્તર ભારતમાંથી કાશ્મીર, અફઘાનિસ્તાન, મગોલિયા અને ચીનમાં જઈને તેનો પ્રચાર કર્યો.

જૈન શાસ્ત્રોમાં હિંદની દક્ષિણ-પશ્ચિમ આવેલા ટાપુઓના રાજકુમાર આદ્રકુમારના હિંદ આવાગમનની વાત આવે છે. આ બધો પ્રદેશ માડાગાસ્કર કે ત્યાંની આસપાસનો છે. આ બધા કારણોસર ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રવાહો જગત ઉપર એક યા બીજી રીતે ફરી વળેલા.

ભારતીય સંસ્કૃતિનો પ્રારંભ

ભારતીય સંસ્કૃતિનો પ્રારંભ આપણે જ. ઋષભદેવથી કરી શકીએ છીએ. ઋષભદેવને ભારતના બધા ધર્મો માન્યતા આપે છે. તેમણે સર્વપ્રથમ સંસ્કૃતિનું શ્રી ગણેશ કર્યું હતું. પણ આજે જે વિકસિત સંસ્કૃતિનો આપણને પરિચય મળે છે તેનો કાળ શ્રી રામચંદ્રજીથી ગણી શકાય. આ કાળ સાથે ઇતિહાસની કડીઓ પણ મળે છે. એટલે ભારતીય સંસ્કૃતિના બે વિભાગ પ્રાગુ-ઐતિહાસિક અને ઐતિહાસિક કરી શકાય છે. ખાસ તો સમન્વયની દૃષ્ટિએ જોવાં જઈએ તો ભગવાન રામચંદ્રજીએ આર્ય-અનાર્યનો સમન્વય કર્યો હતો અને ભારતની જે આગવી સંસ્કૃતિ છે તેના તેઓ ધડવેયા હતા, એમ માની શકાય.

[૨]

ભારતીય સંસ્કૃતિનાં અંગો

આ દેશની સંસ્કૃતિ જોવા માટે રામયુગથી લઈને માધી-યુગ સુધીનાં સળંગ ઇતિહાસ આપણે જોવો પડશે. સાતત્ય-રક્ષાનો જોખ્યાલ આવી જાય તો તે પ્રમાણે પરિવર્તન થઈ શકે, એ પણ ખ્યાલ આવે કે જાપાની સાથે સુમેળ રાખવા દોષ નો ક્યાં અને કેવું તેમજ કેટલું પરિવર્તન વિવેકસર કરવું જોઈએ ! આને વધુ વિસ્તારથી સમજવા માટે આપણે સંસ્કૃતિના આઠ અંગો મૂક્યાં હતાં. એ અંગો ઉપર વિશેષ વિવેચન કરવાનું છે.

[૧] વિશ્વકુટુંબિતાની ચતુરંગિણી :

ભારતીય સંસ્કૃતિનો મુખ્ય આધાર અને કીટુંબિક જીવનનો પાયો જોવા જઈએ તો આ વિશ્વકુટુંબિતાની ચતુરંગિણી છે. જેના કારણે માણસ ન કેવળ પોતાના કુટુંબ સાથે, પાડોશ સાથે અને આત્મમાં મદેમાન સાથે પણ આત્મપ્રેત યજ્ઞ રહી શકે. સંસ્કૃતિની આ ભાવના ભારતમાં જોવા મળે છે ત્યારે પશ્ચિમમાં એ ભાવના જોવા મળતી નથી. પ્રાચીન દેશોમાં મોટા ભાગે એવા ધર્મ મા-બાપો મળશે કે તેમને છતાં દીકરા-દીકરીએ પરિવારની હક વગરનું હોટલોમાં કે તેમના માટેની વૃદ્ધ સંસ્થાઓમાં જીવન ગાળવું પડે છે. સામ્યવાદી પ્રદેશોમાં તો તે મા-બાપ કામે જતા દોહને કુટુંબ જીવનનો જે પ્રેમ બાળકને મળવો જોઈએ તે મળતો નથી અને બાળકો એક સામાન્ય-નિરીક્ષકની દેખરેખમાં હોજરતા દોષ છે. સંસ્કૃતિનું પદેધું મરણ ધરથી મડાય છે. પણ ધરની ભાવના-સચુક્ત કુટુંબજીવનની ભાવનાનો જે પ્રાસ થઈ રહ્યો છે તે વિશ્વના માનવ સમાજ વચ્ચે વિશ્વાસ અને સૌહાર્દ તોડી રહ્યો છે. ભારતે આ ભાવના ટકાવી રાખવા માટે પદેધું સૂત્ર આપ્યું :—

(૧) માતૃદેવોલ્લવ : બાળક જન્મે એટલે સહુથી પદેધાં માને

Received 12 November 2003; accepted 12 November 2003

此乃... (The text in this block is extremely faint and largely illegible, appearing to be a list or a series of short paragraphs.)

【例 1】 某企业 2013 年 12 月 31 日结账前有关账户的余额如下：

ના ધરેથી નિરાશ થઈને આવ્યો જાય તો સમજે કે તે, તે ગૃહસ્થનું
 ક્ષય લઈને અને પાપ આપીને જાય છે. ગૃહસ્થના ભોજનના પ્રારંભમાં
 અતિથિનો ગ્રાસ પહેલાં મૂકાતો. જૂના વખતમાં તો ભારતમાં કેટલાક
 લોકો તો એક અતિથિને જગ્યાલા વગર પોતે જમતા જ નહોતા. કોઈ
 વખત અતિથિ ન આવ્યો હોય તો તેને ગોતવા માટે લોકો જતા. આમ
 અતિથિ સત્કાર એક નિયમ તરીકે ભારતના લોકોમાં પ્રચલિત હતો.

આજે જોકે અતિથિદેવોની ભાવનામાં સહેજ ઓટ આવી છે. તે
 જતાં ભારતનું એ ખમીર છે તેને ભારને હોડયું નથી. હમણાં એક
 અમેરિકન બાપ મળવા આવેલા મેં તેમને પૂછ્યું: “તમને ભારતમાં
 શું ગમ્યું ?”

તો તેમણે જવાબ આપ્યો: “અતિથિ સત્કાર અને
 નેસ્વાય સેવા !”

ભારત પોતાના અતિથિ સત્કાર માટે ઇતિહાસના પાને પાને પ્રસિદ્ધ
 છે. અહીં કોઈ અતિથિને કદિ ધૂતારવામાં આવ્યો નથી. એટલું જ
 નહીં, જે વિદેશના લોકો અહીં વ્યાપાર કરવા, ધર્મપ્રચાર કરવા, ધર્મનો
 અભ્યાસ કરવા કે યાત્રા કરવા આવેલા તેમને પણ ભારતે સ્થાન આપ્યું
 છે અને તેમને વસવાટ માટે ના પાડી નથી. આ અતિથિ સન્માનની
 માવનાનું જ કારણ હતું. એટલું જ નહીં, માણસ ઉપરાંત કુતરો,
 ઘાગડો, ગાય વગેરેનો ભાગ પણ જમણમાંથી કાઢવામાં આવે છે એ
 વિશ્વકુટુંબિતાના પાયાના સંસ્કારના કારણે જ છે.

આ ચારેય સૂત્રો માનવ-ઐક્યને સ્થાપિત કરવાના પાયા સમાન
 છે. તેને ‘વિશ્વ એક કુટુંબ છે’ એવી વૃત્તિ કેળવવાનાં સૂત્રો ગણાવી
 શકાય. આ સંસ્કારો ભારતના જીવનમાં એવા વણાયા છે કે તેના
 વગરનું ભારતીય જીવન કલ્પી ન શકાય.

માને છોકરો કદાચ નમન ન કરે પણ તેના મનમાં આ રમતી

[૨] અનાક્રમણ્ય વૃત્તિ :

ભારતીય સંસ્કૃતિનું ખીજું મહત્વનું અંગ છે અનાક્રમણ્ય વૃત્તિ. આપણે જગતનો ઇતિહાસ ઉપાડીને જોઈશું તો એમ જણાયા વગર નહીં રહે કે ભારતે કદિ કોઈની સામે આક્રમણ કર્યું હોય. અહીં આર્યો આવીને વસ્યા પણ તેઓ અહીંની પ્રજા સાથે મળી ગયા. એટલું જ નહીં આજે જે અન્ય જાતિઓ અને ધર્મના લોકો પણ વિકાસ સાધી શક્યા છે તે આ વૃત્તિને જ આભારી છે.

અનાક્રમણ્ય શબ્દ રાજકારણનો છે. એનો અર્થ કેવળ લડાઈ કરવી એટલે જ થતો નથી; સાથે કોઈ પણ પ્રજાને કારણ વગર નિર્મૂળ, ન કરવી એ પણ થાય છે, અને શોષણ ન કરવું એ પણ થાય છે. એટલે જ આફ્રિકાના લોકો જેમ ગોરાઓને આસ્યા જવાતું કહે છે, તેમ હિંદીઓને પણ આસ્યા જવાતું કહે છે. તે છતાં હિંદીઓ અજે તેમને માન છે, કારણ કે હિંદીઓએ સર્વપ્રથમ તેમને ખતાવ્યું કે અંગ્રેજો કઈ રીતે તેમનું શોષણ કરે છે. અને આફ્રિકાની સ્વતંત્રતાની લડતમાં હિંદીઓનો મોટો ફાળો છે.

અનાક્રમણ્યની એક ખીજ એ પણ વિશેષતા છે કે જ્યારે આક્રમણ થાય, અન્યાય થાય ત્યારે તેનો પ્રતિકાર કરવો જોઈએ. ગાંધીજી આફ્રિકામાં પૈસા કમાવા ગયા; પણ ત્યાં અન્યાય જોયો એટલે તેનો પ્રતિકાર કરવા તૈયાર થયા. આનું કારણ ભારતની સંસ્કૃતિ હતી. મણિલાલ ગાંધી જીવ્યા ત્યાં સુધી અન્યાયો સામે લડતા રહ્યા. તેમના ગયા પછી મુશીલાજેન: ગાંધી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કરી રહ્યાં છે અને ગાંધીજીનો વારસો જળવી રાખ્યો છે. આક્રમણ ખીજ ઉપર કરવું નહીં તેમ ખીજ ઉપરનું આક્રમણ સહેવું પણ નહીં; આ અનાક્રમણ્યવૃત્તિનો સ્પષ્ટાર્થ છે.

[૩] તાદાત્મ્ય અને તટસ્થતા :

ભારતીય સંસ્કૃતિનું આ ત્રીજું અંગ છે. તાદાત્મ્ય એટલે કે

—પછી એ મા હોય કે પિતા હોય, કુટુંબ હોય કે દેશ હોય તે કેટલેય કહે : “મેં જે વચન માગી લીધાં છે. ભરતને ગાદી અને રામને વનવાસ !”

ભરતે પહેલાં માને વંદન કર્યા હતાં, પણ આ સાંભળીને કહે : “હું તારો વિરોધી ! સિદ્ધાંત મહાન છે. હે મા ! તારી આવી કુપ્રુદ્ધિ હતી તો મને જન્મતાં જ મારી નાખ્યો હોત તો સારું હતું !”

આમાં તાદાત્મ્ય અને તટસ્થતા બન્ને આવી જાય છે.

હવે આપણે આ વિષયને જરા વિશેષ ખુલાસાપૂર્વક જોઈએ...! ભરત માતાને વક્ષાદાર હતા. મા બાળકને આહે અને બાળક માને આહે એ સ્વાભાવિક છે. પણ ભરતે જોયું કે માતા કર્તવ્યથી નીચે ઊતરી ગઈ છે; એટલે વિરોધ કર્યો. એના મોહના દોષને ટેકા ન આપ્યો. આ વાત સમજવા જેવી છે. એક બાજુ પગ પૂજવા; આત્મીયતા રાખવી અને બીજી બાજુ એ જ વ્યક્તિ સાથે અસહકાર કરવો એ સહેલું નથી. એ ભરત જેવા જ કરી શકે !

ગાંધીજીનો પ્રસંગ :

ગાંધીજી અને રળિયાત બહેનનો પણ એવો પ્રસંગ છે. તેમને બહેન બહુ ગમતાં પણ બહેનને ગાંધીજી હરિજનોને અપનાવે એ ન ગમે “તમે આ હરિજનો ભેગા રહો તો હું અહીં રહી શકીશ નહિ. ત્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું : “બહેન ! હું તો હરિજનોને આશ્રમમાં પહેલાં રાખવાનો છું. તમે બલે ખુશીથી જન્મ શકો છો, તમારી સાથે પ્રેમ જરૂર રહેશે !” આ છે સત્ પુરુષોની વિચારવાની રીત !

મહાદેવભાઈ શુજરી ગયા ત્યારે ગાંધીજીની મુલાકાત થઈ ન હતી, પણ તેમની સમાધિ આગળ જતા ત્યારે ફક્ત અડાવતા એટલો ખ્યાર હતો. મહાદેવભાઈને ગાંધીજી અને ગાંધીજીને મહાદેવભાઈ, બન્ને એકરસ હોય તેમ દેખાય ! તેમ છતાં ગાંધીજી એક વખત તેમને એટલો બધો ઠપકો આપે છે કે મહાદેવભાઈને અચુંકે હવે હું આમની સાથે નહીં રહી

રવા લાગી જાય છે. ગુરુ શિષ્યોના અને સન્યાસીઓના મનની અક-
 નામણુ સમજી જાય છે. એવામાં જનક આવે છે અને મુનિ પ્રવચન
 શરૂ કરે છે. વિષયનો રસ જામ્યો છે કે ખૂમ પડે છે:—“દોડો,
 દોડો ! આગ અંત:પુરમાં લાગી છે !”

સત્તામાં બંગાણુ પડ્યું.

કોઈ એ વિચાર્યું કે ઝૂપડીમાં મારો લગોટ પડ્યો છે, કોઈનું
 કંમડળ હતું, બધું બળી જશે, એમ ધારીને એક ઊઠ્યો, બીજો ઊઠ્યો,
 અને એમ આખી સભા ઊઠી ગઈ. એકમાત્ર શ્રોતા જનક રહ્યા. પ્રવચન
 ચાલતું હતું. ગુરુએ પૂછ્યું, “જનક ખબર છે ! અંત:પુરમાં આગ
 લાગી છે.”

જનકે કહ્યું : “ભલે લાગે ! અત્યારે હું માતા છું. મને જે તત્ત્વ
 મળી રહ્યું છે તે ફરીથી નહીં મળે !”

મિથિલાયાં દક્ષમાનાયાં ન મે દદતિ કિંચન

—મિથિલા ભલે આખી બળે—એમાં મારું કંઈ બળતું નથી.
 આનો અર્થ એ થયો કે પટેલાં તાદાત્મ્ય હતું અત્યારે તટસ્થતા છે.
 રાજ્યની ફરજ ઊભી થાય તે વખતે પ્રજા મારી છે. તેના દેશાધિપા
 સમય જવો જોઈએ, તે વખતે તાદાત્મ્ય હોય છે. પણ આત્મકલ્યાણ
 માટે સમય નહીં કર્યો છે ત્યારે તટસ્થતા આવી જાય છે. પ્રસન્ન
 પૂરો થયો. બધા શિષ્યો અને સન્યાસીઓ આવીને બેસી ગયા.
 યાગવલ્ક્ય મુનિએ કહ્યું : કેમ કે તમારા હૃદય-કંમડળ અને લગોટ બધું
 સલામત છે ને ?”

શિષ્યોએ કહ્યું : “હા !”

મુનિ કહે : “આ જનક રાજનું તમારા કરતાં વધુ જતું હતું
 છતાં તે ન ઊઠ્યા કારણ કે તે નિરાશુ ભક્ત છે. હવે તમને ખ્યાલ
 આવી ગયો હશે કે હું પ્રવચન શા માટે શરૂ કરતો ન હતો !”

કયુ મોહું લઈને રામ પાસે જઈ ? રામ તો હિંદુ છે તેમને કંઈ નહીં સાગે ? પણ, મને સાહે છે. રામ આ બધું જાણી ગયા હતા. કારણ કે તે માનસશાસ્ત્રી હતા. તેમણે વિચાર્યું કે જે યાય છે તે સારા માટે. જે તેમણે નિમિત્ત આપ્યું. દોષ તો અપિમનિઓનો સંગ ન થાત. તે ઉપરાંત રામે વદ્ધલ પહેર્યા હતાં વનવાસી થયા હતા, છતાં તેઓ વહેવાર ચૂકતા ન હતા. તાદાત્મ્યતા અને તટસ્થતાને તેઓ ખરાબર સમજતા હતા.

રામને એટલા માટે જ ગર્વાદિ પુરુષોત્તમ શ્રી રામ કહેવામાં આવે છે અને તેમનાં જીવનમાં ભારતીય સંસ્કૃતિના આદર્શો એ રીતે વણાયેલાં આવે છે કે તેમણે જાતે જે પ્રભાવ ને કાળે પાડ્યો. હશે તેના કરતાં. રામનામનો મદિમા વધારે પ્રભાવ પાડે છે. કવિ દુલા કાગ એક ભજનમાં કહે છે કે " રામને યાય છે કે મારે પ્રભાવ આટલો હોય તો મારા નામનો પ્રભાવ કેટલો હોય ? એટલે એક પથર લઈને પાણીમાં ફેંકે છે પણ તે ડૂબી જાય છે. રામ શરમાઈ જાય છે. સાથીઓ કહે છે કે મહારાજ જૂલ તમારી નથી. તમારા શરીરવ્યાપી અહંની છે. વળી આપ જાને જાને હસેલો છો તેને ખચવાનો વારો ક્યાંથી હોય ! "

મેટા માણસો પણ જૂલ કરી બેસે છે. અકિતગત અહંના શિકાર બની બેસે છે. રામ કરતાં રામનું નામ વધી જાય છે. આજે પણ રામાયણ વાંચીને લાખો માણસો પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરી શકે છે. આનો અર્થ એ થયો કે તાદાત્મ્ય અને તટસ્થતાને સમજો. જ્યાં એકરૂપતા કરવાની હોય ત્યાં તેમ કરો પણ, જ્યાં દોષો પેસતા જુઓ અને છૂટી જવાનું હોય ત્યાં તરત છૂટી જવું-તટસ્થ થઈ જવું !

તટસ્થતા એટલે ?

કેટલાક લોકો તટસ્થતાનો અર્થ એવો કરે છે કે તીરે બિમારો રહેવું કે તમારો કેમ ચાલે છે તે જોઈ એમ કહે છે કે સંસારના

ખાટુએ સ્ત્રી હતો. ભારતીય સંસ્કૃતિએ જ્યારે એકતરફ એકતરફના ધર્મને રહેવાનું કહ્યું છે, ત્યારે બીજી તરફ એના સુપરિખ્યાતની સ્વખિત આદર્શ-એકી તરફ રહેવાનું કહ્યું છે. એટલે જ આપણે ભારતીય જન-જીવનમાં પણ એ વિનમ્રતા મળ્યા અગે દોષોએ છીએ.

આપણે જ્યારે કુટુંબી ગ્રામ્ય જીવન—(૧) વિશ્વકુટુંબિતા, (૨) જ્ઞાનામયજીવિતા અને (૩) તાદાત્મ્ય અને તટસ્થતા એ ઉપર વિચાર કરી ચૂક્યા છીએ. જાણીના અંગે ઉપર દેવે પછી વિચાર કરીશું.

૨૨

અર્થ - વિચારણા

તાદાત્મ્યતા અને તટસ્થતા બન્ને જોઈએ.

શ્રી. પૂંજાભાઈ : દેવચર્યાય તદાત્મતા સેવવા છતાં રાજ-કારખાતી તટસ્થ રહી ચૂક્યા. ગાંધીજી જેવા પણ રહ્યા. આજે પં. જવાહરલાલ જેવા ગૃહસ્થી છતાં રહી શકે છે.”

પૂ. નેમિત્રુનિ : “પછી આજે શ્રી ખાતી રહે છે ? પશ્ચિત જવાહરલાલ જેવા દેવા છતાં દેશમાં ગડબડ વધતી જાય છે ?”

પૂ. હંડીસ્વામી : “જનક પણ જોઈએ તેમ યાગવાદ્ય પણ જોઈએ. એક પ્રત્યક્ષ પ્રવૃત્તિમાં દત્તા, બીજા પ્રત્યક્ષ નિવૃત્તિમાં દત્તા. છતાં બન્નેના અનુસંધાને તે યુગની સર્વાંગી શાંતિ થઈ. આમ બન્ને પ્રકારે તાદાત્મ્ય અને તટસ્થતા સાધુજીમાં પણ જોઈએ; સાધકોમાં પણ જોઈએ. આજે તો પોતપોતાના નાના વર્તુળમાં તાદાત્મ્ય દોષ છે પણ મોટા વર્તુળ પ્રત્યે તટસ્થતાનો દાવો કરીને ખસી જવાય છે.”

શ્રી. માર્કસિયા : “બન્ને ન દોષ તો અનર્થ થવાનો મોટો સંભવ છે. હસ્તામતા આરંભમાં નિરંજન નિરાકારના તાદાત્મ્ય ઉપર

અદાલતને તો પૂરાવો જોઈએ. તેણે કહ્યું : “ખાઈ તારે આની સામે શું કહેવું છે?”

એણે કહ્યું : “દીકરાના સોગન ખાઈને સાચું કહે તો બધું જે સાચું મानी લઉં. બાકી મારા દીકરાના સમ ખાઈને કહું છું કે આ બધું તરખટ છે.”

તરત પેલા ખેડૂને સાચુ કબૂલી લીધુ.

એવો જ એક બાડુઆતનો કિસ્સો હતો. માલિકણ મારા ફોર્મના પૂતી હતા પણ સગાવાદ ન કરતા, હું જાણુનો હતો કે પેલો બાડુઆત સાચો હતો. જોઈએ એની વાતને ટેકો આપ્યો. પ્રથમ તો બદેનને ખોટું લાગ્યું. પછી તેમનો મારા ઉપર સારો આવ ધર્મ ગયો.

એથી જ રીતે એક બાડુઆતે પોતાના મકાનમાં રહેતી મુસલમાન બદેનોને અન્યાય કર્યો હતો અને મને ફેસલા વિષે પૂછ્યું. ખાઈ સાચી ફોર્મને મારે તેના પક્ષે જિગા રહેવું પડ્યું. પહેલાં તો મુસ્લિમી પડી પણ અંતે તો સત્ય અને ન્યાયને જ જગત જુએ છે. દુર્भाग्यે એક કિસ્સામાં જૈન માધુ પણ સગાવાદમાં તણાયેલા પણ અંતે તો તેમને પણ સમજાયું.

મેં કહ્યું : “જો આવા વ્યક્તિગત કિસ્સામાં આપ રસ લેો છો; તો સામુદાયિક પ્રશ્નોમાં સત્ય-ન્યાય જાળવવાના રસમાં પ્રેરણા આપતા આપની સાધુતાને ક્યાં બાધ આવે છે?”

એકદમ નહીં, પણ ધીમે ધીમે તો મળે વાત જિતરે જ છે. સાચે તો ક્યાં તાદાત્મ્ય કેળવવું અને ક્યાં તટસ્થ રહેવું એનો વિવેક એ જ આ અંગેનો પાયો છે.

(૨૪-૭-૬૧)

કોના પદ્મ અહીં આનાયાસ-આયાસનો સિદ્ધાંત કરવા છે. કુદરત ઉપર વિશ્વાસ રાખીને તેનો આશ્રય છે, અને જગતમાં મુશ્કેલી જરૂર પડી તે પ્રમાણે આનાયાસ નો વનરૂપો કે ૧૬ મહત્વા તેનો આદાર કરે છે.

આપણે ત્યાં જૈન શાસ્ત્રોમાં, મનો મારે માધુરીનો ઉલ્લેખ છે. માધુરી એટલે સમરૂદિતિ. કામરો અનેક રૂપો ઉપર બેસી પોતાનું જીવનપોષણ કરે છે; સાથે જીવને પણ આમ આપવા દેતો નથી. સાધુઓ મારે પણ બિદ્ધાચરીના નિયમમાં તેને ઝામરી કે માધુરી દેવાનું રહેવામાં આવ્યું છે. જેમ ગાય ધાતુ મારે પણ તેનાં મળને મળ ન પડે એ, કામરો રસ ચૂસે પણ જીવને મળ ન થાય, તેમ સાધુ દરેક વસ્તી ઘાટું ઘાટું લે. રસવેશ્યાલિક મુલમાં રહ્યું છે—જ્યાં દુઃખના પુષ્પેનું મમરો આગ્નિદ રાત્રી, જ્યાં પુષ્પવિચાર છોર વિજેદ જવાનો. “દ મંચ ઇમના મુશા જે મર્યસિ જનિરિષ્યા નોનારિદ રસા દંતો રોદ પુષ્પંતિ યાહુનો.” આમ શરીરને પોષણ આપતું એ ધર્મ અને જીવનને કેઈને ખાદ્ય ન થયું એ પણ ધર્મ; એ છે આનાયાસ-આયાસનો અર્થ. સાધુ પુરુષ તો આવું જીવન જીવી શકે પણ રામનું શું !

રામ તો રામના કુવર, સુવાળુ જીવન જતાં તેમણે સદેજે મળ્યું તે જ લીધું. ધેરથી કઈ જ ન લીધું. આ આદારનો પ્રશ્ન તેમણે આનાયાસ આયાસ વડે ઉઠેલી લીધી, એ સિવાય પણ શ્રીરામે બધા પ્રશ્નો, આ સિદ્ધાંતો વડે જ ઉઠાવ્યા છે.

રાવણ સામે મુદ્દ મળ્યું. રાવણમાં-માધમાં કંઈ છે કે આતો આ રાવણ પૂર્વજન્મમાં અનંકવાર રામ સાથે લડે છે; અને કામવાનના સાથે મરણ પામે છે. દુસિદ સામે દિવ્યવક્ત્ર્યપુ રૂપે; એવી જ રીતે રામ સામે રાવણ રૂપે આવે છે. એટલું જ નહીં ત્યાર પછીના અવતારોમાં રૂપ સામે કંઈ રૂપે આવે, એવી પણ માન્યતા છે. અહીં પણ રાવણને મારે છે ત્યારે તેને મારવાનો પ્રયત્ન આનાયાસ-આયાસ રૂપે જ છે.

આયાસનો તાલો મેળી ગયો. બાપુના ખોળામાં બાતું પ્રાણપંખેરું ઊડી ગયું ! બાપુને તે વખતે બહુ અસર ન થઈ પણ જ્યારે તેમની ચિંતા બળે છે ત્યારે ગાંધીજી એકીટસે જોઈ રહ્યા છે. ત્યારે દેવદાસ વગેરે કહે છે “ બાપુજી ! હવે તમે જાવ ! ”

તે વખતે આંખમાંથી અશ્રુબિંદુઓ સરી પડે છે. આનો અર્થ સાથીનો વિરદ ક્ષીએ તો ખોટું નથી. ગાંધીજી બોલ્યા : “ આટલાં વરસ સાથે રહ્યાં એ સાથી પણ ચાલ્યાં ગયાં ! ”

અનાયાસ-આયાસ નવી પ્રણાલિકા માટે :

બદલાતા સમય પ્રમાણે જૂની રીતોનાં બંધનો તોડી નવી પ્રથા દાખલ કરવા માટે આ અનાયાસ-આયાસ ધણું મહત્વનું છે. માતંગ ઋષિ પાસે શખરી નામની યુવાન બીલકન્યા આવે છે અને ગાગણી કરે છે કે “ મારે આપની પાસે અભ્યાસ કરવો છે ! અહીં આશ્રમમાં રાખશો ? ”

ઋષિને વિચાર થયો કે “ શિષ્યો વિરોધ કરશે. તેનાં બે કારણો છે. એક તો પછાત કોમની છે. અને વળી યુવાન સ્ત્રી છે. તે ઉપરાંત કોકોનો પણ વિરોધ થશે.”

ત્યારે ઋષિના મનમાં બીજો વિચાર એ પણ આવ્યો : “ એ એક શુરુ પાસે આવી છે. તેને કાર્ધ પણ બોલાવવા નથી ગયું. અનાયાસે આવી છે તો શું કામ કાઢી મૂકવી ! જો કાઢી મૂકે તો આયાસ થઈ જાય ! ”

એટલે કહ્યું : દીકરી ! બસે તું અહીં રહે, પણ કાળજી રાખજે કારણ કે તું કુમારિકા છે. યુવાન છે ! એટલે એ રીતે રહેજે કે કાર્ધને મોહ ન થાય ! ”

શિષ્યોને આ ગમતું ન હતું ! આવી પછાત બીલ કોમની કન્યાને રાખે, તેમાં આપણું હીલું દેખાય ! પણ, શુરુને બે બાજુની જવાબદારી

જેમ એક કુટુંબમાં કાઈ વડા છે-તેની પશુ ફરજ છે અને નાનો છે તેની પશુ ફરજ છે. તેઓ પરસ્પરની ફરજ સમજી એક બીજાનું કાર્ય કરે છે; તેવી જ રીતે આ વિશાળ માનવ સમાજના મૂળભૂત પ્રશ્નો સામે આવતાં તેનો નિકાલ કરવો પડે તે અનાયાસ-આયાસમાં ગણાશે.

સાધુસંતો માટે પણ આ અંગ વિચારણીય છે. આજે ધણા સંતો “એકાંત આત્મવાદ”ના બદના દેહન તેનાથી દૂર-બાગવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે ખોટું છે. સાચો સંત કદિ આવા અનાયાસ-આયાસના પ્રસંગોથી પાછો ન ફરી શકે. તે માટે પોતાની પરિવ્રજ્યા દરમિયાન પ્રસંગો ઉપસ્થિત થતાં કાર્યકર્તા, નેતા કે સમાજને લખવા યોગ્ય લખીને અને ખોલવા યોગ્ય ખોલીને ઘટ્ટવું કરવું જોઈએ. ખાદીનો, હરિજનોદ્ધારનો તેમજ સ્વદેશીનો પ્રશ્ન આવ્યો ત્યારે પૂ. જવાહરલાલજી મ. સા.એ છઠ્ઠેક એવા સ્પષ્ટ વ્યાખ્યાનો આપ્યા કે તે વખતની અંગ્રેજ સરકારને તેમની પાછળ છૂપી પોલિસ રાખવી પડતી. સ્વામી વિવેકાનંદે શુક્લમ ભારતીયોને જાગૃતિની જે હાકલ સંભળાવી છે-તે આજના વેદાંતી સન્યાસીઓએ વિચારવા જેવું છે.

આની વિરુદ્ધ ધણીવાર એવું સાંભળવાં મળે છે : “આપણે શું ? પ્રશ્નો ઉઠેલ્યા શા માટે ? એ તો લોકસેવકોની અક્ષલ ઉપર છોડી દેવા જોઈએ. લોકસેવકો પણ પોતાના અધ્યયન એવું અતુકરણ કરે તો પછી પ્રશ્નો ઉઠેલાય જ નહીં, અને લોકધંતર થાય નહીં. એટલે સામાજિક કાર્યકરે, સંતોએ, નેતાઓએ જ્યારે પ્રસંગો ઊભા થાય ત્યારે તેને ઉઠેલવા માટે લોકસંગઠનો ઊભા કરવા જોઈએ અને તે અનાયાસ-આયાસ જ ગણાશે. તે વગર સંસ્કૃતિની સુરક્ષા અને સળંગતા નહીં આવે.”

૧૫૧ સમ સર્વ પરિવારજન બનવું સ્નેહિત્રી એમ કહ્યું. ૧૫૫ મધ્યોહ્નિ
રહેતો તો નવા ઘેરમાં ગેમી, કમરો સર્વ વિચલ દર્શિ સામે
થી હોવાવાનું કહ્યું. મધ્ય ૧૨૩૨ કો અને વાતો થઈ કો તો
તો તો ઘરે જ નહીં ! ”

આ અર્થે સર્વ-વિચારણાનું તારણ એ તીક્ષ્ણ છે :—

“ સમઘનો આપ્યાભિક્ષાને ધ્યાનમાં રાખી ડોઝાં કડવાં એ
નાવામ-જાવાસ જ છે, તારણ કે સમઘનો આજે મોટામાટે જીવો છે
જો આશિષ અને રાજરીવ વાલો ખાટે થયાં છે. એટલે બાપક
પૃથાણાં, સર્વોચી રીતે જીવેશનાં અનુસંધાનવાળાં સમઘનો દોષ કે
ભા થયો તો જ આવામે રીતમાં થયેલાં કૃતિમ કે જિજ્ઞાસુ સમઘનો સામે
ઈને મજા જરિલ પ્રભોનો આવેલ અને કાવથી દોષલ આવી રહ્યો. સ્વાધ
અર્થકરનાં વાદનરૂપે સમઘનો ન બનવાં સ્નેહિત્રી. અને એવાં સમઘનો
ને તો એનો વિરોધ થવો જોઈએ, એ જ રીતે એ જુગિસાએ લેવા
કહે તો સર્વોચી સમઘનો જરૂરનાં છે તે જ રીતે રાજ્ય સમઘનની
દિ ખાટે લેની સાથે અનુસંધાન પણ ને સૌનું કાવથી રહે તે જરૂરી
તાવાનું હતું. (૩૧-૭-૧૧)

તે છતાં આપણે એકાંત પુરુષાર્થવાદને સાચો કહેતા નથી. કારણ કે તેમ કરવા જતાં આવડતો વાદ આવી જાય છે કે “જે સમય મળ્યો છે, એમાં સુખભોગ કરી લો! પરલોક કોણે દીઠો છે? કોને ખબર પછી શું થશે?” આવા એકાંત પુરુષાર્થવાદનો ભગવાન મહાત્માને નિષેધ કર્યો છે. એટલે અનાયાસ-આયાસમાં એક બાજુ ગોશાકના નિયતિવાદને છોડીને પ્રવૃત્તિ કરવાનું સૂચન છે, જ્યારે બીજી બાજુ આજે જે ભૌતિકવાદી પ્રવાહ ચાલે છે તેવા અવિચારી પુરુષાર્થની નિવૃત્તિનું સૂચન પણ છે.

સંસ્કૃતિ-રક્ષા માટે અગત્યનું અંગ

આજે આધ્યાત્મિક લોકોમાં સંસ્કૃતિ-રક્ષા માટે પણ નિવૃત્તિનાં નામે ચોમેર નિષ્ક્રિયતા બ્યાપી છે. તેમાં સક્રિયતા લાવવાની જરૂર છે. પણ તે કઈ રીતે લાવી શકશું? એના ઉપર વિચારતા ગતે જૈન સૂત્ર ઉત્તરાધ્યયની ગાથા યાદ આવે છે:—

“અસંસ્વયં જીવિયં મા પમાયણ, જરોવણીયસ્સ હુ નતિયત્તાણાં।”

અહીં બતાવવામાં આવ્યું છે કે જીવન અસંસ્કૃત છે. જરાયે-પ્રમાદ ન કરો! વૃદ્ધાવસ્થા આવ્યા પછી કોઈ રક્ષણ કે આશ્રય મળવાનો નથી.

અસંસ્કૃત એટલે શું? એનો સ્થૂળ અર્થ ત્યાં ક્ષણભણ કરવામાં આવ્યો છે; પણ એ બંધ બેસતો નથી. અસંસ્કૃત એટલે જે સંસ્કૃતિ-સંભર ન હોય; સંસ્કાર વિહીન હોય, કે ધડાયેલું ન હોય! તેવું જીવન. આવ્યકિત જીવન પછી સામાજિક જીવન અને ત્યાર પછી સમષ્ટિ જીવન! આમ ત્રણે જીવનના અંગે વિચાર કરવો જોઈએ કે ‘જો’ સંસ્કૃતિ સંભર અંગરે તો ધડાયેલાં છે કે નહીં! જ્યાં સુધી ત્રણે જીવનો સંસ્કૃતિથી પૂરી રીતે સંભર ન દેખાય ત્યાં સુધી ક્ષણ માત્ર પણ પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

આ ઉપરથી તારવી શકાય કે જ્યાં ક્ષણભર પણ પ્રમાદ ન કરવાની વાત હોય ત્યાં નિવૃત્તિ કે નિષ્ક્રિયતાની તો વાત નહીં થાય છે. બિલકો અહીં

ત્યજદેકં કુલસ્યાર્યે, ગ્રામસ્યાર્યે કુલં ત્યજેત્ ।

ગ્રામં જનપદસ્યાર્યે આત્માર્યે પૃથિવીત્યજેત્ ॥

—કુળ માટે એક વ્યક્તિને, ગામ માટે કુળને, દેશના હિત માટે ગ્રામને અને વિશ્વાત્માઓના હિત માટે જગત છોડવું પડે તો છોડે । સિદ્ધાંત આવે ત્યાં તે જ મુખ્ય ગણાય; કુળ, ગ્રામ કે દેશ ત્યાં ગૌણ ગણાય. એક બાજુ આદર્શ, ચેતન કે સિદ્ધાંત હોય, બીજી બાજુ વહેવાર, શરીર કે સગાંવહાલાં હોય તો ત્યાં સિદ્ધાંત, આદર્શ કે ચેતન ખાતર એ બધાંને તજવાં પડે તો તજવાં જોઈએ.

ગીતામાં કહ્યું છે કે :—

શ્રેયાન્ ત્વઘર્મો વિગુણઃ પરઘર્માત્સ્વનુષ્ઠિતાત્

—સ્વ એટલે આત્માના ધર્મની—ગુણોની—સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ જ પસંદગી કરવી જોઈએ. જ્યારે માણસ પહોંચીને અણીને છેડે આવીને ઊભો હોય, એક બાજુ દરિયો હોય, બીજી બાજુ ખાઈ હોય ત્યારે ચાલવું ખરેખર બહુ કપડું હોય છે. એથી ચે અધર્મ તાદાત્મ્ય-તાટસ્થ્ય કે અનાયાસ-આયાસની કસોટી થાય ત્યારે ચાલવું છે.

અર્જુને સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ જ નિર્ણય કર્યો અને માંગણી કરી કે “ મને તો આપ જોઈએ છે । ”

દુર્યોધનને તે સાંભળીને “ હાશ ! સાહે થયું ! ” એમ નિર્જાત વળી. પણ એને ક્યાં ખબર હતી કે એકબાજુ અગ્યાર અક્ષૌહિણી સેના કરતાં પણ બીજી બાજુ એક કૃષ્ણની શક્તિ અનંતગણી વધારે હતી. શ્રીકૃષ્ણ હથિયાર વગર પણ જીવતાજીવતા પ્રચંડ શક્તિના પૂંજ હતો.

અર્જુનનો અહીં અનાયાસ-આયાસ સૂચિત થાય જ છે; પણ સાચે સાચ શ્રીકૃષ્ણ કેટલા જાગૃત અને તટસ્થ હતા ? જો અર્જુન ભૂલ્યો હોત અને શ્રીકૃષ્ણને સામે પક્ષે ઊભા રહેવાનું થાત તો ? કદાચ

પછી વાર માણસ જાણે સદૃશ પુરુષાર્થ જોટી રીતે પ્રજ્ઞ કરતો રહે છે ! સ્ત્રીમાં સિદ્ધાંત, આદર્શ કે સંસ્કૃતિની રક્ષા પુરુષાર્થ વડે સચવાય જોવા જ પુરુષાર્થને અનાયાસ - આયાસ ગણાવી શકાય નહીં. બાલ પુરુષાર્થ કરતાં અવ્યક્ત જગતના આંતરિક પુરુષાર્થ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ દોવો લેઈએ. એ જ વસ્તુ અનાયાસ - આયાસનો પાયો છે. એક માણસ દોઝો જાય છે. એને તમે પૂછો કે તે શા માટે દોડે છે ? જો એનો કાંઈ સરખો જવાબ ન મળે તો સમજવું કે તે અર્થ શ્રમ છે.

મને નવાઈ લાગી એક માણસ ગંજે ને બાળકો માટે પૈસા બેગા કરે છે, પણ બાળકોની કાંઈ ખેવના કરતો નથી. પછી તે રડવા ભેંસે છે. અને પૈસા બેગા કરવાનું પણ ચાલુ રાખે છે. આવા માણસના પુરુષાર્થને શું કહેવું ?

પણા સોકો એક પ્રશ્ન કરે છે કે “અનાયાસ - આયાસ”ની અર્થાદા શી છે ?

તે અંગે એટલું જ કહી શકાય કે જે બાળનો ઉપર વધારે ધ્યાન આપશે તો તેનો જવાબ મળી જશે :—(૧) પુરુષાર્થમાં જરાયે કસાઈ ન રાખવી, (૨) પુરુષાર્થ ચાલુ છે ને સાચા માર્ગનો - સંસ્કૃતિ સંભરનો છે કે કેમ ? આટલો ખ્યાલ રાખતા અનાયાસ - આયાસની અર્થાદા આપોઆપ સમજાઈ જશે.

અંતે, ઇશાવાંચક ઉપનિષદના પદેલા શ્લોકની જો વાત પણ ન બૂલાવી લેઈએ કે “મનુષ્યમાન પદેતો અને ઇશ્વર કૃપા પછી !” “હૈં મૈયા” બલે “મૈયા”નો રથૂળ પ્રતીક દોય પણ સુદૃઢ રીતે એને જ અવ્યક્ત જગતના—નિસર્ગનો કે કર્મનો મહાનિયમ માનવો લેઈએ. એમાં એ વસ્તુ સચવવામાં આવી છે કે દરેક પળે ત્રિશ્વવાસલ્ય તો રાખવું જ !

હવે છતાં પ્રેમ રાખવો, સુદૃઢ જગવડ છતાં ત્રાસલ્ય સિયન કર્યા કરવું. આ ખૂબી પં. જવાહરલાલ નેદરુમાં છે. નેઓ એક વખત રસોઈવા ઉપર ખૂબ ગુસ્સે ચર્ધ ગયા હતા. થોડી વાર પછી હસવા લાગ્યા. તે દિવસે રસોઈયાએ તેમને વધારે પ્રેમથી જમાડ્યા.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં માતૃવતિની પૂજા

ભારતીય સંસ્કૃતિની આજે અગ્રીમોથી આર ઉપર અન્યાર સ્ત્રી વિચાર દર્શાવે છે. દરેક પાંચમાં અમ માનવજાતિ પૂજા વિશે જાણે વિચાર્યું. આ દેશની સંસ્કૃતિને યાદા અને દશાવી રાખવા માટે ઓએએ પૂજો ન મદદરે બામ બળ્યો છે. તેની મદદતાના કામચાએ અને પ્રમાણ કેર કેર જેવામાં આવે છે.

ઓએમાં ફેરવા મુજો છે તે અંજે ગમાવજીમાં રામચંદ્રના મુખે પ્રમાણ આપવામાં આવ્યું છે :—

કાર્યેનુંમી, કર્મોડુ દાઈ, કર્મોડુ પત્ની, કામાવાન કાત્રી ।

મોરોડુ માતા મરોડુ રંગા, મોરોડુ લગન । યા પ્રિયામે ॥

—એટલે કે કાર્યોમાં તે મત્રી રૂપે છે; સેવા કરવામાં તે દાઈ જેવી છે; મર્મકાર્યમાં તે પત્ની છે અને કામા કરવાથી તે કાત્રી (કાવમા) છે. જમાવતી વખતે માતા જેવી છે અને જયનમાં મુદરી છે ! મારી મિત્ર દોષ એવી તે પ્રિયા મારી છે. આમ સીનાજીનું વખૂન કરતાં એક આદર્શ ભારતીય નારી કેવી દેવી જેમ્એ તેનું સ્પષ્ટ મિત્રજી આમાં કંવામાં આવ્યું છે. અને ભારતીય નારી એ આદર્શ રાખતી આવે છે એટલું ન નહીં, સીતાનો આદર્શ આને દરેક ભારતીય નારી માટે દોષ છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિના આજે મદદરે મત્ર મદદરાજ કદેવાય છે. તેમના અંજે કદેવામાં આવ્યું છે કે :—

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानाहमव्ययम्

विकृतान् मनसो प्राह मनुजैश्वाकवेन्द्रवीत्

“હજરતે મહમદ સાહેબ કહ્યું છે કે “બાહિરત વેસતું દોય તો”
મીના પગમાં વસે છે.” “જોના બગવતી સંત્રમાં દ્યુ” છે કે
બાળક જન્મે છે ત્યારે માતાનાં પુત્રુ અંગે તેને મળે છે. એક પુત્રો
પાથુ જે મહત્વનું અંગ છે; તેમજ હાથમાં હાથુ અંગ પ્રકારનું
માત્રાને રહેવાનો બાગ તે માતાઓમાંથી મળે છે.

માતા માટે “રત્નકુસધારિણી” એટલે રત્નને કુખે ધારણ કરનારી
દેવાય છે. ભગવાન મહાવીર ત્યારે ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે માતાને
પ્રાપ્ત થાય તે માટે હજવા બની જાય છે. માતાને ચિંતા થાય છે
કે મારા ગર્ભના જીવને શું થયું? ત્યારે પાછું દલન-ચલન શરૂ કરે છે.
બાનો અર્થ એ છે કે નાનપણથી તેઓ માતાની ચિંતા કરે છે.
વૈશ્વનાત્સલ્યનું શક્તિનું કેન્દ્રધર છે અને ધર ગૃહિણીનું કહેવાય છે.

—એટલે કે “ન ગૃહં ગૃહમિત્યાદ્યુઃ ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે...”
માત્ર છટ પાથરતું મકાન ધર કહેવાતું નથી; ગૃહિણીને જ ધર કહેવાય
માંદાનો નિવાસ ધર કહેવાતું નથી.

બીજું અંગ જે બાળકને મળે છે તે સોહી છે, ગર્ભમાં તેનું
પોષણ મા પોતાના રક્તથી કરે છે અને જન્મ્યા પાદ પ્રજાળ વાત્સલ્યના
કારણે તેનું જ સોહી દૂધ રૂપે અમૃત બનીને તેનું પોષણ કરે છે.

ત્રીજું અંગ મામ એ પણ માતામાંથી મળે છે. ત્યારે રોમ-
હાંડકાં પિતામાંથી મળે છે. અને પાકીનાં અંગે માતાપિતાનાં મળીને
મળે છે. એટલે સ્ત્રીમાં રહેલુ માતૃત્વ પ્રગટ કરે તો આપ્તા વિશ્વમાં તે
પહોંચી જાય.

દિન માતૃગતિની પૂજના ધણીએ ઉદાહરણે ભારતીય સંસ્કૃતિના
ધર્મિદાસમાં જોવા મળે છે. એનું એક કારણ એ છે કે આહીની
સંસ્કૃતિમાં સર્વ પ્રથમ જન્મે દેવ તરીકે ગણવામાં આવી તે માતા છે.
એટલે જ કહેવામાં આવ્યું છે કે—“માતૃદેવોભવ” તે ઉપરાંત જગતના
ધર્મરો, પયગંબરો, દીપકરો, તીર્થકરો, અવતારો કે દિવ્યવિભૂતિને

પ્રજ્ઞ અને ગોપીનો અમર પ્રેમ

શ્રી કૃષ્ણજનમાં ગોપીઓની વાત આવે છે. તેનો હંધાણથી રેમાર કરીએ તો ગોપીઓ માત્ર સ્ત્રીઓ તરીકે જ નથી; પણ તેમાં જનતાનું વાત્સલ્યથી ભરેલું માતૃત્વ એવા મળેલો.

શ્રી. મનમાર્મિએ માણુ કે—

તારી મોરલીનો ભણપાર રે,

ધનમાં વાગે ગોદનશ,

મોરલીએ કામણુ કર્યું

મનમાં દરી લીધાં ગણે અમૃત રસવાવારે,

હારી કુટુંબ પરિવાર,

મોહ લોભ દોષ્યાં મોદનશ...!

એમાં કેવો સુદર આવ જોઈ છે! સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ ભારત આ મધુ વિચારે છે અને ત્યારે તે વિષયને જૂલન નથી. પ્રેમનો માર્ગ પાર નથી, તેને તો આપણુ વિષય પાવ પણ નાણુ પડે છે; અખિલ અધ્યાત્મ પાવ પડે છે. વિરાટ દર્શનનું રહસ્ય પણ એજ છે. એક મુખમાં આપણુ વિષય અભાગેલું છે.

આમવત કહે છે કે અમારું ધર—આ મારું કુટુંબ એમ નહીં, તમારું ધર આપણુ વિષય છે. રણછોડ એટલે કે રણ+છોડ=રણછોડાવનાર. રણમાં જન્મ કરાવી જમીને પ્રેમથી વિભવ અપાવનાર! તેજે મોરલીથી મુગધ કરીને જમીને વસ કર્યા.

મોરલી વગાડનારા તો ધણા છે, સુર પણ એવા મૂળે કે ધરીમર મસ્ત થઈ જાય. પણ, પેલી મોરલીનો માનાર કાનડો—મનમાંથી ગયો. કન્યાં જમી ગોપીઓ દજી એજ સુરમાં મસ્ત હતી; કામદાન સુગંધ નહીં; ન્યાં જમ ત્યાં તેમને કૃષ્ણની મોરલી સળગાવ કરે. "નારાયણનું નામ જ લેતાં વારે તેને તણએ રે!" એવવણએ. આ એમું અને જમીને. હજી કૃષ્ણ સમવાન પામે સમા; ત્યારે કૃષ્ણ તો

સાક્ષીઓ માટે એક જ પ્રસંદ કરી । તે વખતે એવી માન્યતા હતી કે સ્ત્રીઓ કુંવારી રહી શકે જ નહીં. તેમણે એ માન્યતા બદલાવી કે કુમારિકા રહેવા છતાં આખા વિશ્વ સાથે એ વાતસ્ય વહેવડાવી શકે છે; અને ચંદનખાળાને પ્રધાન શિષ્યાપદે સ્થાપી તેમણે એ વિધાન ઉપર મહોર મારી. ભગવાન મહાવીરને ત્રણ નિમિત્ત મહાન બનાવે છે :— ચંદનખાળા, ચંડકોશિક અને આત્માય જાતિ ।

સ્ત્રીઓના અંગે અંગમાંથી વાતસ્ય જરે છે. કદિ જુઓ કે મોટી બહેન, નાનાભાઈને રમાડતી હોય, બચ્ચીઓ ભરતી હોય ત્યારે તમે તેનો ભાવ જોજો । પોતાના પતિ ઉપર, પિતા ઉપર, બાળક ઉપર, ભાઈ ઉપર અને બીજા બધે જ વાતસ્ય પાથરે છે. તે પત્ની તો અમુક સમયે જ હોય છે, પણ માતૃસ્વરૂપ તો તેનું સદાકાળ રહે છે. એટલે જ કહ્યું છે : “પરધનને પત્યર માનો પર સ્ત્રીને માતા માનો અને ભગવાન ન મળે તો તુલસીદાસ જામીન છે.

માતા આગળ વિકાર ન હોય :

ભગવાન મહાવીરનો સુદર્શન નામનો એક ઉપાસક હતો. સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓને જોઈને પુરુષો લોભાય છે; પણ અહીં પુરુષને જોઈ સ્ત્રી મોહાય છે. તે નગરની રાણી અભયા સુદર્શન ઉપર મોહાય છે. પોતાની દાસી કપિલાને મોકલી તે સુદર્શનને તેડાવે છે.

સુદર્શન આવે છે અને તે રાણીના હાવભાવ જોઈને સમજી જાય છે. એટલે તે કહે છે :—“હું ગૃહસ્થાશ્રમી છું । ગૃહસ્થાશ્રમાં જેમ પતિ પ્રત્યે પત્નીનો એક ભાવ હોય છે તેમ પત્ની પ્રત્યે પતિનો એક જ ભાવ રહેવો જોઈએ. તેમાં વળી તમે તો રાણી છો—રાજ્યમાતા છો. માનો બાળક પ્રતિ પ્રેમ હોય—વિકાર ન હોય ।”

રાણી ધણું સમજાવે છે; પણ, તે ડગતો નથી. ઓઠું આળ પણ ચડાવે છે, પણ પછીથી રાજાને સાચી વાતનો ખ્યાલ આવી જાય છે. તે રાજાને કહે છે :—

કોઈ પુરુષ એવો હોય કે વિકારના સ્થાનમાં નિર્વિકારી રહે, તો શ્રીમદ્ કહે છે કે મારું માયું તેને નમી જાય છે. અને કાષ્ટની પૂતળા સમ ગણે તે ભગવાન છે. આનો અર્થ એમ પણ કરી શકાય કે જે અને માતા સમાન ગણે છે તે ભગવાન સ્વરૂપ છે. એટલે જ જૈનધર્મ તેને બધા અંજલિ આપે છે કે :—

મંગલં સ્થુલિભદ્રાયા:

—એમની પદેલાં ધણું સાધુઓ થઈ ગયા—મોટા મોટા થયા. મૌતમ સ્વામી, સુપ્રભા સ્વામી આવ્યા પછી જંબુ સ્વામી આવ્યા, પ્રભવ આવ્યા પણ કોઈને યાદ નહીં કરતાં આગને યાદ કર્યા તેનું કારણ એ છે કે એ સામાન્ય વાત નથી. એક તો પોતાની પ્રિયા હતી; તેમાં વળી વેશ્યા હતી અને રૂપરૂપનો અંબાર હતી. એવા સ્થળે પણ મન ચલિત ન થયું. ઉલટું તેને ધર્મ માર્ગમાં ઉતારવી એ ખરેખર કપરામાં કપરું કાર્ય છે.

સ્થુલિભદ્ર કોશાને કહે છે : “જે આનંદનો ઝરો મારામાં છે તે જ ઝરો તારામાં પણ છે. તું તો જગદ્વંદ મહાશક્તિ છે ! તું તને પોતાને ઓળખ !” અને કોશાનું પરિવર્તન થઈ જાય છે.

ઓગાસ્ટ પૂરું કરીને—વિજય મેળવીને સ્થુલિભદ્ર ગુરુ પાસે આવે છે ગુરુ બેઠા છે. બધા શિષ્યોએ વંદન કર્યું. ગુરુએ કહ્યું : “બહુ સારું !”

પણ, સ્થુલિભદ્રે વંદન કર્યા ત્યારે કહ્યું : “બહુ સારું કર્યું—બહુ સારું કર્યું !” એમ બે વખત બોલ્યા એટલે શિષ્યોને ધર્મ થઈ કે અમે વાધ સિંહની બોડમાં રહ્યા અને આ મહેલમાં રહ્યો, તેને વધુ માન ! ગુરુ સમજી ગયા. તેમણે કહ્યું : “તમારા કરતાં આ વાધ સિંહની બોડ જોખમી હતી !”

શિષ્યો કહે : “એમાં શું ? અમે પણ જમને રહી શકીએ છીએ.”

ગુરુની આજ્ઞા લઈને ત્યાં જાય છે. કોશા તેમને બતાવી આપે

માતૃ-પ્રતિષ્ઠા માટે માતૃત્વ :

ખરેખર નારી એ કર્મ નરકની ખાણ નથી. પણ વાસનાં જ ક્ષરણી કે નરકની ખાણ છે. એટલે માતૃત્વનિની પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે માતાઓમાં રહેલું માતૃત્વ પ્રગટાવવું પડશે. યુરોપમાં માતૃપૂજને બદલે મૌન્યપૂજા તરફ વધારે લક્ષ્ય રહ્યું છે. ત્યાં સુધી સ્ત્રી બોમ્બ જ છે એવી ભૂમણા જે સમાજમાં રહેને ત્યાં સુધી નારીની સાચા ગર્વમાં પ્રતિષ્ઠા દોં યાય.

એ હિપરાંત ચીન-જાપાન વગેરે દેશોમાં પણ સ્ત્રીઓ સમ્પ્રદિત માટે પોતાનાં શીશુ અલિંગન આપે છે. ત્યાં માતૃપ્રતિષ્ઠા શી રીતે થઈ શકે ? એટલે માતૃપ્રતિષ્ઠાનો સ્વાલ કેવળ બારન સુધી નહીં, પણ આખા વેશને સ્પર્શતો છે. તે તે રીતે વિચારવો પડશે.

માતૃપ્રતિષ્ઠાને વહેવાર જનાવવા માટે એક મદત્તનો ઉપાય એ પણ છે કે પુરૂષે બહુઆમીપણું કે ગમરટતિ બધ કરવી જોઈએ. આંત્રી માટે જેમ એક પતિના આદર્શ છે તેમ પુરૂષ માટે એક પત્ની મતને આદર્શ દોવો જોઈએ. આજે સ્ત્રી-સમાજ પોતાના દમકની લડાઈમાં બાગળ આવી રહ્યા છે ત્યારે ધણી સ્ત્રીઓ, જાણવા છતાં કે : પુરૂષ પરજોડો છે છતાં સ્વજન્યજો તેની માથે વિચરે છે. એ માતૃપ્રતિષ્ઠા માટે મોટા દ્રઢ સમાન છે.

માતૃપ્રતિષ્ઠા સાચા રાષ્ટ્રદોમાં આવી શકે તે માટે નીચેના સાચા ઉપાયો પ્રયોગમાં લાવવા જોઈએ :—

- (૧) જાતિયટતિનું સંસ્કરણ કરવું.
- (૨) સુસંગઠિત માતૃસંસ્થાઓ ઊભી કરી તે વડે આવા જ્વલં પ્રશ્નો ઉકેલવા.
- (૩) જાહેર જીવનમાં નારી પ્રતિષ્ઠા વધારવી જોઈએ.

છે. આના પરિણામે સ્ત્રી અને પુરુષ ત્યાં ભોગ્ય અને ભોક્તા બન્યા. એમના સંબંધો શરીરપ્રધાન બન્યા. એમાંથી કૃત્રિમ સાધનો ઊભા થયાં. સ્ત્રી-પુરુષનો સંબોગ સ્વભાવિક જ છે એવું તત્ત્વજ્ઞાન ઊભું થયું. તેમાંથી ધર્મ્યા-દ્વેષ ઊભા થયાં. છૂટાછેડાની ભાવના વ્યાપક બની. તાણી તૂંસીને સંયુક્ત ન રહેવું; તેથી ખર્ચ ખાવાની વૃત્તિ અને લગ્નજીવનની પવિત્રતા તેમજ એકાગ્રતા ન આવી. આથી જ મિજલસોમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન ખરૂં, પણ લોકશાહી યુરોપ-અમેરિકાની વહેલી આવ્યા છતાં સ્ત્રીઓની પ્રધાનતા રાજ્યમાં ન આવી; નહીંતર કદાપિ આટલાં બધાં યુદ્ધો ન થાત. કારણ કે સ્ત્રી કદિ યુદ્ધપ્રિય નથી. યુદ્ધ સ્ત્રી માત્રને અળખામણું લાગે છે. આમ યુરોપની આર્થ શાખામાં સ્ત્રીનો ઉપલક્ષ આદર રહ્યો છતાં રૂપ બગ્ગર થઈ ગયાં.

આપણે ત્યાં વિકારને સંસ્કારવાને બદલે હેલ્લા કાળમાં સ્ત્રી પુરુષને અલગ રાખે, સ્ત્રીને ઘરમાં રાખે, ઘુંઘટમાં રાખે અથવા શંકા-કુંશંકા લાવી સળ અને પ્રાયશ્ચિત વ. સત્તો આપ્યાં. તેથી વિકારનું પ્રમાણ ઘટ્યું નહીં, ઉલ્ટું વધ્યું. એટલે હવે મનોવિજ્ઞાન અને બ્રહ્મચર્યના સુયોગનો નવેસરથી વિચાર કરવો પડે છે. દમન, નિગ્રહ, દડ વગેરેના બદલે નવી દૃષ્ટિએ વ્રતો વિચારવાં પડશે. માતાઓ સમાજમાં આદરપાત્ર કેમ બને? તે ઉડાણથી જોવું પડશે. આપણાં શાસ્ત્રોને પણ “આર્ષસંદર્ષીત”ની રીતે છતાં, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવે કસીને આધુનિક માંગને અનુરૂપ હોયે આપવા પડશે. પુરુષ લગ્ને કુવારો અને અનેક પત્નીઓ કરી શકે અથવા સ્ત્રી અને પુરુષની ભૂલમાં પુરુષની ભૂલ તરફ દૂણી નજર રહેશે ત્યાં લગી માતૃસમાજો ઉભે આવી શકશે નહીં.

આ યુગે પણ નર્તકીઓ વ. રૂપે નારીઓને રાખી શકાય છે. અમૂક કોમોમાં જે પાંચ રખાતો રાખી શકે છે; આ બધું ધરમૂળથી, માત્ર કાયદાથી નહીં, લોકોની માન્યતા રૂપે પણ બદલવું પડશે, યુરોપમાં નારી-સૌંદર્ય પૂજા છે અને અહીં પુરુષને પ્રધાન માની તેના અભિમાનની પૂજા પ્રતિષ્ઠા છે; તે ફર કરવી પડશે. ગામડાંઓ અને

પ્રતિનિધિ રૂપે પ્રમુખ બની શક્યા હતા. આથી જો તક મળે તો જરૂર
આગળ આવી રહેશે ।”

સંગ્રામ અવદશાનું કારણ :

શ્રી. પૂંજભાઈ : “ મારા નમ્રમતે માતૃજાતિની અવગણનાનું
કારણ “સંગ્રામ” લાગે છે. સંગ્રામોમાં પુરૂષો આગળ રહી મન
એટલે વિધવાઓ વધી યુરોપમાં એમને ફરી પ્રણાવી. એશિયામાં
નોંધારી બની. સંયમ અંગત રીતે પાળવા છતાં, આર્થિક પરાધીનતા
કારણે, પુરૂષ પ્રધાનતા આવી ગઈ. શાસ્ત્રોમાં પણ એની અ
દેખાય છે.

પ્ર. ઠંડીસ્વામી : “ છતાં એજ શાસ્ત્રોમાંથી આપણે વીણ
તો માતૃપૂજા-પ્રતિષ્ઠાનાં અનેક ઉદાહરણો મુનિશ્રી સંતબાલજીએ આ
તેવાં મળી શકે છે.”

અંતમાં મુનિશ્રી સંતબાલજીએ માટલિયાએ કરેલ માતૃપૂજનાં સૂચ
આવકાર્યાં હતાં. નારી માધ્યમના જોખમો તરફ સજાગ રહીને
જોખમો ઉઠાવવાની હાકલ કરી હતી.

આ બીજા માતા દેવ-તેજે કહ્યું : “સમ્મતી સ્ત્રી માતા ગણાય છે. રાજમાતા પોતાના પુત્ર પાસે આવી માગણી કરે તે શોભે નહીં.”

શુભનારત્ન અભિમાન જોગણી ગયું. દુર્ગાદાસમાં બારતીય સંસ્કૃતિનો રંગ દેવો જોડે જ ને આમ કહી રાક્યો.

પુરુષને સન્માર્જે વાળતી સ્ત્રી :

બારતીય સંસ્કૃતિમાં માતૃપૂજન વખાણેલી છે. જોડે જ ને તેને જ પ્રતિષ્ઠા મળી છે તે અવગૂણ છે. માતાઓમાં દેવળ સામાન્ય શક્તિ દેખી નથી, પણ તેમણે મોટા મોટા વિકાસવાદ અને આધ્યાત્મિકતા અને સાધક સુરિયર કર્યા છે—પ્રેરણા આપી છે.

સીતા અને રાવણ :

એવા પ્રસંગો આપણે વિચારશું, નવે પ્રથમ રામયુગમાં જોઈએ. સીતાજીનો એક પ્રસંગ છે. સીતાજી અગ્રીક વાટિકામાં એકલા બેઠેલા દતા. ચારે બાજુ રાક્ષસી સ્ત્રીઓ હતી, ચારે બાજુ વિદ્યાસતી સામગ્રી હતી. રાવણ વારંવાર આવતો અને કહેતો : “નનદા ! એક વાર તો મારી સામે નવર તો માંડ ! એક વાર નવર માંડીશ તો તારું સ્થાન મોદાદરી કરતાં કાંચું બનાવી દર્શાવું.”

ત્યારે સીતા કહે છે : “પતંગિયાના પ્રકાશથી કમલિની નહીં વિકસે, જો તો સર્વના પ્રકાશથી જ વિકસે છે. તું એ જ પ્રકાશનો ગ્રંથ છે. કારણ કે તું રાક્ષસ ભગવાનનો શત્રુ છે અને શંકર રામના મિત્ર છે. પણ તેં જ પ્રકાશને બનાવટી બનાવી દીધો છે. સોનાના ચળકાટથી સત્ય કદિ દંકાય છે ?”

દિશ્ય મયેન પાથેન, સાવર્યાપિદિતં મુલમ્.

રાવણ વિક્રે છે અને તલવાર લઈને આવે છે. પણ જોતી સીતા આંખ ફેરવે છે તે આંકું જોઈ જાય છે. સીતાનું તેજ ને સહી : શક્તી.

—તેજને તો ટકોરો બસ ! તુલસીદાસ બગી ગયા. તેમણે પત્નીને કહ્યું : " તું મારી ગુરુ ! " એમ કહીને આવી નીકળ્યા ! તેઓ કવિ તો હતાજ પણ તેમણે દિંદી બાપામાં સંસ્કૃતિનો અનન્યમથ આપ્યો રામાયણ ! મારી વડે મલિલ પ્રેરણા કેવું અમર કામ કરી ગઈ !

બિલ્વમંગળ અને ચિંતામણિ

બિલ્વમંગળ નામનો ધાતણ ચિંતામણિ નામની વેશ્યામાં જોડ્યો ભયો આશ્રય યાવ છે કે મેવલી રાત્રે નદીમાં પૂર આવ્યું છે ત્યારે તેને પ્રિયાને મળવાનું મન યાવ છે. એટલે એક જગને તરાપો ખાની બેસી બાવ છે. નદી પાર છે છે. વેશ્યાને મરે સીડી નદતી પણ એક સાપ લટકતો હતો. તે જોને દોરી મમજને ઉપર ચડી જાય છે. ચિંતામણિ બરનિદ્રામાં સૂતી હોય છે. તેને જાગે છે. ચિંતામણિ કહે : " અરે, તમે ચડી આવ્યા કઈ રીતે ? "

બિલ્વમંગળ કહે : " બહાર જે રાંઠવો લટકતો હતો. તેને પકડીને હું આવ્યો છું. "

ચિંતામણિ ત્યાં જઈને જુએ છે તો એક સાપ લટકતો હતો. તેને થયું કે આવો શક્તિશાળી માણસ મારી આશક્તિમાં પડ્યો રહે તે સાથે નહીં. એટલે તેણે કહ્યું : " મારા વદાલા મૂર ! તું હવે મૃત્યુનો દાસ થા ! આટલી મમતા પ્રભુમાં લગાડીશ તો બેડો પાર થઈ જશે ! "

મૂર બેલી જાય છે અને પછી દિંદીના શક્તિ રસના મદાન સંત કવિ મૂરદાસ રૂપે આજે પણ અમર છે. આવી છે દિંદીની સ્ત્રી શક્તિ !

સ્ત્રી શક્તિ ઉપરથી બાળાં હુલાવો

આજે એ સ્ત્રી શક્તિ ઉપર બાળાં બાળી ગયાં છે. સોનાનો મોહ અને ધરેણું કપડાંના મોહના દારણે, એમ થવા પાડ્યું છે. એ બધાને ફર કરીને પાછો જગજગાટ લાવવાનો છે. આજે તો ઘણીવાર મારીને પોતે આટલી શક્તિશાળી છે, તેવું બાન દોતું જ નથી.

એ માટે કેટલાંક ક્રાંતિપ્રિય સાધુ સાધ્વીઓએ આગળ આવવું

કામ કરવું પડશે. આવા માતૃસંગઠનો દ્વારા જ્યારે માતાઓના પ્રશ્નો ઉઠેલાશે ત્યારે નવી પરિસ્થિતિ સર્જાશે.

ચર્ચા - વિચારણા

માતાનો ઉપકાર

શ્રી. દેવજીભાઈએ ચર્ચાના પ્રારંભ કરતાં કહ્યું : “ મેં એક વર્ષે ‘ સન્નેડે થાઈયમ ’ વ્રત લીધેલું તેમાં વિચારથી હું નળજો બનેલો. પણ મારા પત્ની બનેલા નહીં. બે પુત્રીઓ થયા પછી એમણે મને પ્રેરેલો. પણ હું તે વખતે પામર બન્યો હતો, પણ એ પત્નીના સંસ્કાર વારસાને કારણે જ હું તેમના અવસાન બાદ ફરી લગ્ન કરવા માટે ન લલચાયો અને આટલું કામ કરી શકું છું.”

એજ રીતે મારા બાવીશ વર્ષના બાઈના વરસી તપના ઉત્સવ વખતે મારી પત્નીની પરીક્ષા એક માતળર બદેને લીધી. “ આ વખતે દાગીના સંધરી રાખ અને રિસાઈ જ નો તારા યર્થ જશે ! ”

મારી પત્નીએ કહ્યું : “ આ વખતે નો મારે સાથ જ આપવો જોઈએ ! ”

હુંકમાં આજે સવારે મુનિ શ્રી સંતબાલજીએ કહ્યું તેમ મારા માટે માતાનો ઉપકાર હતો જ પણ પત્નીનો પણ માતૃભાવરૂપી વારસો આપવામાં દિસેો ઝોછો ન હતો.

નારીઓએ આદર્શ સ્થાપવો જોઈએ :

શ્રી. અંચળખહેને કહ્યું : “ બાદશાહી જમાનામાં એક એવા પ્રકારનો નારીનો મેજો થતો કે જેમાં બાદશાહ માટે ત્યાં આવેલી સુંદર નારી ઉપર અત્યાચાર થતો. એવા એક મીનાબજારમાં બીકાતેરના રાજવીની પત્ની પણ મેજો લેવા ગઈ અને ફસાઈ, ત્યારે તેણે બહાદુરી બતાવી અને છેવટે એ મીનાબજારનો મેજો બંધ થયો અને અકબર બાદશાહને તેને બદેન બનાવવી પડી.

એમ સ્ત્રી લેખકાને ત્યાંથી રવાના કરે છે. નારીએ પોતાની સીધાને જાણવું વડે દીવાલવુ જોઈએ તોજ ને પ્રશસિત બને છે.

(૨) સમાજનો વ્યાપક સહચાર : જે દેશમાં સારિયનું ધોરણ નીચું હોય; તે દેશ અને સમાજ હંમેશા ઉપર આવે છે. ભારતમાં આવે પ્રારંભથી જ મદત્ત આપવામાં આવ્યું છે. અમદી નારીને મા-અદેન રૂપે ગણવામાં આવી છે અને તેને પૂજનીય ગણવામાં આવી છે. ગયા વખતે આપણે શિવાજીનો અને દુર્ગાદાસનો હાથનો જોઈ ગયા હતા. ગમે તેવી રૂપાળી સ્ત્રીને; ઉપર વિશ્વાસની દ્રષ્ટિ ન થતી, એજ આ પાળાનો સિધ્ધાંત છે. આજે પણ પછા રચણે જોયા મળે છે કે બહેનો નિર્ભય પ્રયોગને એજ રીતે કરાશે છે " હુ તમારી મા બહેનો નથી ! "

ભારતના સામાજિક સહચાર અંગે આ દોષમાં ઘણું સંદેહ થઈ છે :—

સમગ્રદિ શરૂ થવા આગી. જા સ્ત્રી વિચારે માત રે
કમો મુખને જુઠ ન વાળે, પર જન પૂજા વ્યસાત રે.

—પારદી સ્ત્રીને મા સમાન ગણવી અને પારદા બનને માટી સમાન લેખવુ એ ભારતનો જૂનો પારસાગત સરસ છે.

(૩) સમાજમાં નારી સીધરક્ષાની ખાતરી : જ્યારે સ્ત્રી અને પુરોમાં અદેજે જાણવું તરફ વળવુ હોય અને સમાજમાં વ્યાપક સહચાર આવે તો અદેજે નારીમાં સીધરક્ષાની ખાતરી આવી જાય છે. સમાજમાં જેમ સાફ છે તેમ નરસુ પણ તત્ત્વ હોય છે, પણ જોવાનું એ છે કે સ્ત્રીમાં જોડાવુ કેવું થયું છે? ભારતનો ઇતિહાસ સમાજમાં નારીની સીધ રક્ષાની ખાતરીથી ભરેલો પડ્યો છે. એના અનંક પ્રસંગો છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સીધવું જે મદત્તનું સમાન છે અને તેના જે પ્રેરક પ્રસંગ છે તે મુખ પ્રમાણે જોઈ જઈએ.

રામ ત્યાં છે । તેમણે ચૌદ વર્ષ વનમાં ગાળ્યા, તેમની સાથે તેમની સ્ત્રી સીતા દોષા છતાં-તેમણે કદિ તેની તરફ વિકારી નજરે જોયું નથી । ”

લણુને એમ થશે કે મંદોદરીને આની ખબર ક્યાંથી ? તો એકતો લોકવાયકા પ્રમાણે વાતો ચાલતી હતી તે; તેમજ સીતા સાથેનો પ્રસંગ પણ પછી મંદોદરી ને જાણી શકી હતી. સતી જેમ પોતાના મનનો ભાવ જાણે તેમ સામા પક્ષે વિકારભાવને પણ જાણી શકે.

સુસૌચના પ્રશ્નાર્થ રૂપે તેને જોતી રહી ત્યારે તેણે કહ્યું: હું સીતા સાથે થોડોક સમય રહી છું એટલે રામ કેવા છે તેની મને ખબર છે, તેનો હૃત પેલો વાંદરો હનુમાન આવ્યો હતો. તેણે બધે બધો ઉપદ્રવ કર્યો પણ તેણે કાર્મ સ્ત્રીને દેરાન ન કરી । જો એક વાનરકુળની વ્યક્તિ પણ આટલી સૂક્ષ્મ જની શકે તો એ રામનો કેવો પ્રભાવ હશે । તે તને સાચી દૃષ્ટિએ જોશે । માટે તું ચિંતા કર્યા વગર ચાલી જા... । ”

રામનો આ પ્રસંગ અને રાવણકુળની નારીઓની પણ રામ ઉપર આસ્થા એનો જો વિચાર નહીં કરીએ તો ભારતની સાચી સંસ્કૃતિનો ખ્યાલ આપણને નહીં આવી શકે । શીલતું-સદાચરતું કેટલું મહત્ત્વ છે તે એના ઉપરથી સમજી શકાય છે.

દ્રૌપદીનો પ્રસંગ

ત્યારખાદ કૃષ્ણ યુગમાં આવીએ ।

બ્રહ્મચર્યનો પ્રભાવ કે પતિવ્રતનો પ્રભાવ એવો છે કે ગમે તેવી સ્ત્રી પણ અખળામાંથી સખળા જની જાય છે. તે વખતનો યુગ હતો; દારૂ-માંસાહાર તેમજ વ્યસનોનો । દ્રૌપદીને તે વખતના યુગની પ્રતિનિધિ નારી તરીકે આપણે ગણાવી શકીએ. દૌરવો સત્તાની ખુમારીમાં હતા. એટલે તેમણે પોતાની ખુમારી અહીં જતાવી.

દ્રૌપદીની લાચારી એ હતી કે તે પોતે વેચાઈ ગઈ હતી. ‘યથા રાજ તથા પ્રજા’ જેમ; દુઃશાસન રજસ્વલા દ્રૌપદીને સભામાં લાવી;

તેનો સીર તમારે હાથાં લોહમાં આપવા માન્યતામાં આ અન્યાય ન થવા દેતો. લોહમાં શીંટાનું અમરણ એટલા માટે કરેલામાં ૧ નેમણે આ અર્થે કરી જતાવ્યું.

આવા પંચમાં સ્ત્રીએ પછીપર અર્ધિમાર રીતે તો પછીપર દિવસ રીતે પણ મળતો હતો, પોતાનું મીઠું જમાવવું એવું.

શુભા બિહુણી :

અમરણ મદારીને અને પુરુષના મુખમાં પણ શુભા બિહુણીનો એક રેશ પ્રમાણ છે. તે જોઈ બિહુણી એકલ જમણમાં જતી હતી. તે મુખમાં તેમ જ હાથે હતી. એ જ પર માન્યતા તેને થતા નેત્ર. અને તેની પાછાં જતાં જાણી.

એકલાનો કામ થઈ ત્યાં પેર જમણ આપ્યું ત્યાં તેની જમણ આવીને ઉઠી હતી. શુભા બિહુણીને વિચાર થયો : “જાણીયા તો તિજળા મળ્યાં ? આમને કરીક અને નહીં દુઃ તો મીઠું જતી ?”

એટલે તેણે આગળની શક્તિ જણાવવા માટે રજા. પોતા જ પર પેટી વાટ તો જાણીતો. પણ, પાછો નહીં મળે જાણા કરવા જાણીતો. શુભાએ તેને કહ્યું : “જાણી તારી મીઠું જતી છે ? તને શું લોહમાં છે ?”

ત્યારે તે જ પરે હતું : “તારી આંખ બદ્ધ મોઢાં છે ? અને તે બદ્ધ મળે છે, તું તેનો આશ્રય મળો છું ?”

માન્યતા જ્યારે વિચારી અને છે ત્યારે તેને મુજરી હતું છે. તે વખતે કાર્મ પણ સ્ત્રી માટે તો તેને પાછી થકે પણ શુભાએ બીજી રીતે જ વિચાર્યું. તેને થયું કે મારી આંખના કારણે જ, મારો બિહુણી વેશ થતાં આને વિચાર થાય તો એ રૂપ શું કામનું ? તેણે પોતાના નખતી આંખનો ઉઠાવ બહાર કાઢીને કહ્યું : “હે જાણી તને આ બદ્ધ મળે છે ને ?”

તેનાં ચીર તમારે પૂરવાં જોઈએ અથવા રાજસભામાં આ અન્યાય ન થવા દેવો જોઈએ ? શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન એટલા માટે કહેવાયા કે તેમણે આ ખમું કરી ખતાવ્યું.

આવા પ્રસંગમાં સૌએ ધણીવાર અદિસક રીતે તો ધણીવાર દિસક રીતે પણ સામનો કરી, પોતાનું શીલ જાળાવવું જોઈએ.

શુભા ભિક્ષુણી :

ભગવાન ગદાવીર અને બુદ્ધના યુગમાં પણ શુભા ભિક્ષુણીને એક પ્રેરક પ્રસંગ છે. તે બૌદ્ધ ભિક્ષુણી એકાંત જંગલમાં જતી હતી. તે યુવાન તેમ જ સુંદર હતી. એક લપટ માણસે તેને જતા જોઈ અને તેની પછવાડે જવા લાગ્યો.

એકલતાનો લાભ લઈ જ્યાં ઘેર જંગલ આવ્યું ત્યાં તેની આગળ આવીને ડોહો રહ્યો. શુભા ભિક્ષુણીએ વિચાર કર્યો : “ભાગીશ તો નિર્જાળતા ગણાશે ! સામનો કરીશ અને નદી ટકું તો શીલ જશે !”

એટલે તેણે આચારની શક્તિ વધારી આંખનું ત્રાટકું કપું. પેલો લપટ થોડી વાર તો અંજાયો. પણ, પાછો નફરત યદને ચાળા કરવા લાગ્યો. શુભાએ તેને પૂછ્યું : “માર્જ ! તારી શી ધમ્મજા છે ! તને શું જોઈએ છે ?”

ત્યારે તે લપટ કહ્યું : “તારી આંખ બહુ મોઢક છે ! મને તે બહુ ગમે છે. હું તેનો આરાક થયો છું !”

માણસ જ્યારે વિકારી બને છે ત્યારે તેને કુળરી છટે છે. તે વખતે કાર્મ પણ સૌ ધારે તો તેને પાડી શકે પણ શુભાએ ખીજ રીતે જ વિચાર્યું. તેને થયું કે મારી આંખના કારણે જ, મારો ભિક્ષુણી વેશ યતાં આને વિકાર થાય તો એ ૩૫ શું કામનું ? તેણે પોતાના નખંથી આંખનો ડોહો બહાર કાઢીને કહ્યું : “લે માર્જ ! તને આ બહુ ગમે છે ને ?”

નયશિખરે ભાટ-ચારણોને વનરાજ નાનો હતો ત્યારની વાત કહી
 મળાવી. વનરાજ નાનો હતો અને પારણામાં સૂતો હતો. પતિ-પત્નિ
 અને એકલા હતા. ત્યારે નયશિખરે રૂપસુંદરી સાથે પ્રેમચેષ્ટા કરી.
 રૂપસુંદરીનો નિયમ હતો કે પરપુરુષ દોષ ત્યાં ચેષ્ટા ન કરવી.
 રૂપસુંદરીએ તે પ્રમાણે ના કહી અને પારણામાં સૂતેલ વનરાજને
 જાણ્યો. બન્નેએ પારણા તરફ જોયું. જે વનરાજ તેમની તરફ જોતો
 હતો તે મોઢું ફેરવી ગયો હતો. આથી રૂપસુંદરીને આઘાત લાગ્યો અને
 તેણે આપઘાત કર્યો.

આટલી હદ સુધી સ્ત્રી શીલ નિષ્ઠામાં આગળ હતી. પોતાનોજ
 ઓકરો હતો, નાનો હતો છતાં મલાજો રાખવો જોઈએ એમ તે માનતી
 હતી. આનાં સ્ત્રીસ્ત્રીનાં કારણેજ શીલ નિષ્ઠા ટકી શકી છે.

મલાજો એટલે સાચી મર્યાદા

મલાજો એટલે માત્ર લાજ કાઢવી કે ધુમટો તાણવો એટલુંજ
 નહીં; પણ વડીલોની સાચી મર્યાદા પાળવી રાજસ્થાનમાં બહેનો લાંબો
 ધુમટો કાઢે છે. એક કાળે એની પાછળ હેતુ હતો હવે રૂઢિ યદિ ગઈ છે.

આયર સોકો લાજ કાઢતા નથી. એકવાર પ્રસંગ બન્યો. દીકરો
 અને વહુ સાથે ખેડેલા. તેવામાં સસરાજી આવ્યા. વહુએ એ જોયું અને
 તેણે ધુમટો કાઢી લીધો. સસરાએ વિચાર કર્યો કે મેં એવું મોઢું જોયું
 એણે માફ જોયું, પણ ધુમટો કાઢ્યો એનો અર્થ શો? એટલે તેણે
 નાત ભેગી કરી અને કાયમનો ધુમટો બંધ કર્યો. ગુજરાત અને
 રાજસ્થાન સિવાય બીજે કયાંયે ધુમટો કઢાતો નથી. મહારાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓ
 કદીયે ધુમટો કાઢતી નથી છતાં મલાજો ખરાબ રાખે છે. દક્ષિણમાં
 પણ એવું જ છે. પંજાબ અને બંગાળમાં પણ એવું છે.

મર્યાદા જાળવવાની વાતને શીલનિષ્ઠા સાથે જોડો સંબંધ છે. તેમાં
 વધારે જોડા ઊતરવું પડશે. આજનો પહેરવેશ, આજનાં ચલચિત્રો,
 ભોગ વિલાસનાં સાધનો, બીજને આકર્ષવા માટેની ખોટી રીતો આ

જતાં તેઓ એ કન્યાને પડતી મરવા સુધીની દલકી મનોવૃત્તિનું પંથુ પ્રદર્શન કરતા નગરે પડે છે.

ગૃહસ્થ જીવનનો પાથો સંયમ અને શીલ

ગૃહસ્થ જીવનનો પાથો સંયમ અને શીલ છે. પણ કપર જાણી ગયો તે મુજબ દમજાં ધણી અજુઘારી છૂટે લેવાય છે. છોકરીને પસંદ કરવા માટે મુન્તીવાઓ ધણાં વિચિત્ર અને દલકટ પ્રશ્નો પથુ કરતા હોય છે. જોવાન એક કન્યાનો પ્રસંગ છે.

એક બહેનનું માંચું લઇને એક બાઈ ગયા. વરપક્ષવાળાઓમાં બધાએ કન્યાને જોઈ લીધી. દવે કેવળ વર બાઈ રવા. તેમણે કહ્યું કે મારે કન્યાને એકાંતમાં મળવું છે અને તેને થોડાક પ્રશ્નો પૂછી તપાસ કરી છે. કન્યાના મા-બાપને મરજ એટલે માની ગયા. કન્યાને ન ગમ્યું પણ તે છતાં મા-બાપને રાજ કરવા અને બાવિ બરથાર કેવો છે તે જાણવા તેણે પથુ દા પાડી.

બન્ને મળ્યા. છોકરાના દાવજાવ, પ્રશ્નો, એકાંત આંખની ચેષ્ટાઓ આ બધું કન્યાને ન ગમ્યા. પણ તેણે દરેક પ્રશ્નના શાંતિથી ઉત્તર આપ્યા. અતે તે છોકરાએ કહ્યું: “તમે અને પસંદ પડ્યા છો.”

એ વખતે કન્યાએ કહ્યું: “તમે મારી પરીક્ષા કરી અને મને પસંદ કરી એમ મારે પણ તમારી થોડી પરીક્ષા કરવી જોઈએ ને?”

એમ કહી તે કન્યાએ તેને કહ્યું: “તમારા પ્રશ્નો અને ચેષ્ટાઓ ઉપરથી હું એવા અનુમાન ઉપર આવી છું કે આવી વાતો નારીના અપમાન લેવી છે. જે પરણ્યા પહેલાં તમે મારું માન ન જાળવી શકો તો પછી કઈ રીતે જાળવી શકશો? એટલે હું તમને પસંદ કરતી નથી.” પેશો તો થીજી ગયો.

સમાજ વિશ્વાસનાં સ્થળો અને વ્યક્તિઓ

ગાંધીજી ધણીવાર કહેતા કે લોકસેવક એ એક રીતે આત્મનો નવો આલેષ છે. તેનો સમાજને વિશ્વાસ દેવો જોઈએ. કાઈ આ તેની

સંક્રાંત્ય ન પામે. એવી જ રીતે સ્ત્રી માટે સમાજમાં એવો વિશ્વાસ હોવો જોઈએ કે તે ગમે ત્યાં જાય પણ સલામત રહે.

આપણે ત્યાં લોકો કડક નિયમો અને વ્રતો લે છે પણ ખીછ બાજુ સાવ ઢીંકારા આવી ગઈ છે. પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ ધર કરી ગઈ છે. અમુક જાતની રહેણીકરણી, પહેરવાનું-ઝોડવાનું એ રીતનું થઈ ગયું છે કે લોકો પોતાની તરફ કેમ આકર્ષાય? એ જ આશયથી બધી ટાપટીપ હોય છે. આમાં પુરુષો પણ હવે આગળ વધવા લાગ્યા છે.

આનો ગંભીરતાથી વિચાર કરવાનો છે. અમૂક સ્થાનો તો વિશ્વાસપાત્ર રહેવા જ જોઈએ. શીલ રક્ષા સંસ્કૃતિનો પાયો છે અને તેના માટે ‘બ્રહ્મચર્ય’, સદાચાર અને રહેણીકરણી કેવી હોવી જોઈએ તેનો વિચાર થવો જોઈએ. એકલી સ્ત્રીઓ કે સાધુઓ માટે શીલરક્ષાની વાત કરવાની નથી; પણ પુરુષો અને સેવકોએ પણ એ બાબત ઉપર ધ્યાન આપવાનું છે. શિક્ષકો, ડોક્ટરો અને સેવકોએ તો ખરેખર સમાજને ઘડવાનું છે એટલે તેઓ જ્યાં રહે છે તે સ્થળો, વિદ્યાલયો, દવાખાનાઓ-ધર્મસ્થાનકો-પણ સમાજ વિશ્વાસનાં સ્થળ બનવાં જોઈએ.

આ માટે ધરથી પ્રારંભ કરવો ઠીક થશે. આજે ઘરમાં બાપ-દીકરી સાથે બેસશે તો તેમાં સમાજ વિશ્વાસ છે પણ એવો સમાજ વિશ્વાસ કેળવવો જોઈએ કે પુત્રની વહુ પણ તેની સાથે નિઃસંક્રાંત્ય બેસી શકે; અને એ માટે તો પુરુષોએ જ આગળ વધવાનું છે.

ચર્ચા - વિચારણા

શીલનિષ્ઠા માટે વાત્સલ્ય અને વિશ્વાસ

શ્રી. માટલિયાએ આજની ચર્ચાનો પ્રારંભ કરતાં કહ્યું. “પુરુષમાં જન્મને સમાજને પાંચદશ વર્ષ જોઈએ તો ભારતીય સંસ્કૃતિની શીલ-નિષ્ઠાનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ આવી શકશે. ત્યાં પુખ્ત વયનાં યતાં બાળકો

નથી ક્યું. અહીંની સંસ્કૃતિમાં “સત્ય જરાખર તપ નહીં” અને “સત્યમેવ જયતે” એટલે કે સત્યનો જ વિજય થાય છે. આજે એ આપણી સરકારનો મુદ્રાલેખ છે. એટલું જ નહીં એને દરેક ધર્મનો ટેકો તો છે જ તેમ જ એના વગર ધર્મની કાઈપણ પ્રકારની કલ્પના કરવી અશક્ય છે. સત્ય માટે અહીંની કલ્પના ઘણી ઊંચી છે. કહેવામાં આવ્યું છે કે પૃથ્વી સત્યના આધારે ટકી છે :—

સત્યેન ધાર્યતે પૃથ્વી, સત્યેન તપતે રવિ
સત્યેન વાતિ વાયુશ્ચ, સર્વં સત્યે પ્રતિષ્ઠિતમ્

—સત્યથી પૃથ્વી સ્થિર છે; સત્યથી સૂર્ય પ્રકાશે છે. સત્યથી વાયુ વાય છે; આ જગતમાં બધું સત્યના કાગણે જ પ્રતિષ્ઠિત છે.

એ જ રીતે જૈન ધર્મ કહે છે.

સત્યં લોગમ્મિ સારમૂયં

સત્ય જ લોકમાં સારમૂત છે. જે દિવસે જગતમાંથી સત્ય ચાલ્યું જશે તે દિવસે દુનિયાનો નાશ જ હશે ! ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સત્યને વિશેષ સ્થાન મળ્યું છે અને સત્ય માટે પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠાનો પણ ત્યાગ કરવાનું સૂચવ્યું છે. એ માટે સત્યનો આગ્રહ દરેક ડગલે અને પગલે રખાયો છે.

ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહ શબ્દ આપ્યો ત્યારે ઘણાને થયું કે વળી સત્યમાં શો આગ્રહ ? આપણે બોલીએ છીએ કે “સત્યમેવ જયતે” તો શું સત્યનો વિજય નથી ! સત્ય પોતે તો સત્ય જ છે પણ આપણામાં અને સમાજમાં એની પ્રતિષ્ઠા કરવાની વૃત્તિ હોવી જોઈએ; તેમ જ પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા અને પરિગ્રહના ભોગે એનો આગ્રહ ન કેળવાય તો “સત્યમેવ જયતે” કેમ બને ? સત્ય માટે બધું ક્ષના કરવા તૈયાર ન થઈએ ત્યાં સુધી સત્ય જીતે નહીં !

ધર્મનું મૂળ સત્ય છે. કહ્યું છે કે :

સત્યં નહીં તો ધર્મ જ શાનો ? દયા વિના શું દાન જો !

કેકેયી પણ એમને એજ કહે છે કે તમે જે કહો છો તે સત્યનું આગરણ રાખ્યો. પરંપરાગતથી દરતા આવ્યા છે :—

શિવિ, દધીચિ, બલી જો કુલ માલા
તન ઘન તજેડ યચન પ્રગ રાલા.

શિવિ, દધીચિ, બલી વ.એ વચન ખાતર તન, મન, ધન બધું છોડી દીધું હતું. બલિને કહેવામાં આવ્યું હતું કે ત્રીજું પગલું ક્યાં મૂકવું ? તો કહ્યું કે મારી પીઠ તૈયાર છે; જરૂર પડી ત્યારે બધું છોડ્યું. રાજા હરિશ્ચંદ્રે સત્ય માટે ધન, રાજ્ય, સ્ત્રી, પુત્ર બધાને છોડ્યાં. આમ કેકેયી પણ સત્યની યાદ આપે છે અને દશરથ પણ આપે છે.

પણ, રાજા દશરથને વચન આપી દીધા પછી મનમાં દ્વિધા થાય છે; પણ એ દ્વિધા કેકેયી છોડાવે છે. જરા કડક વચન બોલીને ! પણ અસત્ય કે કડવાશ બેમાંથી એકની પસંદગી કરવાની હોય તો કડવાશને જ પસંદ કરવી જોઈએ. સત્ય નહીં તો ધર્મ શેનો ?

કેકેયી દશરથને હીલા યતાં જોઈને કહે છે : “તમેજ કહો છો કે સત્ય વગર ધર્મ નહીં; તો એ વચન આપીને હવે પાલન કરવામાં જરાક મોહ-ત્યાગ કરવો પડે છે તો શા માટે પાછળ હટો છો ? તમારે ન દેવાં હોય તો કંઈ નહીં ! બસે લોકો કહે કે દશરથ રાજા વચન આપીને ફરી ભય છે !”

દશરથ કહે છે : “બરતને ગાદી આપવી મને કબૂલ છે. મારો રામ એમાં ના નહીં પાડે; પણ ક્યા કારણસર-ક્યા અપરાધ માટે રામને ચોદ વર્ષનો વનવાસ આપું ?”

કેકેયી દલ રહે છે; તો દશરથ નિરાશ થઈને નમતું આપે છે. તે વખતે રામ આવે છે રાજ્યાભિષેકની તૈયારીઓની પહેલાં આશીર્વાદ લેવા. કેકેયી પણ મા છે. દશરથને આપેલા વચનની પ્રતીતિ છે એટલે તે રામને કંઈ કહી શકતા નથી ! ત્યારે રામજ પૂછે છે : “કેમ મા ! પિતાજી મારાથી નારાજ કેમ છે ?”

હમેશાં માર્ગ સાધ કરે છે. દશરથ ગુજરી ગયા હોય છે. સુમંત સારથી રામને આવીને કહે છે:—“પિતાનું મૃત્યુ થયું છે। તેમણે કહ્યું છે કે તેમના વચનના પ્રતીક તરીકે વન આવી ગયું છે. હવે તમે પાછા પધારો। જે પિતાના વચન ખાતર વનમા ગયા તેજ પિતાના મરણ પધારીનાં વચન પ્રમાણે તમે પાછા ફરો।”

સત્યની અહીંજ ક્ષોડી છે શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે:—

સરસ્વ આણ્ણ ઉવદિઓ મેદાવી મારં તરહ

સત્યની આજ્ઞામાં ઉપસ્થિત મેદાવી મૃત્યુને તરી જાય છે. ગુરુની આજ્ઞા કરતાં પણ સત્યની આજ્ઞા મદાન છે. ગુરુની આજ્ઞા માનવી જોઈએ પણ જે એ આજ્ઞા સત્યથી વેગળી હોય તો સત્યને જ મુખ્ય ગણવું જોઈએ. અહીં રામ વિચાર કરે છે કે જે વચનના કારણે હું અહીં આવ્યો છું તેજ વચનના કારણે પિતાનો દેહ આવરણ રૂપ થતો હોય તો સત્યને મુખ્ય ગણવું જોઈએ. તેઓ કેટલું ઝીણું વિચારે છે? તેઓ અયોધ્યા જતા નથી.

હવે આગળ જોઈએ, સીતાને રાવણ ઉપાડી જાય છે અને રામ સંકા ઉપર ચઢાઈ કરવા જાય છે. ત્યારે વિભીષણ રામની છાવણીમાં આવે છે. ત્યારે સુગ્રીવ કહે છે: “આ છે રાવણનો ભાઈ। આપણો મેદા લેવા આવ્યો છે. કોઈ દિવસ દુરમનનો વિશ્વાસ ન કરવો।”

રામ કહે છે: “રાજ્યનીતિનું સત્ય તમે કહે છો પણ ધર્મનીતિનું સત્ય જૂઠું છે। કોઈ તમને દગવા આવે તો ઠગાજો પણ અંદરનું સત્ય છોડશો નહીં, આપણે વિશ્વાસ રાખીશું તો નુકશાન નહીં થાય। વિભીષણ સત્ય માટે બધું છોડીને આવ્યો હશે તો આપણે તેનો વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ.”

સત્યાર્થી જગતનાં બધાં જોખમો સામે સાવધાન રહેશે પણ વિશ્વાસ રાખશે. તેમણે વિશ્વાસ રાખ્યો. વિભીષણ પણ બધાં જોખમો ખેડીને આવ્યો હતો. હવે તેને રાજ્ય મળ્યું. એટલે તે રામને કહે છે “આપ સંકામાં પધારો। રાજ્ય આપનું છે.”

કઠિયારો, વાણિયો, રાજા અને વૈશ્ય પત્ની તેમજ પોતાનું કર્તવ્ય ચૂકીને પછી પાછા સત્યનિષ્ઠ બનવા વિશ્વાસુ બને છે. સત્યનું પાલન ન કરવાથી બધાની નિંદા તે એ વાર્તાની પ્રેરણા છે. આ કથાને આ યુગે એ જોઈએ કે એનાથી ચતો દુરપયોગ તેમજ ત્યાગ વગેરે દાલસા અટકે અને સત્ય આચરવાની નિષ્ઠા સમાજમાં ધણું જરૂરી છે. સત્યનારાયણની કથા સાંભળ્યા કે કોને જીવનમાં સત્ય ન આવડતું હોય તો તે એક ક્રિયા

આજનું જીવન જે રીતે ચૂંચાઈ ગયું છે. તેમાં વધારે અગત્ય છે. જ્યાં સુધી સત્યના આધારે જીવન કઠિ સુખી અને સમૃદ્ધ નહીં બને.

ચર્ચા - વિચારણા

સત્ય પ્રતિષ્ઠા માટે હિંદુધર્મ પણ,
સંયમ પ્રતિષ્ઠા જૈન ધર્મને આભારી

શ્રી. માટલિયાએ ચર્ચા ઉઘાડતાં કહ્યું : "સત્યની પ્રતિષ્ઠા માટે હિંદુધર્મે ખૂબ કંઈ છે પણ માટે તો જૈનધર્મનો જ હિંદુધર્મ ઉપર મોટો શકાય છે. આપણા વર્ગમાં એકદા સત્યનારાયણની નીકળી હતી. તેના પરત્વે આજે થોડુંક કહેવાનું મન

સત્યનારાયણની કથામાં એવો પ્રસંગ આવે છે ઉપર રહેનારો અને જ્ઞાનનો ફેલાવો કરનારો, બ્રાહ્મણ નૈમિષારણ્યમાં બ્રાહ્મણોને જોઈને એને એ સદ્ગુણ મેળ છે. તેનું આ પરિવર્તન જોઈ એક કઠિયારો કહે "સત્યવ્રતનો અભ્યાસ કરવો છે. તો કેમ વર્તવું?"

પારમાં સૈકામાં જંગાળમાં “સત્યપીર” થયા છે તેમણે
 પાણીની કયા લખી છે. કારણ કે સ્કંદપુરાણની જૂની
 એ કયા નથી. વળી એ પુરાણમાં ૮૦ હજાર શ્લોકોના
 એ સવાલાખ શ્લોકો છે. જોડે સ્કંદપુરાણમાં ઉમેરો થયો
 સ્વાભાવિક લાગે છે. વળી સત્યનારાયણની કયામાં રત્નસાર
 ચંચનપુરીનાં જે નામો આવે છે તે વિસ્તારે પણ જંગાળમાં જ
 તે કેળાંનો પ્રસાદ પણ એ વાતની સાક્ષી આપે છે; કારણ કે
 કેળાંની ઉત્પત્તિ ઘણી છે. વનમાં વન છે. પછી તો જે કે
 ન દોય ત્યાં ચોખાનો, અને ચોખા ન દોય ત્યાં ઘઉંની
 પણ હવે પ્રસાદ અપાય છે.

કામાં ઇતિદાસ, રાષ્ટ્રના સયોગો, ધર્મ પર ચયેલી ખીજ અસરો
 ને જોઈને જે દરેક ચીજને જોવાય તો જાળાં ઝાખરાંમાંથી
 સંસ્કૃતિનાં મૂળ તરવો તારવી તેમને આજના યુગે વિશ્વને
 રીતે આપી શકાય.”

શ્રી. મુંદરલાલ : નાના શુભથી પણ શુભ વધે છે; તેથી જ રીતે
 શુભથી, અશુભ જ વધે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનાં જિંઝાણમાં પડેલ સત્યને
 વાતાવરણ મળે તો ખરાબમાંથી સારું થતાં વાર લાગતી નથી.”

શ્રી. બ્રહ્મચારીજી : “એક સત્યજ એવું છે કે “સ્વલ્પમસ્ય
 માય તે મદતો ભયાત્” દેવી ભાગવતમાં એક છોકરાની વાત
 કે જેને કોઈ ઋષિ મુનિઓ આશ્રય આપતા નથી; તે સત્યનું
 કરતાં સ્વયં સત્ય-તપ જની જાય છે. કસાર્ધ અને ગાયના
 તો તે સત્ય અને અહિંસા બંનેને જાળવે છે. આજે સારા
 સત્યનું આચરણ ઘણું જરૂરી છે. તેઓ સત્યનો આશરો
 મહેલે નિંદામાં રસ લે છે; જેથી સમાજમાં ધર્મ અને સત્ય બંને
 જઈ રહ્યા છે; તેના બદલે સત્યનું આચરણ આવવું જરૂરી છે.
 (તા. ૧૮-૯-૬૧)

દ્રિષ્ટા કરી. ધણાંનું માનવું એમ છે કે જોઈ અનર્થન
અનર્થને ટાળવા માટે તેમણે કહેલું; પણ એ વસ્તુ વિ
અસત્ય આવતાં તેમનો રથ નીચે ગયો દનો ।

અમારા ગુરુદેવ પૂ. શ્રી નાનચંદ્રજી મ. સારંગે એ
આના સંદર્ભમાં પૂછેલું : “આપ સત્યનો આટલો ખદે
છો । તો એ આગ્રહને કારણે ધણીવાર કપરી પરિસ્થિતિ
તો આપ કૃષ્ણ ભગવાને ધર્મરાત્રને ગ્રેરણા આપી
પ્રસંગે આપી શકો કે નહીં ।” આ ખદી વાત હું મારી

ગાંધીજીએ તેમને કહેલું : “ભગવાન કૃષ્ણની જો
ક્યું તેમ ના કરવું, પણ કહ્યું તેમ કરવું જોઈએ । હું
નહીં જોઉં; પણ સત્યના જોગે સ્વરાજ્ય ન ઇચ્છું.”

આનો અર્થ એવો થયો કે ગમે તેવા સંયોગે
હોયું જોઈએ. ધર્મરાજ અગે જોયું કે અર્ધું અસત્ય
રથને જમીનમાં ઉતારનાર સાબિત થયું હતું. આ અગે
સેવરી પડે છે. મદપિંઓના વચનને તેમના સાચા સં
સંગતિ ખેસાડવી જોઈએ; એને ખગાડીને ઊલટો
કર્યું છે કે—

‘આર્ષ સંદર્ષીત, ન તુ વિચર્યેત્’

ધણાં એવાં વાક્યો દોષ છે જેને લઈને ચાલી
ખોલવામાં વધી નહીં એવો સિદ્ધાંત નીકળે છે; પણ ત્યાં
કલ્યાણુ એ બે વાતોની અપેક્ષા દોવી જોઈએ.

કલ્યાણુકારી અને અહિંસાવાળું હોય, તે જ સત્ય

સત્યનું લક્ષણ કરતાં કહ્યું છે :—

“સદમ્યો હિતં સત્યમ્”

પ્રાણિમાત્ર માટે—અધા જગત માટે જે કલ્યાણુ

१८२
सम
भा
हमे

વાણીના સત્ય આટે જે પણ લટકી છે કે જે જોવાય તે સ્પષ્ટ
 થ. કિયર્થી ન જોવાયું. જે અર્થ નીકળે અને સામે માણસ
 આ તેવું ન જોવાયું પણ સ્પષ્ટ અર્થ પડી દેવો. ગાંધીજી તમેમાં
 કે કેમ વાક્ય કે વચનનો અર્થ જેવો નહોતો કરતા જેથી જીભના
 જે ભાષણો સાથે; જે જોવા દો તો સામાના માનસને સ્વયં આપવો.

વાણીવાર મીન રહેવાથી અસત્યને દેશ ન મળી જાય; સામા
 સના શરૂને દેશ ન મળી જાય તે જોયું; સામે માણસ જે અર્થ
 ની કીમે કરેનો દોષ તેને અને ત્યાં સુધી દેશ આપવો. સામા
 સની યેરસમજૂતી આટે દોષીત પણ આપણે છીએ; એમ માનવું.

જ્યારે વાણી અને જાણથી સત્ય જોવાય છે ત્યારે વચનસિદ્ધ
 છે. જ્યારે સત્યનાં આ જુદાં પાસાઓ છે અને તે ભારતીય
 તિના અવસંધાનમાં છે.

દેશીયવાર જૂનાં મૂલ્યોને નામે અસત્યને દેશ આપી દેવાય છે.
 કે મીતાની કીકામાં કમ્પ્રોમિસ લખ્યું હતું તેનાથી ગાંધીજીએ જુદું
 પું. કોઈકે તેમનું પગાન જે અર્થ મેરતે તેમણે કહ્યું : "વડીલ છે,
 અને જે લાગે છે તે કદ જુ. વડીલો આગળ નમ્રતાવે સવિનયભાવે
 કરેતાં ન અસહ્યું જોઈએ." સત્યનું આ સ્વરૂપ છે જેનો
 વ્યવસ્થા વિચાર કરીને સર્વાંગી આચાર બનવો જોઈએ.

આવ સત્ય અને વચન સત્યની સાથે કરવું (સાધન) અને સત્ય
 (ફિ)નો આચાર સમજવાથી જ સત્યની સાધના સર્વાંગી થઈ શકે
 જે વગેરે દોષ છે. જ્યાં
 અસત્યનો કદશવ થાય
 મો જાણી કરવી જોઈએ.

ભાગવંતમાં છે તેમ મનુસ્મૃતિમાં પણ શ્લોક છે કે :—(૧) વિવાહક
(૨) રતિકાળે, (૩) પ્રાણ જવાના ભય સ્થળે, (૪) ધન લૂંટવા અ
તે કાળે, અને (૫) વિપ્રાર્થે. જે પાંચ વખતે અસત્ય હોય તે સજા યો
નથી; એટલું જ છે. એટલે કોઈ સ્થળે સત્યને ઢીલું કરવાની વાત
વિધાન નથી. અલ્પજ્ઞ પૂર્ણ સત્યની ત્રાકાત ન હોય તોયે મૌલિક સત્ય
વફાદારીના કારણે કોઈ પ્રસંગે સત્યક્ષતિ ક્ષમ્ય ગણી છે. પણ, ગાંધીજી
જાતે જે સત્યનું મૂલ્ય ઊભું કર્યું છે, અને જે શુભ સંયોગો છે તે જો
આજે મૂળ સત્યના આગ્રહને અક્ષરશઃ સત્ય પળાય તેવા આગ્ર
અત્યંત જરૂરી છે.”

અસત્યને પડકાર :

શ્રી. માર્કસિયા : “સમાજનો રોપ વહોરીને પણ, અસત્યો
પડકારવાં જોઈએ. જેન અરણિક મુનિએ ભૂલ કરેલી તે પણ સમાજ
આગળ કહીને આગળ વધી ગયા. સત્યમાં ક્ષતિ અથવા અસત્યો સામે
પડકારમાં ક્ષતિ યાય તો તે પણ સમાજ આગળ નમ્ર બાવે એકર
કરીને આગળ વધવું રહ્યું.”

શ્રી. દેવજીભાઈ : “અનુભવી મહાપુરૂષની પ્રેરણા, સમાજ
અનુભવ અને સંસ્કૃતિ પર પરાધી આવેલા સદ્ગુણોનો સમન્વય થાય તે
સત્યનો આગ્રહ અને અસત્યો સામે પડકારની હિંમત આવી જત
વાર સાતી નથી. બાકી બુદ્ધિશાળી ત્રિદાનેની માફક સત્યાર્થોએ
કદાચ વ્યવસ્થિત બોલી ન શકે છતાં મોટા મોટા સામે પણ તેમન
સાદી વાણી અસરકારક બનતી જ હોય છે.

શ્રી. માર્કસિયા : “જેમ રોગનાં નિદાન અને ઓસડના ઉપયોગ
માટે અનેક દર્દીઓના અને વૈદ્યોના અનુભવો જોડીને નક્કી કરવું પડે છે
તેમજ સત્યના સ્વચ્છ દર્શન માટે મનનો પરિધિ મોટો કરવો પડે છે
તોજ વ્યાપક સત્યનો પામી તેને પ્રતિષ્ઠિત કરી શકાય.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પ્રામાણિક જીવન વહેવાર

ભારતીય સંસ્કૃતિનાં આઠ અંગો પૈકી સત કોપર આત્માર સુધી વિચાર યર્ષ ચૂક્યો છે. સત્યના આચરણ મારે મન્ય કેવું હોવું જોઈએ તેમજ સાધન-શુદ્ધિનો આગ્રહ શા માટે હોવો જોઈએ તે અંગે વિચાર યર્ષ ગયો છે. હવે છેલ્લું પણ મહત્વનું અંગ પ્રામાણિક જીવન વહેવાર છે. સંસ્કૃતિ સુંદર તરવોથી સમર હોય પણ તે મુજબનો જીવન વહેવાર ન ધરાય તો તેની વાતો શબ્દોમાં જ રહી જશે. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પ્રામાણિક જીવનનો વહેવાર, વ્યક્તિ, દર્પત, સમાજ તેમજ રાષ્ટ્ર અને વિશ્વ એમ સર્વાંગી વિચારવામાં આવ્યો છે. સત્યનું આચરણ એ પણ પ્રામાણિક વહેવાર છે તો અહ્યયનું પાલન એ પણ પ્રામાણિક વહેવાર છે. નર-નારીતુ શીલ એ પણ પ્રામાણિક જીવનનો વહેવાર છે. સંસ્કૃતિના સાતે અંગો એક યા બીજી રીતે પ્રામાણિક જીવન વહેવાર તરફ માણસને આણે છે.

નવસૂત્રો :—પણ, અહીં આપણે જે પ્રામાણિક જીવન વહેવાર અંગે વેચાર કરશું, તે છે રોજ-બ-રોજના વેપાર-વહેવાર તેમજ લેવડદેવડમાં. માર્થિક જાળતોમાં વ્યક્તિ કઈ રીતે પ્રામાણિક જીવનનો વહેવાર કેળવે છે.

પ્રામાણિક જીવન વહેવાર માટેનાં નવસૂત્રો નીચે મુજબ છે:-

(૧) વચનની પ્રામાણિકતા

(૨) વિશ્વાસનીય વર્તન

(૩) ધમાનદારી

(૪) બિનહક્કનું ન લેવું

(૫) વફાદારી

(૬) વેપારમાં બીજાની ચિતા કરવી

ને માલ આપીશું. પણ મારી નગરીમાં કોઈ વગર ધંધાનો કે બેકાર હિ રહેવો જોઈએ. આવી કાળજી જુના વખતના વેપારીઓ રાખતા હતા. ત્યાં તે એવી રીતે વને છે કે ત્યાંની પ્રજા તેમજ લોકોનો એટલો બધો વિશ્વાસ સંપાદન કરી લે છે કે એક વેપારી તેની પ્રામાણિકતા અને વિશ્વાસ જોઈ પોતાની દીકરી તેને પરણાવે છે આવી તેમની વફાદારી અને અન્ય તરફ ધ્યાન રાખવાની નીતિ હતી.

અગાઉ ભારતીય લોકો પરદેશ એટલા માટે ન જતા કે તેઓ માત્ર પૈસા કમાવી લાવે. પણ પરદેશ જતા હતા. નંસ્કૃતિના પ્રચાર-પ્રસાર માટે અને વિકાસ માટે. સામાન્ય માણસનો વહેવાર પ્રામાણિક જોઈએ તો કેટલું બધું માન થાય છે !

૭. ગમે તેટલું જૂનું કર્મ ફેડવું

પણ, ધીમે ધીમે કાળ બદલાયો. બ્રિટીશ સલ્તનત આવી અને કાયદારાજ આવતું ગયું; તેમ ફેરફાર થતો ગયો. જો કે હજુ પણ આપણે માનીએ છીએ કે જીવન વહેવાર પ્રામાણિક નહીં રાખીએ તો દેશની સંસ્કૃતિ ચૂંચાઈ જશે. એટલે એનું વચન પાળી શકે તે માટે સામે જઈને મદદ કરવાની વાત હતી જોથી દેવાળું કાઢવાની વાત તો કોઈ જાણતું ન હતું. પણ આજે તો લેણિયાત તો ગમે તે બોગે માગે. એટલે દેવાવાળાની શું સ્થિતિ જાણી થાય ! દેવાળાં વધારે ફૂંકાય છે અને વધારે દેવાળાં ફૂંકનાર શાહુકાર ગણાય છે.

અગાઉ એવું ન હતું. લોકો ખીલ્તની મદદે જવામાં પોતાની ફરજ માનતા. છાની-છપની અને ગુપ્ત રીતે મદદ કરવામાં ધર્મ માનતા. પરિણામે કોઈ ફરજદાર ન થતું. છતાં કોઈ થાય તો તેને ફેડવાનો પ્રયત્ન કરાતો કે મરતી વખતે પોતાના સંતાનોને તે કર્મ ફેડવા માટે કહીને મરતો. પ્રામાણિક જીવન વહેવાર માટે એ સૂત્ર ધણું જરૂરી છે.

એક વખત હઝરત મદ મદ નાહજ મરણપયારીએ પડ્યા હતા; અંતિમ પળો હતી. તે વખતે તેઓ કહે છે : “ મારા ઉપર કોઈનું કરજ ન રહેવું જોઈએ ”

તેમ છતાં કપરના છીછરા તન્નેની નીચે, દલકાં પાત્રો— ગામડાં, પહાત વર્ગ અને સ્ત્રી-વર્ગ તરફ જોઈ તે એક કિરણ જગત દેખાશે. કપર જાણ્યામાં તેનાં પાત્રોને—વિગ્લ પાત્રોને કે ક્ષીર તેમને પ્રતિષ્ઠા આપીને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈશે. પ્રામાણિક યુવન વર્ગાર એ એક પાત્ર જગતરત્ન હિન્દત નૈતિક મૂલ્યાંકન છે. તેના કપર એ જગત નિષ્કર્ષ દર્શાવે એ પરસ્પરનો વિશ્વાસ, એના તમામ અભિવ્યક્તિ આપીને આશ્વસન વધારી, સમાજને સુખી કરનારે કેવળવૃત્તિ આપે છે. તેના નીચે માનવત્વમાત્ર આગળ વધે એ પણ વિશ્વવિજય પ્રેરનાર સાધનાર છે.

૦૦

ચર્ચા - વિચારણા

પ્રામાણિક યુવન વર્ગમાત્રા પ્રસંગો

શ્રી. સચિતાબેન આજના વિગત સંદર્ભમાં એક બાઈનો દાખલો રજૂ કર્યો : એક બાઈ દલત છે પણ તેના જન્મક હિમર ચના પોતાના પુત્રને જોલાવીને કદી દાંધુ કે દાવ દુ નથી આપ્યું નમણું તમે જાને ફક્ત ચલાવજો. થોડા દિવસ પછે એક વત આવતા પણ તેમણે એમ જ કહ્યું. પછી એમના પુત્ર વર્ગ અકચાર પુછ્યું : “સમાજ પૈસા આપે છે; પરદેશમાં ગઈ !”

ત્યારે તેમણે કહ્યું : સમાજના પૈસા લાઈને પરદેશ જવું તેના કરતાં પોતાની જવાબદારીથી ન છૂટકે જવું પડે તો જાગે !”

હુંમાં અમૂક હિમર પછી સમાજની વ્યાપક સેવા, ધધાની નિયતિનાં તરવે આપણી સંસ્કૃતિમાં છે.

શ્રી. દેવજીભાઈ : “ અંતરના બુક પ વખતે એક દેશ અને તેનું એક અંગરૂપ દોઢ બમાને દાંઢે : એ આદર્શ ખડો કર્યો તેમ ખીંછ જોણ થોડાક દુરપચેય પણ થયે. તે છતાં ભચાઈનો જ એક

નથી. તે વખતે તેમની માતા કહે છે : “બેટા શું વિચારે છે? આપણે શા માટે જીવીએ છીએ? જે ચિંતાડને જીવતો રાખવો હોય, સંસ્કૃતિની રક્ષા કરવી હોય તો આપણે આશ્રય આપવો જોઈએ!”

માતા કહે છે છતાં આશાશાહ સ્વીકાર કરી શકતો નથી. તે કહે છે : “આપણાં છોકરાં અને આપણી મિલકતનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ ને? આપણે કંઈ વચન આપ્યું નથી કે આપણી એ અગે કંઈ જવાબદારી નથી. નાહક તેને રાખી વનવીરના ગુસ્સાનું કારણ શા માટે થયું?”

મા કડક ચાય છે અને કહે છે : “બેટા!” જોડી ફલીસો ન કરી તારો ધર્મ સંભાળ!” એટલે આશા શાહ છોકરાને પાળે છે. આ ઉદય-સિંહ ઉપરથી ઉદયપુર નામ પડ્યું. આવી હતી આશાશાહની ધર્મપાળક પીરમાતા! આને લીધે જ ‘માતૃદેવોભવ’ કહેવાય છે.

ધર્મ એ અતિ આપક વસ્તુ છે. માણસ વ્યક્તિગત ધર્મ પાળી શકે છે; પણ સામાજિક ધર્મ પાળી શકતો નથી. ધર્મ ધાર્મિકા વગર ટકતો નથી; અને તે જ્યારે વિશાળ લોક-આચારનું રૂપ પકડે છે ત્યારે જ સંસ્કૃતિ બને છે. ભારતની સંસ્કૃતિના પાયામાં ધર્મ છે. પણ ખીણ સંસ્કૃતિઓના પાયામાં કાંતો અર્થ છે; કાં ભોગ છે; કાં સત્તા છે. એટલે તે માનવસમાજને માંડનારી શક્તિ બની શકતી નથી.

માતાઓ ઉપર સંસ્કૃતિનો મોટો આધાર :

આજે મોટે ભાગે માતાઓ કેવળ એટલો જ વિચાર કરે છે કે હું તે માઈ ધર! પોતાના દાગીનાનો વિચાર કરે કે બાળકોનો વિચાર કરે. આ આગળ વધે તો કુટુંબનો ખ્યાલ કરે. પણ ગાંધીજીએ ત્રણેય યુગ જોઈ. પુત્ર ઉપર જોણી છૂટે અને માતા જોઈ જોઈ જોયા કરે! રાંધે કેવાડું ન કરે!

અહાસ જોણીઆરમાં નાનાં નાનાં બૂલકાં દોમાઈ ગયાં. એક બદને નવું ત્યારે તેણે આનંદથી કહ્યું : “મારો કોઈ દેશ મોટે કામ આવ્યો!”

આવે ન જોઈ બીજો કિસ્સો. રજારી કામનો છે. તેમાં પણ
ના શુનાનો એકરાર બાપે કરી. તેને સજ્જ અપાવી હતી. સંસ્કૃતિની
વણી આવા સાચા વર્ગથી થઈ શકે છે.

એ સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ હતો કે તેણે પેલા કાળી-રજારી પાસે
તો આગ્રહ રખાવ્યો. એજ સંસ્કૃતિ માણસને વિનમ્ર પણ બનાવે
મીસોને વંદન કરવાનું પણ એટલા માટે ન કહેવામાં આવે છે.

શ્રીમદ્ભુ કહે છે :—

અધમાધમ અધિકો પતિત સકલ જગતમાં હુંય,

ए निश्चय छाव्या विना साधन करશે શુંય ?

બધાં લગી માણસ નમ્ર નહીં બને અને સાવ નાનામાં નાના માણસનું
હીં મને ત્યાંસુધી તે ઉચે ચઢી શકશે નહીં. લઘુતામાં પ્રભુતા વસે
કે, એટલે કહ્યું માતૃદેવો બવ-માતાને નમસ્કાર કરો. પણ મા એમ
ચેરારે કે બાળકથી હુંજ મોટી છું અને મને લડવાનો અધિકાર છે તો
ખોટું છે ! આજે તો દરજ બન્ને બાળકથી ચૂકાઈ ગઈ છે. કેટલીકવાર
માતા કરતાં પિતા આગળ હોય છે; કેટલીકવાર માતા આગળ હોય છે.
કેટલીકવાર બાળક આગળ હોય છે. કેટલીકવાર શુરુ કરતાં શિષ્ય પણ
આગળ હોય છે. એટલે દરેકે દરેકનું માન બળવતું જોઈએ.

એકવાર ગૌતમસ્વામી તાપસો પાસે જાય છે. તાપસો બહુ કઠોર
ધર્મના કરતા હતા. પણ જ્ઞાન મળતું નહતું. ગૌતમને જોઈને તેમને
શિષ્ય થાય છે. તેમના પ્રભાવથી તાપસોને ખૂટતું મળી જાય છે
એટલે તેઓ ગૌતમસ્વામીના શિષ્યો થાય છે. એટલે કે જૈન સાધુ બની
જાય છે. તેમાંથી એક તાપસને કેવળજ્ઞાન થાય છે પણ તે ગૌતમસ્વામીને
દેવાનું ચાલુ રાખે છે.

એક વખત બધા ભગવાન મહાવીરના સમોવસરણમાં જાય છે,
તે સ્થળીવાર બેસે છે. તાપસને કેવળજ્ઞાન થયું હોયને તેઓ
રણજાનીની દરોજમાં બેસી ગયા. બીજા અન્ય જગ્યાએ. શુરુ તરીકે

આવું જી જીવન ગુરુતું, માતાતું અને અતિથિતું હોવું જોઈએ. અતિથિ માટે યજમાન પ્રાણ પાયરે ત્યારે તેણે વિચાર કરવો જોઈએ કે ખાવાનું છોકરા માટે રહે છે કે કેમ ? સાધુઓએ પણ આ વિવેક ન વિસારવો જોઈએ.

ગુજરાતમાં કહેવત છે કે “ભાભાજી ભારમાં, તો વહુજી લાજમાં !” એટલે કે બધાં પાત્રો વિવેક ન જાળવે તો રસ્તામાં મળે એટલે મોઢું ફેરવી લે. ખીજે રસ્તે ચઢીને ચાલવા માંડે ! એવું માને કે મળશે તો ઘેર લઈ જવા પડશે.

પ્રાણીતાણ જોમોતું તીર્થ ગણાય છે. ત્યાંની એ સ્થિતિ છે કે જોના ખારણા બાંધકરીને ખાય છે. જો એમ ન કરે તો સાધુઓનો રાફડો ફાટે ! આ ધણું શોચનીય કહેવાય ! ગામડામાં લોકો સાધુઓને બાપડો પૂમડો કહે છે કારણકે તેમણે એવું જીવન કરી મૂક્યું છે.

પરસ્પરનો વહેવાર એ પણ સંસ્કૃતિ છે. તેના વગર ખીતિ-નિયમો ન જાળવી શકાય ! દીકરી વિધવા થાય, એટલે મા-બાપ સમજી જાય કે એને વૈધવ્ય આવ્યું તો આપણે એ જાતના નિયમો પાળવા જોઈએ જોથી તેને વિકાર ન જાગે અને સંયમની પ્રેરણા મળે. એટલે પહેરવામાં, ઝોઢવામાં, ખાવામાં, પીવામાં બધામાં સંયમ રાખે અને કંટાળે નહીં.

પણ, આજે એવું રહ્યું નથી. સદ્ભાગ્યે હજી વિરલ પાત્રો જોવા મળે છે; જોથી થાય છે કે સંસ્કૃતિ જીવે છે.

એક મંત્રી કુટુંબ જોયું; કિલ્લોલ કરે ! અમારો સાથીદારે પૂછ્યું : કેમ માંજી મઝામાં છો ને ?

તો માંજી કહે : “હા ! દીકરાઓ રળીને ખવડાવે છે !”

દીકરા કહે : “જોડું જોલે છે ! એજ અમને ખવડાવે છે. — એ ન હોય તો અમે હેરાન ચઢીને ભૂખે મરીએ !”

૧મી રૂપ-રચાણીઓ અને બરણીઓ વગેરે આગ્યા છે. આમ
સાદ લખાય છે.

આજની સંસ્થાઓ પણ મૂડીવાદી વર્ચસ્વ મેળા દોષને શ્રીમતો
યોગે રૂપિયા સંસ્થાને આપીને સંસ્થાની બદલોને (બદલો વાળી
સંસ્થામાંથી) પોતાનાં ધરદાર માટે જોડાવી લઈ ગય છે. આમ જોતાં
સંસ્થાઓને તેલરવી અને નિસર્ગ-નિર્બર (સાકાધારિત) બનાવવી પડશે.”

શ્રી. બળવંતસાઈ : ખુનિયાદી તાલીમ મારફત ગુણ પૂજા
આવે, અને તેથી ધનપૂજા, રૂપપૂજા, જનમગત જાતિ પૂજા વગેરે
દેખાવાથી આખી દવા, ગાંધીજીની દેખાતી જેમ બદલાઈ ગય. આજે
સંસ્કૃતિની આડે જળાં ધણાં છે. શિક્ષકો અને શાળા-મંડળના સભ્યોને
રૂઝિયાની કે ગાંધી-વિચારની અથવા ભારતીય સંસ્કૃતિની કઈજ પડી નથી.

શ્રી. પૂંજસાઈ : આ બધાનો ઉકેલ હવે રપબ્દ દેખાય છે કે
જો અનુષ્ઠાન વિચારધારાના આલમજાદાના પ્રયોગને ચોમેર ફેલાવીએ તો
જરૂર આવીને વળે.

(તા. ૧૬-૧૦-૬૧)

પણ મારા પાસેથી શાસ્ત્રોમાં કશું જ નથી. એટલે પ્રતિ-આક્રમણનો
 વિરોધ મારા લેખમાં દાખમાં કરે, તે તમારું નથી. એટલે કંઈ તરવેનો
 કામનો કોઈ મારે પ્રત્યક્ષે તૈયાર થવું જોઈએ. તે મારે નેતિ
 કે સંસ્કારનો કયાં સ્ત્રોત. કમલે અને મમલે શાસ્ત્ર પાસે જઈ લાગવું
 જોઈ તે બધું અદિસા રીતે કાળીદાસ મારા તેની પ્રતિમા દર્શાવે તેમ જોઈ.
 એ રીતે આ લેખમાં મને ૧૫ થયું જોઈએ. એ રીતે લેખમાં આવી
 હો અને પ્રત્યક્ષ આક્રમણથી બચી રહે

તો આક્રમણ પણ રૂંધ નહીં

પણ, આક્રમણ પ્રતિષ્ઠા જ્યાં લાગ્યો કરવાની છદ્મ આવી છે ત્યાં
 પ્રતિ-આક્રમણ કરવા જેવાં કામ ન થાય તો કોનો પણ રીતર મળે.
 એટલે કે અન્યાયોના અન્યાયને દડ મળે પણ અન્યાયી સામે દેવ ન
 રહે એવી હિંમત જાણના ફળવળી; એ ભારતીય સંસ્કૃતિના અનાક્રમણ
 તરતની વિગતવાર છે.

રહે તાલીમે પણ ક્યો પણ. તે અન્યાય-નિવારણ મારે દેવો.
 તેમના અંતરમાં વાલી પ્રત્યે કામ ન દેવો. એટલે મરતા-મરતા
 પણ વાલીએ ચોતાના કૃત અંગદને રાગ મરજો ઝોંખો.
 આ કામ નમરના પ્રતિ આક્રમણની વાત થઈ. તેમાં પણ વિકાસ
 થયો; તે એકે સંમિતો કરે તો અન્યાયનું નિવારણ ક્યાં સિવાય પાછા
 ન દેવો! એ-માટે જોઈએ તો ચોતાનું બલિદાન આપો!

અહિંસક પ્રતિ-આક્રમણ

આ ગાંધી યુગમાં નવો નિયમ આવ્યો કે અદિસાથી પ્રતિ આક્રમ
 કરવું. આ વિચાર જરા જોડી વિચારમ્મા માગે છે; અદિસા ૬
 અનાક્રમણની વાતમાં; સરીરથી આક્રમણ કરવાનું કોણું નથી. પણ
 સ્થિતિ સર્જવાની કોય છે કે આક્રમણ કરનાર ઉપર સમાજનું-વિ
 દ્યાણુ આવે અને તેનો હિંમત મલકે થઈ જાય.
 આમ, સંસ્કૃતિમાં આક્રમણ સ - પ્રતિ આક્રમણ; આવ્યું;

પાત સાચી હતી. સામેનાને મારવાથી ડંખ રહી જાય અને
 યુલ્કાર થાય. એક દયિયાર રાખે એટલે બીજે પણ રાખે.
 દયિયાર ભવિષ્યમાં સમા ભાષને મારવાનું સાધન પણ બની
 પાથી શાંતિ ન થાય. પ્રતિ-આક્રમણનો ડંખ જતો નથી.
 જે એ હિંદુ હોય કે મુસલમાન હોય. સૌરાષ્ટ્રની ધરતી હોય
 ભિલ્લીની ધરતી હોય. ડંખ રહી જાય છે. દિસકે આક્રમણના
 પળવાર માટે શાંતિ દેખારો. પણ એ આગ પાછી લાગ્યકયા વગર
 નથી. એનો કહેલ તો એક પક્ષે શાંતિથી સહન કરીને હાથસો
 ડગમાં છે.

હિંદુ-મુસ્લિમ દુલ્લડો શાંત થયાં નજીયા અને શાંતિ અર્થે ભારત
 પેસ્તાન એમ બે ભાગલા હિંદના થયા. પણ અદરનો જ્વાળામુખી
 મધ્યજનોન હતો. હજુ પણ એની અસરથી હિંદ પાકિસ્તાન બન્ને
 જાં તો નથીન.

શ્રી રવિશંકર મદારાજ પહેલાં ચોડા આયસમાળ વિચારના
 હતા, પણ જ્યારે ગાંધીજી પાસે આવ્યા ત્યારે ગાંધીજીએ રવિશંકર
 મદારાજને કહ્યું હતું. "હિન્દુઓને દયિયારો લઈ મુસલમાનોનો
 કામનો કરવાનું ના કરો. આપણે આવાં કામોનાં મદદ ન કરવી
 જોઈએ." બલિદાન સિવાય આ વસ્તુ સાધ થતી નથી."

બલિદાનથી પ્રતિ આક્રમણ ખાળવું :

ધણીવાર એક જ વ્યક્તિ ચોતાનું બલિદાન આપી આખા સમાજ
 તરફના પ્રતિ આક્રમણને ખાળી હિંસાને ગુણાતી અટકાવે છે.

બ્રિટિશ સરકાર વખતે રાજસ્થાનના નાનાં મોટાં રાજ્યોને સાચવવા
 માટે પોલિટીકલ એજન્ટ રાખેલ હતાં. તેમનો મિનનજ એટલો કડક કે
 કોઈપણ વ્યક્તિ વિશેષને ખ્યાલ કર્યા વગર નાના મોટા બધા ઉપર
 કોરડો જ ફટકારે. તેઓ જયપુર જતા પણ લોકો તેમનાથી ઠંડાળા
 ગયા હતાં. અતે બધાએ મળીને તેમને પત્થરમારો કરીને મારી નાખ્યા.

તેની વાત સાચી હતી. સામેનાને મારવાથી કંઈ રહી જાય અને
 હિંદના ગુણકાર થાય ! એક હથિયાર રાખે એટલે બીજો પણ રાખે !
 એટલે એ હથિયાર બિચ્છમાં સગા ભાઈને મારવાનું સાધન પણ બની
 શકે. તેનાથી શાંતિ ન થાય ! પ્રતિ - આક્રમણનો કંઈ જતો નથી.
 પછી મને એ હિંદુ હોય કે મુસલમાન હોય ! સૈરાયૂટની ધરતી હોય
 કે અલીગઢની ધરતી હોય ! કંઈ રહી જાય છે. હિંસક આક્રમણના
 કારણે પળવાર માટે શાંતિ દેખાશે. પણ એ આગ પાછી ભભૂક્યા વગર
 રહેતી નથી. એનો ઉકેલ તો એક પક્ષે શાંતિથી સહન કરીને દાખલો
 બેસાડવમાં છે.

હિંદુ-મુસ્લિમ દુલ્લડો શાંત થયાં જણાય અને શાંતિ અર્થે ભારત
 પાકિસ્તાન એમ બે ભાગલા હિંદના થયા. પણ અંદરનો જ્વાળામુખી
 બંધાયેલો જ હતો ! હજુ પણ એની અસરથી હિંદ પાકિસ્તાન બંને
 મુક્ત તો નથી જ.

શ્રી રવિશંકર મહારાજ પહેલાં થોડા આયસમાળ વિચારોના
 હતા, પણ જ્યારે ગાંધીજી પાસે આવ્યા ત્યારે ગાંધીજીએ રવિશંકર
 મહારાજને કહ્યું હતું. “ હિન્દુઓને હથિયારો લઈ મુસલમાનોનો
 સામેનો કરવાનું ના કરેશો ! આપણે આવાં કામોનાં મદદ ન કરવી
 જોઈએ ” બલિદાન સિવાય આ વસ્તુ સાધ્ય થતી નથી. ”

બલિદાનથી પ્રતિ આક્રમણ ખાળવું :

ઘણીવાર એક જ વ્યક્તિ પોતાનું બલિદાન આપી આખા સમાજ
 તરફના પ્રતિ આક્રમણને ખાળી હિંસાને ગુણાતી અટકાવે છે.

બ્રિટિશ સરકાર વખતે રાજસ્થાનના નાનાં મોટાં રાજ્યોને સાચવવા
 માટે પોલિટીકલ એજન્ટ રાખેલ હતાં. તેમનો મિશન એટલો કડક કે
 કોઈપણ વ્યક્તિ વિરોધનો ખ્યાલ કર્યા વગર નાના મોટા બધા ઉપર
 કોરડો જ ફટકારે. તેઓ જ્યારે જતા પણ લોકો તેમનાથી ઠંડાળી
 ગયા હતા અને બધાએ આગળે એકો મુસલમાનને નીચે લઈ

મે દોષો ઓછા થાય—વિશુદ્ધ સંગઠન દ્વારા શુદ્ધિની પ્રક્રિયા વડે દોષો
 ને થાય તો સામેની વ્યક્તિ કે સમાજ ઉપર તેની અસર થયા
 વગર રહેશે નહીં ।

ઐટલે કે પરદેશી સંસ્કૃતિનાં જે સારાં તત્ત્વો છે તેને જરૂર
 અપનાવવાં પડશે. પણ, અર્થ અને કામ ને દૂર કરવાં પડશે. તે માટે
 જે તાબડા વગર કાર્ય કરવાતું છે.

ધર્મ જ્યારે વણાઇ જાય ત્યારે તેને સંસ્કૃતિ કહેવામાં આવે છે;
 અને જીવન ઐટલે સમાજજીવન પ્રમાણ જીવન, એ અર્થ કરવાનો. આ
 ધર્મ આખા વિશ્વમાં છે. ઐટલે સંસ્કૃતિના વિશાળ અર્થમાં વિચારીએ
 તો પરદેશી સંસ્કૃતિ એ માનવ સંસ્કૃતિની એક અંગ હોય તેનો
 દોષ સંસ્કૃતિનો દોષ છે. તે દોષની વૃદ્ધિ કેમ થઇ ? તેનો વિચાર કરતાં
 એ સ્પષ્ટ થશે કે આપણે બ્યાપક અને સર્વાંગી ભારતીય સંસ્કૃતિનો
 નોંધએ તેવો પ્રચાર કર્યો નથી. ઐટલે અનાકમણુ દબે આપણે આપણા
 દોષને દૂર કરવાનો છે. તે માટે અનાકમણુના જે અવશેષો છે, તેનું સંકલન
 કરી જગત આગળ મૂકવાના છે. તેથી ભારતીય સંસ્કૃતિનું ગૌરવ વધશે.
 અને સુધનો ઉદય થતાં અંધારું જાય, તેમ લોકકલ્યાણકારી ભારતીય
 સંસ્કૃતિ આવતાં, સ્વાર્થ અને વિલાસની પરદેશી સંસ્કૃતિ આપોઆપ
 મરી જશે. આમ સંસ્કૃતિની પ્રસ્થાપનામાં અનાકમણુવૃત્તિનો સિદ્ધાંત
 નિર્દેશિક રીતે અસરકારક બનશે.

ચર્ચા—વિચારણા

અહિંસક પ્રતિઆક્રમણ કે સામનો !

શ્રી. દેવજીભાઈએ ચર્ચા પ્રારંભ કરતાં કહ્યું : “૨
 મુનિશ્રી સતજીવજી મહારાજે જે મુદ્દો ચર્ચ્યો હતો તેના અનુ-
 સારમાં મારા અનુભવો ટાંકું છું.”

નવો ચીજો પાડી, એક દરે સામુદાયિક અદિસાના પ્રયોગથી
મેળવ્યું. હવે સામુદાયિક રીતે વિશ્વના પ્રશ્નો ઉકેલવાના રહેશે.

જો કે, આને વિચાર્યું, અર્થયું તેમજ બીજા અનેક પ્રકારનું
પ્રયોગ એમણે ચાલુ છે. ત્યારે સામુદાયિક અદિસાનો પ્રત્યાક્રમણનો
વધુ ધુસ્કેલ રહેશે. પણ દેવજીભાઈએ કહ્યું તેમ મન-વચન અને
અનાક્રમણ હોય તો સદા અને સર્વત્ર નીડર રહી શકાય છે.
ત્યારે કહ્યું તેમ અદિસાના માર્ગમાં પ્રત્યાક્રમણ અધિક્રમણ
(માનસિક સંદર્ભાવનાવાળું) અને અનાક્રમણ એ ત્રણેય રૂપો આપી
શકાય છે.

શ્રી. બળવંતભાઈ : " જોતો અને જોડો અનાક્રમણ શક્તિનો
અર્થ દેવજી ચૂપ રહેવું એટલું જ સમજ્યા છે. ત્યારે વેદિકા સશસ્ત્ર
પ્રત્યાક્રમણને જ સર્વસ્વ માનીને બેઠાં છે. ગાંધીજીએ આ બંનેનો મેળ
ધી અદિસક પ્રત્યાક્રમણનું સૂત્ર આપ્યું. તથા સામુદાયિક અદિસાના
યોજના થપા અને લાલનજાકામાં પણ તેનો પ્રયોગ થયો. તે છતાં
દેસક આક્રમણની શક્તિ હજી ચાલુ જ છે !

દમણાં એક માણસના કામને પગ કાપી નાખ્યા. તેનો સગો
સમાચાર પૂછવા આવ્યો એટલે પેલાએ મેલું માયું કે અહીં શું જોવા
આવ્યો છે ?

પેલાને એ મેલું સાંભળ્યું અને તેણે જમને તેડું ખૂન કરી નાખ્યું.
કોર્ટે તેને ફાંસીએ ચઢાવ્યો. એ માણસ સનમન અને પરાપકારી હતો.
પણ ખુન્નસ ચઢતાં આમ થઈ જાય છે. પ્રજા ઉપર દાંડ અને શુંડા
તરતો ચઢીને બોધતાં હોય અને સરકાર પણ નિરૂપાય હોય તો
લોકો શું કરે ? "

શ્રી. દેવજીભાઈ : આ પરિસ્થિતિ માટે સાધુસમાજ અને ખાસ
કરીને જૈન સાધુ-સાધ્વીઓને હું વધારે જવાબદાર ગણાવીશ. તેમના
પાસે અદિસાનું ઉદ્દેશ્ય તરત પકડું છે. તેઓ લોકોને ડાંખી

આવના યુગે તાદાત્મ્ય અને તાટસ્થ્યનો વિચાર

આવનો મુલો તાદાત્મ્ય અને તાટસ્થ્યનો છે. સંસ્કૃતિના સંજોગ પ્રસાદ એ વિષયની છબાવટ દરમ્યાન તાદાત્મ્ય એને તાટસ્થ્ય અને વિચાર કરવામાં આવ્યો છે; દરે આવના યુગે તે કળા રીતે ઉપયોગી બને એ લેવાનું છે.

આવનો મુગ સંગઠનોનો છે. વ્યક્તિ ક્રાંતિ કરી શકે છે પણ સંસ્થા હારા થાય તો ને અદ્વિસક અને કાયમી બને છે. આવી સંસ્થાઓ ધાર્યેલી અને પ્રયોગ કરનારી દોની લેખકો.

આને મુખ્યત્વે છ પ્રકારની સંસ્થાઓ લેવામાં આવે છે :—
(૧) કુટુંબ સંસ્થા, (૨) જ્ઞાતિ સંસ્થા, (૩) ધંધાધારી સંસ્થાઓ,
(૪) ધર્મ-સંપ્રદાયની સંસ્થાઓ. (૫) રાજનૈતિક સંસ્થાઓ અને
(૬) આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ. આ છ પ્રકારની સંસ્થાઓમાં કયાં કેટલું તાદાત્મ્ય અને તાટસ્થ્ય રાખવું એનો વિચાર કરીએ.

સૌથી પહેલાં કુટુંબને લઈએ. ગામડાંમાંથી જે કુટુંબો શહેરમાં આવ્યાં તેમાં પહેલાં પતિ-પત્ની આવ્યાં; માળાપને દેશમાં રાખ્યા. મા-બાપ ગ્રેરક-પૂરક હતા પણ પ્રથમ એકલા આવ્યા; પછી પત્નીને બોલાવી. બાળક થતાં વિલકત સંસ્થા થઈ. મા-બાપને ન બોલાવાયા એના ધણાં કારણોમાં તેમનો સ્વભાવ ટકટક કરવાનો, રૂઢિચુસ્ત સ્વભાવ, નવા વિચારને ગ્રહણ ન કરી શકે, ઉમ્મર થાય એટલે ફેર પડે એટલે તાટસ્થ્ય વૃત્તિ તો આવી પણ તાદાત્મ્યવૃત્તિ છૂટી. આમાં અપવાદ હશે. તો થું મા-બાપને બોલાવવા જ નહીં? અને બોલાવે તો ટક ટક કર્યા કરે એટલે એજ જામે નહીં, અને અલગ એકો થાય. બોલે કે નાનડિયાં માને નહીં, સિનેમામાં જાય, કર્યા કરે પણ કામધંધો ઉઠસે નહીં. યોદીનાર સુધી તો વધુ મજા થઈને એસે પણ પાકું માલે એમ

કનરાવળી જોઈએ. પણ અહીં બધા માગે રહેતાં; તેમને જો તત્ત્વ સમજાવી સમાધું છે ને સદમામની વાત છે. સમન્વય કરવામાં સારાને મદદ કરવાની તાપરતા દેવાની જોઈએ.

ગાંધીજી પાસે કેમ મદદમાન આવના; તેમાં યુરોપિયનો મારે તે બી બ્યવસ્થા કરાવના. બનતા સુધી તો યુરોપિયનો તેમને ત્યાં આશ્રમના કો જ જમના; નહીંતર તેમના ગોબ્બ ગાંધીજી બ્યવસ્થા કરાવતા. આર અને વહેવારનો સમન્વય કરવો જોઈએ. જે સંપ્રદાયમાંથી માન્યુસ વિ તેની કદા જોવી જોઈએ. જે તેને પોતાના જ નિયમો લાગુ કરા જતાં તો તે બદલ દેકામ જશે. પરિણામે ધારેલો સુમાર થાય.

એક વખત એક ખોજી સુવાન મારી પાસે આવ્યા. તેમણે મને [કે “મારે દિન્દુ થવું છે.”

મેં કહ્યું કે “સારી વાત છે. જો તમને દિન્દુધર્મના સિદ્ધાંતો પતા હોય તો તમારા ધર્મમાં રહીને પણ તેનું આચરણ કરો. તે ૨ વેશ કે સંપ્રદાય બદલવાની જરૂર નથી. સત્ય, આદિસા, ખોજી રીમાં રહીને પાળશો; માંસાદાર નહીં કરો, તો ખીજને પણ તમારો પ લાગશે તેમજ પોતાની કામમાં અગ્રણ્ય પ્રત્યાધાત પણ નહીં પડે.”

મુંદપતિની વાત આવે છે કે જેનેતર પ્રગત પાસે આવતાં અવકાશ તો શું કાદી નાખતી જોઈએ? મારા ખ્યાલ પ્રમાણે ધીરજ રાખીને, વાત સમજાવવી જોઈએ. જે સંપ્રદાયમાં જન્મ થયો હોય; તે પ્રદાયના ચિદ્ધો રાખીને જ ક્રાંતિ કરવાથી સંપ્રદાયને સંશોધન કરવાનું મિત્ત મળે છે. વેશ મુખ્ય નથી; આચાર મુખ્ય છે. છતાં, વહેવારમાં છુને કામ વેશની જરૂર તો પડશે જ. તો જે છે તે રહે તો શું હું છે.

હવે આપણે અન્ય સંગઠનોની વાત લઈએ.

આપણે ત્યાં લોકશાહીને માનનારા અને નહીં માનનારા રાજકીય

શ્રી. દેવચંદ્રભાઈ : “ સવારે મદારાજીજી તાદાત્મ્ય અને તાટસ્થ્યને વહેવારમાં ઉતારવાનો સચોટ માર્ગ બતાવ્યો છે. કુટુંબ, જાતિ, સંપ્રદાય વગેરેમાંથી જારતમાં જે સંસ્કૃતિ સાંપડે છે તે જગતમાં ક્યાંય એટલા માટે જોવા નહીં મળે કારણકે અહીં સામુદાયિક રીતે વર્તનો કુટ મળેલો છે.

ખીજ દેશોમાં સબ્યતા છે, સંસ્કૃતિ નથી. જાળકો મુંબઈમાં હોય અને મા-બાપ દેશમાં હોય તો એ તાદાત્મ્ય તો સ્નેહવાત્સલ્ય રૂપે હોય જ છે પણ વહેવારમાં ગુણો આચરવા પ્રતિ ઉપેક્ષા હોય છે. જોથી ખરી રીતે ગુણોમાં તાદાત્મ્ય અને દોષોમાં તાટસ્થ્ય કેળવવું જોઈએ. આજે ભૌતિક સુખ અને સબ્યતાના પ્રવાહમાં ભૂતી જવાની વાતોને વારંવાર યાદ કરાય છે અને યાદ કરવાની વાતો વિસરાય છે. તેથી જ અવધાન (સ્મૃતિ-પ્રયોગ) વડે એ યાદ રાખવું જરૂરી છે. અત્યારનો વિદ્વાન સમુદાય પણ પાયાની આ વાત સમજી શકતો નથી. જાણી કુટુંબમાં, જાતિમાં, સંપ્રદાયમાં, સંસ્કૃતિનાં ખીજે તો પડ્યાં જ છે. સમાજવાદ ભારતીય સંસ્કૃતિની રીતે ઉદ્દેશ નથી. એનો પાયો અને પ્રેરકબળ સત્તાધારા ક્રાંતિ છે, તેથી સમર્થનીય નથી. કોમવાદ સારો નથી પણ સામ્યવાદ એના કરતાંયે ઊતરતો છે કારણ કે તે માણસની સંસ્કૃતિમાં રહેલ ધર્મનો જ છેદ કરે છે.”

શ્રી. પૂજાભાઈ : “ દેશ માટે ન્યોછાવર કરનાર ગાંધીયુગમાં વધુ મળ્યા. પણ પંડિત જવાહરલાલજી તાદાત્મ્ય સાથે તાટસ્થ્ય જે દેખાય છે તે અજોડ છે.

નળકાંઠામાં આવેલ નળસરોવરમાં કુંજડીજો ઇરાનમાં ઇડા મૂકીને આવે છે જ્યારે પાંછી ચારેક ગાસ ફરે ત્યારે તેમને લેવા સામેથી ઇડામાં થયેલાં બચ્ચાં આવે છે. મરઘી માથે રહી ઇડાં સેવે છે જ્યારે આ દર રહીને ઇડાં સેવે છે. જો પંખીમાં પણ આ ગુણો હોય તો માનવમાં કેવા હોવા જોઈએ ?

અનાયાસ-આયાસ ક્યાં અને કેવી રીતે ?

ભારતીય સંસ્કૃતિના આઠ અંગોના અવશેષો અને તેમનો આજના યુગમાં ઉપયોગ એ પૈકી ત્રણ અંગો અંગે અત્યાર સુધી વિચાર થઈ ચૂક્યા છે. એતું એથું અંગ અનાયાસ-આયાસ છે. એ અંગે સામાન્ય રીતે અગાઉ વિચાર થયો છે; આજે એની વિશેષ ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાનો છે.

અનાયાસ-આયાસ પરસ્પરમાં વિરોધી શબ્દ લાગતા હોઈને વિશેષ ખુલાસો માંગી લે છે. જોટલે પ્રશ્ન એ થાય છે કે ક્યાં આયાસ હોવો જોઈએ ? ક્યાં અનાયાસ હોવો જોઈએ ? કેટલીક વખત માણસ “કિંકર્તવ્યવિમુક્ત” થઈને જ્યાં આયાસ કરવાનો હોય ત્યાં અનાયાસ- (અકર્મણ્યતા કે નિષ્ક્રિયતા) કરે છે અને જ્યાં અનાયાસ કરવાનો હોય ત્યાં આયાસ કરે છે.

આયાસ અને અનાયાસ ક્યાં ?

અર્જુન શસ્ત્રાસ્ત્ર સજીને યુદ્ધ કરવા માટે રથમાં બેસીને રણક્ષેત્ર પાસે આવે છે. ત્યારે શ્રી કૃષ્ણ એના રથના સારથી હોય છે. તે વખતે અર્જુન શ્રી કૃષ્ણને કહે છે : “જરા જોઈ તો લડું ? બન્ને પક્ષમાં કોણ-કોણ મહારથી લડવા આવ્યા છે ?”

મુખ્ય સેનાપતિ સશસ્ત્ર થઈને આવે અને સારથીને કહે તો તેણે ફરજ બજાવવી જોઈએ. શ્રી કૃષ્ણે તે ફરજ બજાવી. અર્જુન કૌરવપક્ષ અને પાંડવ પક્ષના સૈનિકો તેમજ સ્વજનોનું દૃશ્ય જોઈને કહે છે :— “આ બધા ભાઈભાંડુઓ, યુરુઓ, વડીલોની સાથે લડવું અને ગમવું નથી. મને રોમાંચ થાય છે. મારું શરીર ધ્રુજે છે. હું તો શસ્ત્ર છોડીને આ રથની પાછળ બેઠો. મારે લડાઈ લડવી નથી.”

અધિષ્ઠાનં તથા કર્તા, કરણં ચ પૃથક્ વિધમ્
 વિવિધાશ્ચ પૃથક્ ચેષ્ટા દેવં ચૈવાત્ર પંચમમ્

અધિધાન=આધાર સ્થળ, કર્તા=કાર્ય કરનાર, કરણ=કાર્ય કરવામાં
 જુદાં સાધનો, જુદી જુદી ચેષ્ટાઓ, ક્ષેત્ર ક્રિયાઓ અને દેવ=નિયતિ
 પામ્ય કારણો સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ માટે છે.

આ અનાયાસ આયાસમાં કેટલીકવાર નિયતિવાદ ધુસી જાય છે.
 તેણે જ્યાં આયાસ કરવાનો હોય છે ત્યાં કરાતો નથી, અને જ્યાં
 નાયાસ કરવાનો હોય ત્યાં આયાસ કરાય છે.

સોફા એકાંત નિયતિવાદનો ઉપયોગ પોતાના સ્વાર્થ માટે કરે છે.
 ખી કે ગરીબની સેવા કરવા માટે અખાડા ચાય છે; પણ પેટ ભરવાનું
 નિયમ; પોતાને સુખસગવડો મેળવવાનું, ધન કમાવવાનું હોય ત્યાં નિયતિ-
 વાદ લાવવામાં આવતો નથી. એટલે આ નિયતિવાદના નામનો અનાયાસ
 મોટો છે. પોતાની જાત માટે, સ્વાર્થ માટે પ્રારબ્ધ વાપરવામાં આવે
 તો કંઈ વાંધો આવે નહીં; પણ અન્યને મદદરૂપ થવાનું હોય ત્યાં
 પુરુષાર્થના અદેશ પ્રારબ્ધ વાપરવો એ બરાબર નથી.

એવી જ રીતે જ્યાં પોતાના શરીરનો (આત્માનો નહીં) સવાલ
 આવે ત્યારે સ્વભાવમાં રમણ કરવાની વાતને તેવે મૂકવી અને ખીજ
 આત્માઓની કે શરીરયુક્ત આત્માઓને સુખ સંતોષ આપવામાં
 નિમિત્ત બનવાની વાત આવે ત્યાં તેને પરભાવ કહીને તરછાદી દેવી;
 એ પણ જોડો આત્મવાદ છે. સ્વભાવનો સાચો અર્થ આખા વિશ્વના
 આત્માઓમાં રમણ કરવો એ છે; કારણ પોતાના આત્માનો આખા
 વિશ્વના ચૈતન્ય સાથે સંબંધ જોડાયેલો છે. માત્ર જ્યાં આયાસ કરવો
 હોય ત્યાં રાગદ્વેષ દ્વેષ કરીને કરવો, વિશ્વહિતથી પ્રેરાઈને કરવો. એ
 અનાયાસ આયાસ છે.

આયાસના નામે અનાધિકાર ચેષ્ટા :

કેટલીકવાર માણસે આયાસના નામે અનાધિકાર ચેષ્ટા કરતો
 હોય છે. એ જોડો આયાસ છે. તેમજ કેટલીક વાર જ્યાં માણસનો

તે હા પોઃ જોડેલ "સોમે સિમ્પ્લિયમ્" — સિમને (તેવને)
 તે જોડેલાનું સાધન મળવામાં આવ્યું છે. તેમજ જો પણ
 આપણે છે કે સાધુઓના કરવાની અસર પણ પડે છે. તે છતાંયે
 તેમાં અનિષ્ટો પેસી ગયાં હોય ત્યાં તેને દૂર કરવાનું કામ અમારું
 ; એમ પ્રાણી માત્રના પીઠર અને માળાપતું ગિરદ મરાવનાર
 જો કરે તો તે અધિકાર-અવેષ્ટા જ ગણાશે.

બગવાન મદાવીરે એટલા માટે જ ગૌનમ રચાવીને કહ્યું :—

અમરં ગૌરમ । મા વમાયય.

તમારી જવાબદારી બળવવામાં કાણ માત્રનો પ્રભાવ ન કરે ।
 બગાડ થાય, ત્યાં સુધારવાનું, ત્યાં અનુગમ બગડે ત્યાં તેને
 રવાનું; તેમજ રસ્તે બાઠકતા, સંસારમાં આવડતા જીવેને મોણે
 રવાનું કામ સાધુઓનું છે. જોવા મુખે કેવળ એમ કહેવું કે :
 અમારું તો કામ ઉપદેશ આપવાનું છે." તો તે અધિકાર દોવા છતાં
 કર્મવૃત્તિ (અધિકાર અવેષ્ટા) ગણાશે.

બગવાન મદાવીરે મંબળ લીધો, ઠેર ઠેર ક્યાં તે જા માટે !
 મળે એમ ન કહ્યું કે જગતનું થાય તે થવા દો । ત્યારે તેમના જ
 ભુલાયી સાધુઓ પોતાનો જ અધિકાર કેવળ ઉપદેશ આપવામાં
 દલાવી નામે તો અધિકાર-અવેષ્ટા જ ગણાશે.

શ્રી સંત વિનોબાજી સંસ્થામાં (સંગઠન રચવામાં) માનતા થયા
 કે; શુભ્રવાણી સંસ્થાને રાખતી, પણ ધડતર કરવાનું કામ મારું નથી;
 તે સમાજ જ દરશે અને તેથી પરિસ્થિતિ પરિવર્તન પેદા થશે, એમ
 માને છે. પણ તે ધડતર વગર કઈ રીતે થશે ? આ તો વિદુરજની.
 એમ અધિકાર અને જવાબદારીથી ભાગવાનું છે અને તેને અધિકાર-
 અવેષ્ટા ગણવી પડશે.

ધણા સોડો ત્રિવેકબુદ્ધિ હોવા છતાં વિવેક વાપરતા નથી અને
 બધાને સરખા માને છે. બધી સંસ્થાઓ, વ્યક્તિઓને સરખા માનવા કે :

પણ સોફા કામ નથી તથા એટલે દુનિયામાં મજૂર નથી એમ
કહેને પણ પી કહેવે ન. પરિણામે લોકશાહીને વિકાસનાર પ્રામ:
સંસ્થાઓમાં સાંકળતો પેશી નતાં દોષ છે. જે લોકશાહીમાં સજ્જતોમાં
સેવકોં અત્યંત તત્વોને સમજાં દેત તો માંથીછતે આપુ છવન નેની
પણ ન અપાવડું પાત.

પી. માર્કસિવાએ કહ્યું તેમ સ્વચ્છ પદેમાં માંથીછતે અનેક
સમસ્યાઓ કામમાં થયાં અને તેનું પાતર તેમજ સમાજના અનેકો
અનિયમોને સંકલન કામ કરું. સંકલનના સર્વોદય વિચારને માંથીછતે
પાતર આપુ અને વિનોનાછતે તેને તેમ આપ્યો. પણ નથી સંસ્થા
સીધી ન કરી અને છૂતી સંસ્થાઓનું સમજાવ્યોછતું છું. તેથી સમાજ
જેને સંસ્થાનું પાતર કરવા માટે આપામ કરવાની જે જવાબદારી હતી.
તેમાં વિનોનાછતી અધિકાર-અધિકાર રહી. સર્વોદયને પાતર આપવાનું
પણ જે સર્વોદય સેવકો નહીં લે તો કિયે કિયે સમાજ અને સંસ્થામાં
અનિયમો રાખના—કુલતાં નથી. પછી કોઈ સાથે તેમને આદાવતોં જારી
પણ મરશે. એટલે અનાયાસ-આપાસમાં જેમ પ્રારબ્ધ છે નિયતિ વિશે
અનિયતિ રાખવાની જરૂર છે તેમજ અનાધિકાર એટલા કે અધિકાર
અધિકાર અને પણ એટલી જ અનિયતિ રાખવાની જરૂર છે.

વિલંબકારીનીતિ કે દીર્ઘચૂરતા :

અનાયાસ-આપાસનો અર્થ નહીં સમજીને પણ લોકો વિલંબકારી
નીતિ-દીર્ઘચૂરતા અપનાવે છે. તેઓ જેમ માને છે કે 'દજી સમય
પાકશે નથી, લોકો દજી લેવાર થયા નથી, કે અમુક લોકો આવે પછી
આમાં પડીએ.' તેઓ સમયમર પદોંચીને કાર્ય નથી કરતા, તેમજ
ખીન મોટા કાર્યક્રમના જવાને બેઠા રહે છે. જેમકે દુક્કરડ થયું.
મારામારી ધર્મ ત્યારે શાંતિ રચાપવા નહીં જાય, પણ ખીનની દીકા
કરીને કહેશે કે બીજો-કાર્યક્રમ આવશે ત્યારે જશું. તો જે અનાયાસ
મોટા છે.

રે કોઈ ।
 ને લીધે ના કરો । આ તાજ પછા લીધા મિતલ પાછી
 મૂલ્યે લીધે મૂલ્યના, સુખાઈ કે અનામાસના કાવંમાં જરોયે
 નથી.

અનામાસનું વિમાન :
 ની વાર લોકો આપણે અનામાસનું વિમાન કરે છે. તેની
 નીચી વસ્તુ મૂલ્ય નથી તે પણ ખોટો અનામાસ છે. ડા. ત.
 મેનાંદજે સમ્યક લાગી લેવાની અગર તો શરત અનામાસનું
 માટે વિમાન કમું. પણ તેની અગરની નીચી પ્રક્રિયા નથી મૂકી.
 ની જુ પડિજામ આવવા મુજબ છે. અમાલને પડતર આપ્યા
 માત્ર તેને આ ન કરો, તેમ ન કરો એમ કહ્યા કરીએ તો
 માની વાત કમર લોકોની સદા જામે નહીં અને લોકો નીચારે જાની
 વ છે. આ અનામાસના વિપરીત પડિજામો આવશે.

જેમણે આપ્યા વિધની અગર તો સમાજ અથવા કુટુંબની
 તાદાત્મ્ય સાથે તાદાત્મ્ય દોષ ત્યાં અનામાસ અને જ્યાં તાદાત્મ્યપૂર્વક
 તાદાત્મ્ય દોષ ત્યાં આપાસ. જેમ જાતેની જોઈતી કરતી લોભ એ.

સિદ્ધ દોષ પણ સાદસ કરવા માટે કરતો નથી. પણ તે ચાલતો
 -પાછળ જુએ છે તે શા માટે ? મારા કાવંથી—ચાલવાથી પાછળ
 મરજત તો નહીં મહ દોષ ને । એણે ક્યાસ પૂર્વક તો નથી બધું ને ?
 એ જોવા માટે. જેવી જ રીતે સિદ્ધસમા ક્રાંતિકારી પુરુષ પણ પુરુષાર્થ
 કર્યા પછી તેણે સિદ્ધવસોકન કરે છે કે મારો આ પુરુષાર્થ સમાજને
 પગી ગયો કે નહીં ? પગી ગયો દોષ તો પુરુષાર્થ જોડો કરવાનો
 વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે કે વગર શસ્ત્રે ભારત માટે
 આપઘાત સમાન આત્મ-અમર્ષક કરવું પડત.

—સં.

ભા. ગાંધીજી આગ્રહ-અનાગ્રહની ભૂમિકા સમજતા હતા. અદ્ય પકડવાનો હોય ત્યાં આગ્રહ રાખતા અને જ્યાં અનાગ્રહની ની ત્યાં પછી જતું કરતાં. આગ્રહ પકડ્યા પછી છોડવો કઠણ ગાંધીજી તેને યોગ્ય લાંગતાં છોડી પણ શકતા એ તેમની વિશેષતા. પાકિસ્તાન-પાકિસ્તાન એ જે ભાગલા માટે ગાંધીજી ખિલાફ હતા.

જ્યેષ્ઠ કે આ એકજ લાગલાથી પતશે, નહીં તર શીખ લોકોના ને; રજવાડાઓનો રાજસ્થાન, ડો. આમેડકરનો દલિત-સ્થાન પક્ષ વધતા જતા હતા. એટલે ગાંધીજીએ અખંડ-હિંદની વાત ની. તેમણે વિચાર્યું કે હમણાં મજૂર સરકાર છે તે આપણા ; જે આવા સમયે સ્વરાજ્ય નહીં સ્વીકારીએ તો પાંચ વર્ષ સુસ્ત સરકાર આવતી કદાચ સ્વરાજ્ય વધુ લંબાઈ જાય ! આવો આગ્રહ-અનાગ્રહનો વિવેક હતો જે તેમને આપાસ-અનાપાસ જાગૃત રાખતો.

ભારતની આંતરરાષ્ટ્રીય રાજનીતિ છે 'તટસ્થ' રહેવાની. એટલે તે કંઈ કંઈ બરે છે. ગોઆ માટે ભારતે ખૂબ જ ધીરજ ધરી. કોંગ્રેસે જ્યેષ્ઠ કે ત્યાં સામ્યવાદીઓનું જોર નહીં ખાળીએ તો તો જશે. એટલે એક વખત તો કામવાદથી હાથ મિલાવ્યા પણ ! બૂલ સમજતાં હાથ હટાવ્યા. દવે આ બૂલ મૂગવવાનો કોને ? એ પણ વિચારણીય મુદ્દો છે. વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિક અપાદા દત્તી કે તે અનાધિકાર-એટા ન કરે ! પણ, જ્યારે માં કોંગ્રેસ હપર આફત આવી ત્યારે કોંગ્રેસને સાથ માટે મામટ્ટકડીઓને પ્રાયોગિક સંધે આદેશ આપ્યો. બીજી બાજુ મારા શુદ્ધિપ્રયોગમાં પ્રેમપૂર્વક જેઠા મંડળ દ્વારા અદિસક પ્રતિકાર થી. મોટું હુલ્લડ થવાનું હતું ત્યારે શાંતિ સૈનિક તરીકે ક સંધે નૈતિક દરજ્જા બનાવી. આ - અનાગ્રહનો

અર્થ - વિશ્લેષણ

શ્રી. વિદ્યારણ : "અર્થ - વિશ્લેષણ" એ એક સરળ અને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવેલું પુસ્તક છે. જેમાં અર્થ - વિશ્લેષણના સિદ્ધાંતો અને પ્રકારો વિશેષ રીતે સમજાવેલા છે. આ પુસ્તકને વાંચીને અર્થ - વિશ્લેષણના સિદ્ધાંતો અને પ્રકારો સ્પષ્ટ થશે અને આપણને આપણા જીવનમાં આપણા અર્થ - વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

શ્રી. વિદ્યારણ : "અર્થ - વિશ્લેષણ" એ એક સરળ અને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવેલું પુસ્તક છે. જેમાં અર્થ - વિશ્લેષણના સિદ્ધાંતો અને પ્રકારો વિશેષ રીતે સમજાવેલા છે. આ પુસ્તકને વાંચીને અર્થ - વિશ્લેષણના સિદ્ધાંતો અને પ્રકારો સ્પષ્ટ થશે અને આપણને આપણા જીવનમાં આપણા અર્થ - વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

શ્રી. પ્રજ્ઞાપ્રદા : "અર્થ - વિશ્લેષણ" એ એક સરળ અને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવેલું પુસ્તક છે. જેમાં અર્થ - વિશ્લેષણના સિદ્ધાંતો અને પ્રકારો વિશેષ રીતે સમજાવેલા છે. આ પુસ્તકને વાંચીને અર્થ - વિશ્લેષણના સિદ્ધાંતો અને પ્રકારો સ્પષ્ટ થશે અને આપણને આપણા જીવનમાં આપણા અર્થ - વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

શ્રી. દેવદાસ : "અર્થ - વિશ્લેષણ" એ એક સરળ અને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવેલું પુસ્તક છે. જેમાં અર્થ - વિશ્લેષણના સિદ્ધાંતો અને પ્રકારો વિશેષ રીતે સમજાવેલા છે. આ પુસ્તકને વાંચીને અર્થ - વિશ્લેષણના સિદ્ધાંતો અને પ્રકારો સ્પષ્ટ થશે અને આપણને આપણા જીવનમાં આપણા અર્થ - વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

ભારતીય સંસ્કૃતિના ચાર ગુણોનું સંકલન

ભારતીય સંસ્કૃતિનો મુદ્દો; તેનાં પાસાંઓની હજારો તેમજ સંસ્કૃતિની ઉપયોગિતા અને વિસ્તારથી વિચાર થઈ શકે છે. અત્રે ફક્ત ચાર પાસાંઓ :—(૧) માતૃપૂજા, (૨) ક્ષીણ-નિષ્ઠા, (૩) સ્વયં બુદ્ધિ (૪) પ્રમાણિક દુષ્ટતા વડેનાર જે ચાર ગુણો હવે વખતે વિચાર કરવાનો છે કે આ ચારેય ગુણોને નિભાવવા દેવાનું શું થાય તે આ બધાં દ્વારા આમ દેશી સદ્ગુણ ? આને ઐતરેયી ભારતીય સંસ્કૃતિ હવે આશ્રય આપી રહ્યા છે; ભારતમાં પણ એની માટે વિદેશી બધાં દેશો થયાં છે નો તેમને શ્રી રીતે ખાખવા; જે મુશ્કેલી છે; છતાં નિરાશ થવાની જરૂર નથી. આપણી પાસે દરેક ચારો બધો પડ્યાં છે. તે છે ગામડાં, પગલવર્ગ અને નારીશક્તિ. જે પણ પરિણામ છે. પદિમમાં પણ એવાં બધો વ્યક્તિગત રીતે પડ્યાં છે.

માતૃપૂજા :

સર્વ પ્રથમ માતૃપૂજાનો મુદ્દો પદેમાં જાય છે. અમેરિકાથી મિસ સ્લેડ નામના એક બદેન ગાંધીજી પાસે આવ્યો. પોલી ધામે ધામે તેમનો વિકાસ થયો. તો કે ગાંધીજી તેમના વડે કાર્યો કરાવવા માંગતા હતા તેવું સંકલન બસાબર થયું ન હતું. અંતે આઈએ દિમાચલ પ્રદેશમાં “પશુ લોક” નામની સંસ્થા બની જે કારણ કે તેમની રૂચિ મૂંઝાં છોડોની સેવા કરવા તરફ હતી. પાછળ એ સંસ્થા બસાબર ન ચાલતાં તેમણે એને સરકારને સોંપી.

આઈએ એમના છુવન અંગે જિંડા બતરીને વિચાર કરવાનો. અમેરિકાથી એ ગાર્લ ગાંધીજીના તરવના કારણે એઆઈએ આવી તે હતું પ્રેમ તરવ. ખિસ્તી ધર્મમાં પ્રેમ અને સેવા જે તરવો મૂળજ ચાર મૂલ્યનાં આવ્યો છે; પણ તે પોતાના અનુયાયીઓ

મેં વિશ્વવાસીયમાં કેટલાંયે વર્ષો પહેલાં એક લેખ લખ્યો હતો, જેમાં રાષ્ટ્રીય એકતા માટે પાંચ નામો સૂચવ્યા હતાં (૧) પંડિતજી, (૨) વિનોબાજી, (૩) ડૉ. રાધાકૃષ્ણન, (૪) રાજગોપાલાચારી અને (૫) મીરાંબહેન. ભાવ એ હતો કે આ પાંચે જળુ ભેગા મળીને પહેલાં રાષ્ટ્રીય એકતા માટે એક વિચાર ઉપર આવે અને પછી પોતપોતાના વિચારો સુચિત કરે. એમાં મીરાંબહેનનું નામ જોડવા માટે સૂચવ્યું હતું કે તેમના ઉપર ભારતીય સંસ્કૃતિની પૂરી છાપ હતી અને આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રમાં તેમના વિચારોનું વલન છે. ઉપરાંત આ પાંચે જળુ રાષ્ટ્રીય એકતાનું કામ કરી શકે તેવા સમર્થ છે. પણ, એવું કંઈ થયું નહીં. આજે એ શક્તિઓ વેર-વિખેર થઈને અલગ-અલગ કામ કરતી હશે. પણ, જે તેમનું સંકલન થાત તો જુદા જુદા રચનાત્મક બળો સંકલિત થઈને દેશને નવી દોરવાણી આપી શકત.

એક જર્મનયાત્રી “ઓગસ્તા ઝ્વાનાર”નો દાખલો પણ આપવો યોગ્ય ગણાશે. મૂળ યુરોપના પણ ઘણાં વખતથી જર્મનીમાં રહે છે. અહીંથી એક ભાષ ગયા ત્યારે તેમની સાથે પરિચય થયો. બહેનના પતિ હડાધમાં ગુજરી ગયા અને પોતે કરી પરણી શકે છતાં તેમણે સ્વેચ્છાએ “બ્રહ્મચર્ય” પાળવાનું નક્કી કર્યું. પેલા બાઈના કારણે તે બાઈ રવિશંકર મદારાજ, કેદારનાથજી, મને તેમજ વિનોબાજી વ.ને ઓળખતી થઈ. તેણે રવિશંકર મદારાજને ઉપાસ્ય માન્યા. તે ભાષએ પેલી બાઈને મારો તેમજ રવિશંકર મદારાજનો ફોટો આપ્યો અને કહ્યું કે “તેને જળવળે ! તમારી શ્રદ્ધા ડો તે તો તેને જળમાં પધરાવળે પણ તેનું અપમાન ન કરશે !”

એ બાઈ ઓગસ્તા ઝ્વાનારે ત્યાંથી પત્રવહેવાર કર્યો કે મારે આ બાઈના નામ કરવાં છે. તે નિમિત્તે તે ભારતમાં આવી. કેટલોક વાર્તાલાપ

શિવો શિવેમા તથા પોરારોમા મિતિત કરામા આવે છે. સાંચન
પરબુ પપ્પુ વિકાર તરંક દેવ હં. આ માનુષ્યની વિશેષી વસણ
પ્રાથોત્ત દેશોની સૌકર્ષપૂજને આજારી છે.

આવાં વાતાવરણમા તે શિવવાને કદોલમા આવે છે તેજે સવમ-
પ્રતિ રહેલું જોઈએ તે તેનો મેગ જાણી મેલે ? મનીષ તે તેમને
સુરુકોની યોજના બનાવી પઢે છે તેજ વતનમા ત્યાંથી બદેન મારે અલગ
બાદ વિશવા બદેનો સંચાનુ વતન હેરા મેલે તે અલગન અલગ્યારણ
રહીને સંચા કરે તે પુત્રવંશદ કરે દેવ તે તેજ પાત સા
વિવાહ કરી એક પતિવતનુ સવમી કરવ કરવ.

સ્વામી દયાનંદ નરરવતી પે ને પદક વલમગારી દેરા કર
તેજે વિશવા-વિવાહનુ સમયન અટલા મારે કરું કે એવી વિ
મરેને પતનના રરને જની આટલે. વિશવા મરેને અલેલી મણેલ
દેશથી તેમજ કટલીક વખત કુટુંબીઓની અવગ્યાલીન કરેલે અ
પરતંત્રતામાં પડી જવ છે. ત્યાંથી તે કુટુંબને ના પામમા
વેશમા તારે પપ્પુ જવ છે. વિશવા ચાવ એટલે તેને કુટુંબીઓની
પ્રમારતી હુંદ જોઈએ. તેના બાલે તેને તરંગડાની, દેરાન કરવી. ત્યા
કરવી અને ધણાં પ્રસંગોમાં તે તેન મુખ અમિગર તરંક મકેલ
ત્યાં મુખિત કાર્ગી કરનાં તે વિશવા-વિવાહ મારા એમ તેમને
દેવું જોઈએ.

એટલે આવી બદેનોના પ્રશ્ન જ્યા સુધી તવમી પુર
ત્યાં સુધી કાર્ક હકેલ ન આવે ! સ્વામી દયાનંદજીએ એ
આપી; ત્યારે મહાત્મા ગાંધીજી ખીણ જૂમિકા આપ
આશ્રમમાં અનેક બદેનોને રાખીને ધડાર ક્યું
સલા. આશ્રમમાં ત્યારે બાપુ પાસે લગન કરનારા
પર આવતા, ત્યારે આશીર્વાદ આપતી વખતે બાપુ તેમને
આપતા; સંપમના નિયમો આપતા, અને સારી શીખાર

માટે હૃદ હતી. જોઈએ માતા-પિતાએ વિચાર કરીને જાતે અહમિય પાળવું શરૂ કર્યું.

અમને ન્યાય શાસ્ત્ર બધાવવા માટે મૈથિલ પંડિત આવ્યા. તેઓ કહેતા હતા કે અમારા સમાજમાં વિધવા થયા પછી ધરનો બધોજ ભાર એને સોંપી દેવામાં આવે. બધા એને હાથ જોડે તેની આમન્યા રાખે. તેના હાથમાં ધરની ચાવીઓ રહે જોઈએ તેનું મન બધું રહે ! તેમજ વૈધવ્ય નડે નહીં !

પણ હવે જો વિધવા બહેનોને સમાજની સરખી દ્રષ્ટિ મળે તો તેઓ શિક્ષણ-સંસ્કાર તેમજ સેવાના ક્ષેત્રમાં ધણું કામ કરી શકે. વિશ્વમાં અનેક નારી રત્નો પડ્યાં છે. તેઓ જુદાં જુદાં માતૃસમાજો કે એવાં નારી-સંગઠનો વડે ભેગાં થાય તો ધણું કરી શકે.

માતૃસમાજો આટલું કરે :

આવા દેશ-વિદેશનાં મહિલા રત્નોએ ભેગાં મળીને મજબૂત જાહેર દરજ્જું જોઈએ કે અમે માતૃજાતિનું અપમાન થતું હોય તેવું કોઈ પગલું ભર્યું નહીં; તેમજ કોઈને ભરવા નહીં દઈએ. અસ્લીલ ચિત્રો, પોરટરો કે પ્રચાર કે જ્યાં નારી જાતિનું જાહેર અપમાન થાય છે તેને સહી શક્યું નહીં ! અત્યાચાર અને બળાત્કારનો નારી ભોગ ન બને તે માટે તેનામાં નૈતિક શક્તિ જગૃત કર્યું ! તો શીલનિષ્ઠા અને માતૃપૂજામાં યતાં અંતરાયો જરૂર અટકશે. આજે સામાન્ય રીતે નારી અત્યાચારીઓનો ભોગ બને છે; કાંતો આપઘાત કરી બેસે છે; ક્યાંય અસ્લીલ ચિત્ર કે ચેષ્ટાં થાય તો આંખો મીચીને ચાલી બાય છે. પણ નૈતિક બળ કેળવીને તે પડકાર કરે તો જરૂર તેની ધારી અસર થાય. પણ તે માટે સર્વપ્રથમ તેણે શીલ અને સંયમનો પાયો મજબૂત કરવો પડશે.

ਅੰਤਿਮ ਅੰਕ ੨੨

[illegible][illegible]

પ્રમાણ્ય આરે આપણે સિદ્ધિએ પીએ કે આપણે મામડાન
જાલણ્ય મમે તેરો નીએ પડો પનાં તેને આદરવાયી જુએ
મદેગેમાં આચાર્યો-કવરે હવેઆના વિવાહીએ જુએ
અદેગેમાં રાજ્યન જેવું વગરે દેવ છે કે સામાન્ય મા

તથી જ ગાંધીજીએ ગામડાંને કેદમાં રાખી આત્રમે રચાધ્યા; અને ત્યાં જ રજા. અલગત નેમજો મોટું કાર્ય ઉપાડ્યું દોઢ તેઓ ગામડામાં જોતજોત જાને ન થઈ શક્યા; તે છતાં રેટિવાને નિરતર પોતાની સામે અને પાસે રાખ્યો. ચેરકોને આદિવાસીઓમાં અને ગામડાંમાં જવાની અને રહેવાની દષ્ટિ આપી. પણ, સ્વરાજ્ય બાદ આ પાયાની વાત જ જાણે જુલાર્ધ ગમ. દેશનાં સંજોગો પણ એવાં આવી આ કે દરે ગામડાં જુલાયાં છે. ત્યાં નેતિદ્ર ગ્રામ સમઠનો દ્વારા સનજાંદામાં પ્રયોગરૂપે ગ્રામીણ સંસ્કૃતિના પ્રનરુત્થાનનું મનુ-કાર્ય થઈ ચૂક્યું છે. તેમાં આદુતિ આપવા આપજો પણ દ્રષ્ટિબદ્ધ થઈજો.

સરદાર માતાઓમાં સહજ

શ્રી. દેવજીભાઈ : " સીંગરદાનો ગુણ માતાઓમાં સદજ છે. સ દાદાનાં જદેનનું નામ ગમામા હતુ. નાનપણમાં વિધિવા થયેલ. મજો પિતૃગદે આવી આજોય બાર ઉપાડી લીધા હતો. અને આનદમય તાવરણ બનાવી દીધું હતુ. એવા અનેક દાખલાઓ છે, જેમાં મડાંઓની અદર નીતિ, પ્રમાણિકતા અને સત્યનુ તરવ સારી પેઠે હું છે. બાપ-દાદાનાં જૂનાં દેવાંઓ પણ ગામડાંમાં ચૂકવાય છે. દરે વાં જોને સાંકળીને જગતમાં પદોચાડવા જોઈએ.

૧૨ સંગઠનો વડે સંસ્કૃતિસહર કરીએ :

શ્રી. મારલિયા : " કાર્યકરો દ્વારા ગામડાંમાં સંસ્થાઓનું નિર્માણ થાથી ગામડાં સંસ્કૃતિ સહર દેખાશે. ત્યાં સંગમનું લક્ષ રાખી નારી તિતું સન્માન કરવું રહેશે. ગામડામાં ગયેલા કાર્યકરોને સીધેસીધા જ પ્રશ્નો મુઝવે છે :—(૧) લાજ હોડવાનું કાર્યકર કહે; પણ માર્કનો પત્ની કાંઈકાં. તેમજ આજુબાજુના લોકો તથા એવા

પ્રથમ આસ નડશે નહીં. અલખત ખાદીની પાછળ સાદાર્થ, શ્રમ અને સંયમ તથા ત્યાગની આવના છે. તેને લઈ "કાંતે તે પદેર" એ પાયાની વાત પણ ન જણાવી જોઈએ.

પડદાની વાત સૌરાષ્ટ્રના થોડાંક કુટુંબીઓ માટે બારે છે. તેવું અન્યત્ર નથી. તેમજ એ સવાલ લાગે છે કેવાનો નથી. ઘણીવાર આવી નાની ખાખનોના બદલાના આપી કાર્યકરો પોતાની નબળાઈને દાંડતા દેખ છે. તે વાત પણ સમજવા જેવી છે. ભારતીય નારી એક આદર્શ નારી બનવા માટે દરેક મથતી દેખ છે. એટલે પતિ જે તેને ઉચે માર્ગે દોરે તો તે મોઝે તેવું બલિદાન પોતાના પતિ પાછળ આપી શકે છે. પણ સાથેસાથ જો એ પતિની કાર્મ મૂળભૂત નબળાઈ; પત્ની જોઈ જાય તો એ દુઃખિત પ્રેમ પાછળ તે બલિદાન આપી શકતી નથી; અને શ્રદ્ધાસ જની જાય છે. કાર્યકર આવી પત્ની પાસે કાંતિનું કામ કરાવી શકતો નથી; જેથી સમાજમાં તેની પોતાની સારી છાપ પડતી નથી.

એટલે મૂળે હાડો સંયમ દેખ, ધીરજ દેખ, દૃષ્ટિ અને પ્રેમ વિદ્યુદ્ધ દેખ તો તે પત્નીના દિલમાં પેસી શકે છે અને આવા અનેક પાયાના ફેરફારો તે ક્રમેક્રમે પત્ની, બાળકો અને કુટુંબમાં કરાવી શકે છે. ક્યારેક નાની વાતોનો વધારે પડતો આગ્રહ રખાય છે અને મોટી વાતો જૂઠાણી દેવાય છે. એમ ન થવું જોઈએ.

ખીજ એક વાત કાર્યકરે યાદ રાખવાની છે, તેના ઉપર કદાચ સામાજિક સાતુકૂળ કે પ્રતિકૂળ સંયોગોની અસર ઓછી થાય પણ તેની પત્ની ઉપર ખડું મોટી થાય છે. એટલે કે આસપાસના સમાજના સંયોગો આવા પાયાના ફેરફારો માટે અનુકૂળ બનતાં રહે તે વિષે કાર્યકરે સાવધાન રહેવું જોઈએ. એટલું જ નહીં બલકે કાર્યકરે પોતાની

